

XANIA
1985

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

«Οι τελικοί σκοποί της κοινωνίας είναι η γενική ειρήνη και ασφάλεια και η ευημερία του λαού, θα έπρεπε να είναι ο υπέρτατος νόμος κάθε δημοκρατίας ή βασιλείου. Πρέπει λοιπόν να εξαλείψουμε καθετί που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μπορεί να φέρει στην ανθρώπινη κοινωνία την αναταραχή, να καταστήσει δύσκολη ή πιο περίπλοκη τη ζωή ή να σπάσει τους δεσμούς από τους οποίους εξαρτάται η γενική και δημόσια ασφάλεια. Άπο την άποψη αυτή, οι ουσιώδεις αιτίες του κακού είναι οι εξής: οι πόλεμοι, γιατί στον πόλεμο δεν υπάρχει σωτηρία.

Επίσης για να αποφεύγεται η έκρηξη των εχθροπραξιών και των πολέμων, πρέπει να καταστραφούν τα όπλα, όπως το πρόσταξε ο Θεός: «... και συγκόφουσι τας μαχαίρας αυτών εις άροτρα και τας ζιβύνας αυτών εις δρέπανα και ου λήψεται έθνος επ' έθνος μάχαιραν και ου μη μάθωσιν έτι πολεμείν».

Η αλήθεια και η δικαιοσύνη θα πρέπει να εξασφαλισθούν με νόμο και όχι με τα όπλα - είτε πρόκειται για χαλύβδινα όπλα είτε για όπλα της ύβρεως και της παραφοράς - και η ειρήνη θα πρέπει να διατηρείται παντού.»

Τα παραπάνω λόγια - επίκαιρα σήμερα - είναι γραμμένα τρεις αιώνες πριν (Ιωάννης Αμώς Κομένιος, Τσέχος συγγραφέας, 17ος αιώνας).

Όμως ιδιαίτερα φέτος 40 χρόνια από την αντιφασιστική νίκη, οι μαυροντυμένες γυναικες της Κρήτης, σύμβολα θουβά και κραυγαλέα μνημονεύουν ακόμα τον πόνο, τα δάκρυα, την αγωνία μα και τον ανθρώπινο ξεπεσμό.

Για να μας θυμίζουν ότι δυστυχώς, υπάρχουν άνθρωποι που, σε πείσμα του προορισμού τους καλλιεργούν το σπέρμα της ανθρώπινης αυτοκαταστροφής.

Που εγκατέλειψαν τον Ορθό Λόγο και μιλούν στη γλώσσα του παράλογου.

Που η αλαζονεία τους θέλει να πολεμήσουν ακόμα και τ' άστρα.

Που θέλουν - λέει - να γράψουν την τελευταία σελίδα της ανθρώπινης Ιστορίας. Όμως χωρίς μελλοντικό αναγνώστη για να τη διαβάσει.

Φραγμός όμως η Επανάσταση των Συνειδήσεων πούρχεται, η αγωνία του ανθρώπου που γίνεται αγάπη ζωής. Η Ειρήνη θα νικήσει.

ΓΡΑΦΤΗΚΑΝ ΜΕ ΆΙΜΑ

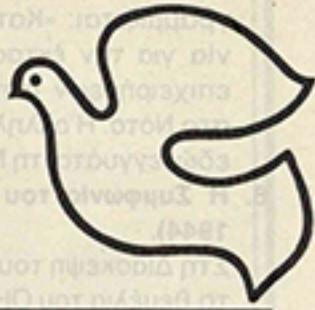
Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΧΑΝΙΩΝ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΚΗΣ

Τα θεομήτικα πλαίσια του γενέτερου προσδιοριστικάν σε δια άστρα από οπλούς, διακηρύξεις και σύμβολα των αυτοκαθών. Είναι σύμβολα που υπόγραφαν μεταξύ τους τους λαούς τους, τους λαούς τους συμβόλαια ήταν:

6. Η Συμφωνία της Τεσεράνης (1-12-1943).
Οι πρύγναλοι των κυβερνήσεων ΕΤΑ Και Μεγ. Βρετανίας αποφάσισαν για την ανάγνωση της συμφωνίας.
7. Η Συμφωνία της Τεσεράνης (1-12-1943).
Οι πρύγναλοι των κυβερνήσεων ΕΤΑ Και Μεγ. Βρετανίας αποφάσισαν για την ανάγνωση της συμφωνίας.

40 χρόνια από την Αντιφασιστική Νίκη των Λαών ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΗΝ «ΕΙΡΗΝΗ»

Γράφει ο ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΗΣ
Επίτ. Δικηγόρος - Δημ. Σύμβουλος

Στις 9 του Μάη 1985 συμπληρώθηκαν σαράντα χρόνια από τη μεγάλη αντιφασιστική νίκη των λαών. Με τη συνθηκολόγηση της χιτλεροφασιστικής Γερμανίας και μετά τρεις μήνες της Ιαπωνίας, πήρε τέλος ο δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Στον πόλεμο αυτό έλαβαν μέρος 61 κράτη (80% του πληθυσμού της γης), πολεμικές συγκρούσεις έγιναν στα εδάφη 40 κρατών, στρατεύτηκαν πάνω από 110 εκατομ. άνθρωποι. Ο απολογισμός ήταν τρομακτικός, ανώτερος από κάθε προηγούμενη πολεμική αναμέτρηση. 50-55 εκατομ. οι νεκροί - τα 27 εκατομ. έπεσαν στα πεδία των μαχών -, πολλές δεκάδες εκατομ. οι ανάπτηροι, ανυπολόγιστες οι υλικές καταστροφές και οι πολεμικές δαπάνες - εκτίμηση κατά προσέγγιση 4 τρις εκατομ. δολλάρια. Μόνο μια από τις χώρες του αντιφασιστικού συνασπισμού, η Σοβιετική Ένωση, είχε 20 εκατομ. νεκρούς. Ανυπολόγιστος ο πόνος, η αγωνία, τα δάκρυα, το πένθος, ο ξεσπιτώμός των ανθρώπων. Ανυπολόγιστη η φθορά των συνειδήσεων, ο αγριανθρωπισμός, ο σαδισμός, ο υποθιθασμός των αδών του πολιτισμού, της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Ήταν πολύ φυσικό οι λαοί, που πολέμησαν χωρίς ανάσα, με υψηλό αγωνιστικό φρόνημα, κοντά έξη χρόνια (1939-1945), πριν ακόμα επουλωθούν οι πληγές του πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1914-1918), να απαιτήσουν ένα μεταπολεμικό κόδιμο χωρίς πολέμους, χωρίς φασισμούς και μιλιταρισμούς, χωρίς κρεματόρια και θαλάμους αερίων, ένα κόδιμο θεμελιώμενό στην κοινωνική δικαιοσύνη, στις ανθρωπιστικές αρχές και πολιτιστικές αξίες που καταξώνουν την ανθρώπινη ύπαρξη. Το άρμα ενός τέτοιου ειρηνικού, ανθρώπινου κόσμου, οδήγησε τους λαούς στα πεδία των μαχών και στη Νίκη, ένα τέτοιο κόδιμο δεσμεύτηκαν να φτιάζουν οι κυβερνήσεις των νικητών.

ΓΡΑΦΤΗΚΑΝ ΜΕ ΑΙΜΑ

Τα θεσμικά πλαίσια του μεταπολεμικού κόσμου προσδιορίστηκαν σε μια σειρά από δηλώσεις, διακηρύξεις και σύμφωνα των συμμάχων. Είναι τα συμβόλαια που υπόγραψαν μεταξύ τους, αλλά και με τους λαούς τους, τους λαούς του κόσμου. Τέτοια συμβόλαια ήταν:

- Η Διακήρυξη του Ατλαντικού (14-8-1941).**
Υπογράφτηκε πάνω σε πολεμικό πλοίο από τον Ρούσεβελτ και τον Τσώρτσιλ. Σε οκτώ κύρια σημεία καθόριζε γενικά τους στόχους του πολέμου, τη μεταπολεμική οργάνωση του κόσμου: «Οι ΗΠΑ και η Μεγ. Βρετανία δεν επιδιώκουν ούτε εδαφικές, ούτε άλλου ειδους διεκδικήσεις», «σέβονται το δικαίωμα όλων των λαών να επιλέγουν τον τρόπο διακυβέρνησής τους», «δεν συμφωνούν σε εδαφικές αλλαγές που δεν θα βρίσκονται σε συμφωνία με την ελεύθερη εκφρασμένη επιθυμία των ενδιαφερομένων λαών» ...
- Η Δήλωση της Σοβιετικής Ένωσης (24-9-1941)** πως αποδέχεται το Χάρτη του Ατλαντικού και θεωρεί πως το κύριο καθήκον είναι «η συγκέντρωση όλων των οικονομικών και στρατιωτικών μέσων των ελεύθερων λαών για την πιο γρήγορη απελευθέρωση των λαών που στενάζουν κάτω από το ζυγό των χιτλερικών ορδών».
- Η Διακήρυξη της Ουάσιγκτον (1-1-1942).**
26 κράτη υπόγραψαν στην Ουάσιγκτον διακήρυξη πως αποδέχονται και υποστηρίζουν τις αρχές του Χάρτη του Ατλαντικού.
- Η Διακήρυξη του Κεμπέκ (24-8-1943).**
Στη Διάσκεψη του Κεμπέκ ο Ρούσεβελτ και ο Τσώρτσιλ διακήρυξαν σαν κύρια επιδιωξή τους την επίσπευση των επιχειρήσεων και των βομβαρδισμών.
- Η ανακοίνωση της Μόσχας (Οκτ. 1943).**
Στη Διάσκεψη της Μόσχας (ΕΣΣΔ, ΗΠΑ, Μεγ. Βρετανία και Κίνα) διακηρύχτηκε η ανάγκη ίδρυσης διεθνούς οργανισμού για την ασφάλεια και συνεργασία.
- Η ανακοίνωση του Καΐρου (26-11-1943).**
Οι αντιπρόσωποι των ΗΠΑ, Μεγ. Βρετανίας και Κίνας πήραν αποφάσεις για θέματα διεξαγωγής του πολέμου στη Νοτιοανατολική Ασία.
- Η Συμφωνία της Τεχεράνης (1-12-1943).**
Οι αρχηγοί των κυβερνήσεων ΕΣΣΔ, ΗΠΑ, Μεγ. Βρετανίας αποφάσισαν για την πορεία

των επιχειρήσεων. Στην ανακοίνωση υπογραμμίζεται: «Καταλήξαμε σε πλήρη συμφωνία για την έκταση και τις προθεσμίες των επιχειρήσεων στην Ανατολή, στη Δύση και στο Νότο. Η αλληλοκατανόηση που πετύχαμε εδώ, εγγυάται τη Νίκη».

8. Η Συμφωνία του DUMBARTON OAKS (Οκτ. 1944).

Στη Διάσκεψη του Ντάμπαρτον Όκς, τέθηκαν τα θεμέλια του ΟΗΕ. Το κείμενο του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ συμπληρώθηκε στη Γιάλτα το Φλεβάρη 1945, εγκρίθηκε και υπογράφτηκε στη Συνδιάσκεψη του Αγίου Φραγκίσκου (25 Ιούν. - 25 Αυγ. '45) από τους αντιπροσώπους 50 κρατών.

9. Η Συμφωνία της Γιάλτας (4-11 Φεβρ. 1945).

Οι αρχηγοί των κυβερνήσεων ΕΣΣΔ (Στάλιν), ΗΠΑ (Ρούσσελτ), και Μεγ. Βρετανίας (Τσώρτσιλ), ενέκριναν τα πολεμικά σχέδια για την οριστική συντριβή της φασιστικής Γερμανίας και καθόρισαν τις θεμελιώδεις αρχές της οργάνωσης του μεταπολεμικού κόσμου, της διεθνούς ασφάλειας και τη λήψη μέτρων για την οριστική εξάλειψη του ναζισμού και του γερμανικού μυλιταρισμού, με τρόπο που να εγγυάται ότι η Γερμανία δεν θα είναι σε θέση να απειλήσει μελλοντικά την ειρήνη. Αποφασίστηκε η τιμωρία των εγκληματών πολέμου, η πληρωμή επανορθώσεων στους λαούς κ.λ.π. Στη Γιάλτα η Σοβ. Ένωση επιβεβαίωσε την υποχρέωση που είχε αναλάβει στην Τεχεράνη να πάρει μέρος στον πόλεμο κατά της Ιαπωνίας.

10. Η Συμφωνία του Πότσδαμ (17 Ιουλ. - 2 Αυγ. 1945).

Οι αποφάσεις του Πότσδαμ αποτελούν συνέχεια και ολοκλήρωση των αποφάσεων της Γιάλτας. Αφορούν ιδιαίτερα την αποστρατικοποίηση και την αποναζιστικοποίηση της Γερμανίας, τον εκδημοκρατισμό της, καθορίζουν το σύστημα κατοχής και διοίκησης από τις τέσσερις νικήτριες δυνάμεις, προσδιορίζουν τα σύνορά της κ.λ.π.

Αυτές ήταν οι διακηρύξεις και συμφωνίες των συμμαχικών κυβερνήσεων στη διάρκεια του αντιφασιστικού πολέμου. Είναι απαράγραφτες υποχρεώσεις - συμβόλαια, υπογραμμένες κάτω από την πίεση των λαών που έδιναν τη ζωή τους στα πεδία των μαχών, στις πόλεις και τα χωριά των κατεχομένων χωρών, στα διάφορα στρατόπεδα μαζικής εξόντωσης, όπως του Άουσβιτς, του Μπούχενβαλντ, του Νταχάου, του Χαϊδαριού, της Αγιάς κ.λ.π.

Τα συμβόλαια αυτά για ένα ειρηνικό, ανθρώπινο μεταπολεμικό κόσμο, γράφτηκαν με αίμα. Η μακρόχρονη αυτή προεργασία επισφραγίστηκε με την ίδρυση του Οργανισμού των Ενωμένων Εθνών. Με το ίδιο άλικο αίμα εκατομμυρίων ανθρώπων, γράφτηκε και ο Καταστατικός Χάρτης των Ενωμένων Εθνών.

ΕΤΤΑΣ ο ωφέλη
σεργριδ. πιν

Ο ΟΗΕ

Ένα μήνα μετά τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας κάτω από τα ερείπια του Βερολίνου (9-5-1945), υπογράφτηκε στον Άγιο Φραγκίσκο (26-6-45) ο Καταστατικός Χάρτης των Ενωμένων Εθνών και το Καταστατικό του Διεθνούς Δικαστηρίου. Ο Καταστατικός Χάρτης αποτελείται από 19 κεφάλαια (111 άρθρα), που αναφέρονται στους σκοπούς και τις αρχές του Οργανισμού, τα μέλη του, τα κύρια όργανα και τον τρόπο λειτουργίας του (Γενική Συνέλευση, Συμβούλιο Ασφαλείας με 11 μέλη - τα 5 μόνιμα, Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, Συμβούλιο Κηδεμονιών και η Γραμματεία), τον τρόπο επίλυσης των διεθνών διαφορών.

ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΛΑΟΙ ΤΩΝ ΕΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΙ

- Να σώσουμε τις επερχόμενες γενιές από τη μάστιγα του πολέμου, που σε διάστημα μιας γενιάς σώρευσε άφατη θλίψη στην ανθρωπότητα.
- Να διακηρύξουμε ξανά πίστη στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, στην αξιοπρέπεια και την αξία του ανθρώπου, στην ισότητα των δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών και Εθνών μεγάλων και μικρών.
- Να καθιερώσουμε συνθήκες που να διασφαλίζουν τη Δικαιοσύνη και το σεβασμό των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τις συνθήκες και το διεθνές δίκαιο. Και
- Να ευνοήσουμε την κοινωνική πρόοδο και καλύτερα επίπεδα ζωής, σε συνθήκες μεγαλύτερης ελευθερίας.

ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟ ΣΚΟΠΟ ΑΥΤΟ

- Να είμαστε ανεκτικοί και να ζούμε ειρηνικά μεταξύ μας σαν καλοί γείτονες.
- Να εξασφαλίσουμε, με την παραδοχή αρχών και την καθιέρωση μεθόδων, να μη χρησιμοποιείται η ένοπλη βία παρά μόνο προς το κοινό συμφέρον. Και
- Να χρησιμοποιούμε το διεθνή μηχανισμό για την προαγωγή της Οικονομικής και της Κοινωνικής προόδου όλων των λαών.

ΑΠΟΦΑΣΙΣΑΜΕ

Να ενώσουμε τις προσπάθειές μας για την επίτευξη των σκοπών αυτών. Έτσι οι αντιπρόσωποι των κυβερνήσεων μας που συνήλθαν στην πόλη του Αγίου Φραγκίσκου, αφού παρουσιάσαν τα διαπιστευτήριά τους που διέθηκαν σε απόλυτη τάξη, συμφώνησαν στο περιεχόμενο του Χάρτη των Ενωμένων Εθνών και προβαίνουν στην ίδρυση Διεθνούς Οργανισμού με την ονομασία: «Ενωμένα Έθνη».

Στα όρια της μελέτης αυτής θα περιοριστούμε στο 1ο Κεφάλαιο του Καταστατικού Χάρτη, όπου προσδιορίζονται οι σκοποί και οι αρχές του Οργανισμού και επιγραμματικά στους ειδικευμένους Οργανισμούς που λειτουργούν στα πλαίσια του ΟΗΕ.

Κατά το άρθρο 1 σκοποί των Ενωμένων Εθνών είναι:

- 1.—Να διατηρούν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια και προς το σκοπό αυτό να παίρνουν αποτελεσματικά μέτρα για την πρόληψη και αποτροπή των απειλών κατά της ειρήνης και την καταστολή επιθετικών ενεργειών ή άλλων διαταράξεων της ειρήνης. Να επιδιώκουν με ειρηνικά μέσα, σύμφωνα με τις αρχές της δικαιοσύνης και του διεθνούς δικαίου, τη διευθέτηση διεθνών διαφορών και καταστάσεων που θα ήταν δυνατόν να οδηγήσουν σε σύγκρουση.
- 2.—Να αναπτύσσουν φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών, που θα βασίζονται στο σεβασμό της αρχής της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών και να παίρνουν άλλα πρόσφορα μέτρα προς ενίσχυση της παγκόσμιας ειρήνης.
- 3.—Να επιδιώκουν τη διεθνή συνεργασία για την επίλυση των διεθνών προβλημάτων, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και ανθρωπιστικών, προάγοντας και ενθαρρύνοντας το σεβασμό προς τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες για όλους, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο, γλώσσα ή θρησκεία. Και
- 4.—Να είναι ο ΟΗΕ κέντρο για την εναρμόνιση της δράσης των Εθνών για τους παραπάνω σκοπούς.

Κατά το άρθρο 2, για την εκπλήρωση των σκοπών του, ο Οργανισμός και τα μέλη του θα ενεργούν με βάση τις εξής αρχές:

- 1.—Της κυριάρχου ισότητας όλων των μελών του.
- 2.—Εκπλήρωση από όλα τα μέλη με καλή πιστή των υποχρεώσεων που αναλαβαίνουν.
- 3.—Όλα τα μέλη έχουν υποχρέωση να διευθετούν τις διαφορές τους με ειρηνικά μέσα και με τέτοιο τρόπο που να μη διακινδυνεύει την ειρήνη, η ασφάλεια και η δικαιοσύνη.
- 4.—Όλα τα μέλη υποχρεούνται ν' απέχουν στις διεθνείς τους σχέσεις από την απειλή ή τη χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της ανεξαρτησίας οιουδήποτε κράτους.
- 5.—Όλα τα μέλη υποχρεούνται να δίνουν στον ΟΗΕ κάθε συνδρομή σε όποια ενέργειά του σύμφωνη με τον Καταστατικό Χάρτη και ν' αποφεύγουν να δώσουν βοήθεια σε οποιοδήποτε κράτος εναντίον του οποίου τα Ενωμένα Έθνη παίρνουν προληπτικά ή εξαναγκαστικά μέτρα.

- 6.—Ο Οργανισμός θα εξασφαλίζει για τα κράτη που δεν είναι μέλη του ΟΗΕ, να ενεργούν σύμφωνα με τις αρχές αυτές, αν αυτό επιβάλλεται για την προάσπιση της ειρήνης και της ασφάλειας.
- 7.—Καμιά διάταξη του Καταστατικού Χάρτη δεν δίνει το δικαίωμα στα Ενωμένα Έθνη να επεμβαίνουν σε ζητήματα που ανήκουν ουσιαστικά στην εσωτερική δικαιοδοσία οιουδήποτε κράτους ή θα υποχρεώνει τα μέλη του να υποθάλουν παρόμοια ζητήματα προς διακανονισμό σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη. Ωστόσο η αρχή αυτή δεν παρεμποδίζει την εφαρμογή εξαναγκαστικών μέτρων κατά το Κεφάλαιο 7.

ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

Στα πλαίσια του ΟΗΕ έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν δεκάδες Οργανισμοί και Επιτρόπους με εξειδικευμένες αρμοδιότητες. Οι κυριότεροι είναι:

Η UNESCO (Διεθνής Οργάνωση για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό) που ιδρύθηκε στις 4-11-1946 και παρουσιάζει μια αξιόλογη δραστηριότητα σύμφωνα με την ιδρυτική πράξη και το καταστατικό της. Σκοπός της, κατά το άρθρο 1 του Καταστατικού της, είναι η ενίσχυση της ειρήνης και της διεθνούς ασφάλειας, με την πρώθηση της συνεργασίας των Εθνών στα εκπαιδευτικά, επιστημονικά και πολιτιστικά θέματα και η διασφάλιση γενικού σεβασμού στα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο, γλώσσα και θρησκεία. Πλήγμα κατά της UNESCO και του ΟΗΕ υπήρξε η πρόσφατη αποχώρηση των ΗΠΑ, που χαρακτηρίστηκε δεινή πρόκληση κατά της ανθρωπότητας.

Η FAO (Οργάνωση Διατροφής και Γεωργίας) 16-10-45, η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (27-12-45), η Οργάνωση της Διεθνούς Πολιτικής Αεροπορίας (4-4-47), η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (7-4-48), η Παγκόσμια Μετεωρολογική Οργάνωση (23-3-50) κ.λ.π.

Από τις Επιτροπές που λειτουργούν αναφέρουμε ενδεικτικά αυτές που έχουν ιδιαίτερη αρμοδιότητα σε θέματα ειρήνης, ασφάλειας και συνεργασίας, όπως είναι η Επιτροπή Αφοπλισμού, η Διεθνής Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας, η Επιτροπή Χρησιμοποίησης του διαστήματος για ειρηνικούς σκοπούς, η Επιστημονική Επιτροπή για την επίδραση της ατομικής ακτινοθεραπείας, η Ειδική Επιτροπή κατανομής των πόρων που προέρχονται από τη μείωση των εξοπλισμών, η Ειδική Επιτροπή του Απαρχάντ κ.λ.π.

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Στις 10-12-1948 η Γενική Συνέλευση των Ενωμένων Εθνών εψήφισε την Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και εκάλεσε όλα τα Κράτη - Μέλη να δημοσιεύσουν το κείμενο και «να φροντίσουν να κυκλοφορήσει, επιδειχθεί, αναγνωσθεί και ερμηνευθεί κυρίως στα σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ανεξάρτητα από τη μορφή του πολιτεύματος κάθε χώρας. Όπως ορίζεται στο Προσίμιο, θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο, είναι η αναγνώριση σε όλα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας ίσων και αναπαλλοτριώτων δικαιωμάτων, που η παραγνώριση και η περιφρόνησή τους στο παρελθόν, «οδήγησε σε πράξεις βαρβαρότητας που εξεγείρουν τη συνείδηση της ανθρωπότητας ...».

Η Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ αποτελεί μια θετική συμβολή του Διεθνούς Οργανισμού, στην προβολή και σεβασμό των δικαιωμάτων και ελευθεριών στον κόσμο. Στην Ελλάδα η Διακήρυξη κυρώθηκε με τον Α.Ν. 585/1945.

Ο ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Στα σαράντα χρόνια που πέρασαν από την ιδρυσή του, ο Οργανισμός των Ενωμένων Εθνών, παρά τις αδύνατες πλευρές του, έχει να παρουσιάσει θετικό έργο. Συνέβαλε στο να ξεπεραστούν πολλές κρίσιμες καταστάσεις και κίνδυνοι για την παγκόσμια ειρήνη. Σημαντικές αποφάσεις έχει πάρει σε ζητήματα αποτροπής του πολέμου

και τον αφοπλισμό. Ενδεικτικά μνημονεύουμε μερικές από αυτές: Αποφάσεις για τη γενική μείωση των εξοπλισμών (1946 κ.α.), για την έκδοση και τιμωρία των εγκληματών πολέμου (1946), για τα μέτρα κατά της πολεμικής προπαγάνδας και για το γενικό και πλήρη αφοπλισμό (1959), η Διακήρυξη για τη μη ανάμιξη στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών και την προστασία της εθνικής ανεξαρτησίας και κυριαρχίας, οι αποφάσεις για την απαγόρευση άσκησης βίας στις διεθνείς σχέσεις, για την οριστική απαγόρευση χρησιμοποίησης του πυρηνικού όπλου (1972), για την υπογραφή συμφωνιών απαγόρευσης δοκιμών πυρηνικών όπλων (1975), η καταδίκη της αποικιοκρατίας, του ρατσισμού, του απαρχάντ, για την επιβολή κυρώσεων κατά της Ν. Ροδεσίας (1964), καταδίκη της Τουρκίας για την εδαφική ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της Κύπρου (1964 κ.ά.), καταδίκη του Ισραήλ για τα εγκλήματα κατά των λαών της Παλαιστίνης και του Λιβάνου κ.λ.π.

Με βάση τις καταστατικές αρχές του ΟΗΕ θα μπορούσε να οργανωθεί με ειρήνη, συνεργασία και ασφάλεια ο μεταπολεμικός κόσμος. Ένας κόσμος χωρίς φασισμούς και πολέμους, χωρίς φυλετικές διακρίσεις και γενοκτονίες, στην ανοδική του πορεία προς την υλική και πολιτιστική ανάπτυξη και την ευημερία όλων των λαών. Οι μεταπολεμικές εξελίξεις έδειξαν πως το όραμα αυτό των λαών προσκρούει στην επιθετικότητα των ιμπεριαλιστών, στην αθέτηση των υποχρεώσεων που είχαν ανάλαβει με τις συμφωνίες του πολέμου και τον Καταστατικό Χάρτη, πριν ακόμα στεγνώσει το μελάνι της υπογραφής τους. Οι αποικιοκράτες προσπαθούν με τη βία να κρατήσουν τις αποικίες τους, τις κτήσεις τους, τις αγορές τους, πνίγουν στο αίμα τους αγώνες των λαών για την εθνική τους ανεξαρτησία (Βιετνάμ, Ινδονησία, Αλγερία, χώρες της λατινικής Αμερικής κ.λ.π.). Ο λαός του Βιετνάμ αγωνίζεται με απαράμιλλο ηρωισμό, που συγκλόνισε την ανθρωπότητα, ενάντια στους Γάλλους αποικιοκράτες και όταν αυτοί κατέρευσαν ενάντια στους Αμερικανούς ιμπεριαλιστές, ένας αγώνας που κράτησε από το Σεπτέμβρη του 1945 μέχρι τον Ιανουάριο του 1973, με την υπογραφή στο Παρίσι της συμφωνίας για την κατάπauση του πολέμου.

Στα τέλη του 1945 ο Πρόεδρος Τρούμαν, που πριν λίγους μήνες είχε υπογράψει τη Συμφωνία του Πότσδαμ και τον Καταστατικό Χάρτη, διακήρυξε επίσημα «την ευθύνη των ΗΠΑ για τη διεύθυνση του κόσμου». Ήταν το θεμέλιο της μεταπολεμικής εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, με στόχο την παγκόσμια ηγεμονία, την PAX AMERIKANA.

Μια πολιτική από θέση ισχύος - μονοπάλιο του ατομικού όπλου μέχρι το 1949, - και συνεχίζεται τις δεκαετίες του ψυχρού πολέμου και μέχρι σήμερα. Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής συγκροτούνται περιφερειακές συμμαχίες, τα διάφορα ΝΑΤΟ, ΣΕΝΤΟ, ΣΕΑΤΟ, ΑΝΖΟΥΣ κ.λ.π, αμερικανικές δυνάμεις απλώνονται σε όλο τον κόσμο. Στην ίδια περίοδο η ηττημένη Γερμανία, που από το έδαφός της έκινησαν δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, επανεξοπλίζεται, γίνεται μέλος του ΝΑΤΟ, οι εγκληματίες πολέμου αντί να τιμωρηθούν διοχετεύονται αθόρυβα στα δικτατορικά καθεστώτα της λατινικής αμερικής, να δώσουν την πείρα τους. Η ίδια πολιτική εφαρμόζεται και απέναντι στην ηττημένη Ιαπωνία. Ο φασισμός, ο μιλιταρισμός επιβιώνει.

Οι λαοί δεν παραιτούνται από τα απαράγραπτα δικαιώματά τους, κωδικοποιημένα πια στον Καταστατικό Χάρτη. Η Σοβιετική Ένωση και οι άλλες χώρες του σοσιαλισμού οικοδομούν τα ερειπία τους, δυναμώνουν. Η αποικιοκρατία καταρρέει, μια - μια οι αποικίες και οι εξαρτημένες χώρες αποκτούν την ανεξαρτησία τους, γίνονται μέλη του ΟΗΕ, συγκροτούν περιφερειακά σύμφωνα. Εφτά χρόνια μετά τη δημιουργία του ΝΑΤΟ, δημιουργείται το Σύμφωνο της Βαρσοβίας (1955).

Μια από τις περιφερειακές οργανώσεις είναι η Οργάνωση Αφρικανικής Ένότητας, που ιδρύθηκε από 46 κράτη της Αφρικανικής Ήπειρου στη Συνδιάσκεψη των Αδεσμεύτων Αφρικανικών Κρα-

τών στην Αντίς Αμπέμπα το Μάρτιο 1963. Σκοπός της ΟΑΕ είναι η διασφάλιση της ενότητας και αλληλεγγύης των χωρών της Αφρικής, η στενή συνεργασία μεταξύ τους, το ξερίζωμα της αποικιοκρατίας και του ρατσισμού. Μια από τις πιο σημαντικές αποφάσεις της ΟΑΕ, ήταν η υποχρέωση του κάθε κράτους - μέλους να δίνει στο κοινό ταμείο το ένα εκατοστό του εθνικού του εισοδήματος για την ενίσχυση των λαών της Αφρικής που αγωνίζονται για την ανεξαρτησία τους. Σημαντικές επίσης ήταν οι αποφάσεις που πάρθηκαν στο Κάιρο το 1964 στη Δεύτερη Σύνοδο της ΟΑΕ. Απαγόρευση των πυρηνικών όπλων, η Αφρική κηρύσσεται αποπυρηνικοποιημένη ζώνη, καταδικάζεται το Ισραήλ, το ρατσιστικό καθεστώς της Ν. Αφρικής κ.λ.π.

Η ΤΕΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΤΟΥ ΕΛΣΙΝΚΙ

Στις 3 του Ιούλη 1973 άνοιξαν στο Ελσίνκι οι εργασίες της «Συνδιάσκεψης για την Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Συνεργασία». 33 ευρωπαϊκές χώρες, οι ΗΠΑ και ο Καναδάς, με την πιο υψηλή εκπροσώπηση, κάθησαν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και κατέληξαν στην υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι (1 Αυγούστου 1975). Ήταν μια ιστορική απόφαση, ώριμος καρπός της πολύχρονης προσπάθειας των φιλειρηνικών χωρών και του Παγκόσμιου Κινήματος Ειρήνης, για να δοθεί τέλος στον ψυχρό πόλεμο και στην αντιπαράθεση, στον κίνδυνο πολέμου. Η Τελική Πράξη του Ελσίνκι είναι αναγνώριση της αρχής της ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των κρατών, σαν μοναδικής μεθόδου επιβίωσης της ανθρωπότητας. Οι δέκα αρχές ειρηνικής συνύπαρξης που διακηρύχτηκαν είναι:

- 1) Η κυριαρχησιότητα των δικαιωμάτων των αξεχώριστων από την κυριαρχία.
- 2) Η μη προσφυγή στην απειλή ή στη χρήση βίας.
- 3) Το απαραβίαστο των συνόρων.
- 4) Η εδαφική ακεραιότητα των κρατών.
- 5) Ο ειρηνικός διακανονισμός των διαφορών.
- 6) Η μη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις.
- 7) Ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των βασικών ελευθεριών, περιλαμβανομένης της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης, της θρησκείας και της πίστης.
- 8) Η ισότητα των δικαιωμάτων των λαών και το δικαίωμα των λαών για αυτοδιάθεση.
- 9) Η συνεργασία μεταξύ των κρατών.
- 10) Η εκτέλεση με καλή πίστη των αναλαμβανομένων υποχρεώσεων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.

Η Τελική Πράξη του Ελσίνκι δεν αποτελεί μό-

νο μια απλή επιβεβαίωση των αρχών του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ. Για την εφαρμογή των αρχών πάρθηκαν μια σειρά συμφωνίες σε θέματα σχέσεων και εγγυήσεων, όπως είναι η προειδοποίηση για στρατιωτικά γυμνάσια και άλλα μέτρα ενίσχυσης της εμπιστοσύνης, για την ελάττωση του κινδύνου πολεμικής αναμέτρησης, η συνεργασία στους τομείς της οικονομίας, της επιστήμης, της τεχνικής και στο περιβάλλον, οι εμπορικές σχέσεις, η πληροφόρηση, η ανάπτυξη των μεταφορών, προώθηση του τουρισμού, συνεργασία και ανταλλαγές στον τομέα της παιδείας, της κουλτούρας, αποφάσεις για την ασφάλεια και συνεργασία στη Μεσόγειο κ.λ.π.

ΑΠΟ ΤΟ ΕΛΣΙΝΚΙ ΣΤΟ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ, ΣΤΗ ΜΑΔΡΙΤΗ, ΣΤΗ ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ ΤΩΡΑ ΣΤΗ ΒΙΕΝΗ.

Η ιστορική πείρα έχει αποδείξει, πως για τη διασφάλιση της ειρήνης δεν φτάνουν οι διακρηύεις, τα σύμφωνα, οι διεθνείς οργανισμοί, ακόμα και όταν υπάρχει η δυνατότητα του εξαναγκασμού. Ο Καταστατικός Χάρτης, η Τελική Πράξη του Ελσίνκι, οι διακηρύξεις προάγουν το πνεύμα της ειρήνης, συντελούν στην ύφεση, στη διευθέτηση διεθνών διαφορών, επικίνδυνων καταστάσεων, όμως ο πόλεμος είναι μια ιστορική κατηγορία που θα λείψει όταν λείψουν και οι αιτίες που τον δημιουργούν. Οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τις αιτίες αυτές, θήμα το θήμα, τις αντιπαλεύουν, τις εξαλείφουν πολλές φορές σε τοπική ή διαχρονική κλίμακα. Στις μέρες μας ο πυρηνικός κίνδυνος κάνει την έννοια του πολέμου οικουμενική, παγκόσμια, ένας πόλεμος σήμερα δεν θα έχει καμία ομοιότητα με τους παλιούς πολέμους, ούτε με τους τοπικούς που γίνονται σήμερα εδώ κι εκεί, ούτε οι συνέπειες θα είναι περιορισμένες. Ο κίνδυνος είναι καθολικός, κοινός για όλους τους ανθρώπους, κοινός και ο αγώνας για την αποτροπή του.

Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα ο κόσμος, 40 χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, 40 χρόνια από την ίδρυση του ΟΗΕ, είναι αποκαρδιωτική. Άγχος βαρύ πλακώνει τις καρδιές των ανθρώπων και πολλά, πάμπολλα ερωτηματικά. Παραθέτουμε μερικά από τα πολλά:

- **Γιατί** γίνονται οι πόλεμοι. • **Γιατί** δεν γίνονται σεβαστές απ' όλους οι καταστατικές αρχές - δεσμεύσεις του ΟΗΕ, της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, οι κανόνες του Διεθνούς Δικαιου. • **Γιατί** και από ποιούς μπλοκάρονται οι αποφάσεις του ΟΗΕ για τον αφοπλισμό και τόσες άλλες. • **Γιατί** τόσα VETO - πόσα άραγε και από ποιούς μέχρι

τώρα. • **Γιατί** επιβιώνει ακόμα ο φασισμός με τον αγκυλωτό σταυρό ή την όποια απαίσια μορφή του, όταν τρέχει ακόμα σαν ποταμός το αίμα των θυμάτων του. • **Γιατί** ξοδεύονται κάθε μέρα στον καιάδα των εξοπλισμών τρία δισεκατομμύρια δολλάρια, όταν εκατομμύρια άνθρωποι στη Γη πεθαίνουν από την πείνα και τις αρρώστιες. • **Γιατί** συνεχίζεται η γενοκτονία των Κούδρων από τα φασιστικά καθεστώτα της Τουρκίας, του Ιράκ, του Ιράν. • **Γιατί** συνεχίζεται πάνω από τέσσερα χρόνια ο πόλεμος Ιράν - Ιράκ, γιατί οι βομβαρδισμοί των αμάχων. • **Γιατί** στη Νικαράγουα σκοτώνεται ένας λαός που αγωνίζεται να φτιάξει το νοικοκυρίο του. Ποιός πληρώνει τις συμμορίες των δολοφόνων. • **Γιατί** χωρίστηκε στα δυο το μαρτυρικό νησί της Κύπρου, ποιός όπλισε το χέρι του Αττίλα, γιατί δεν γίνονται σεβαστές οι αποφάσεις του ΟΗΕ. • **Γιατί** σε 100 και πάνω χώρες σε όλα τα πλάτη και μήκη της Γης - και στην Ελλάδα - έχουν εγκατασταθεί 2.500 αμερικανικές βάσεις. • **Γιατί**

κυκλοφορούν μερόνυχτα εκατοντάδες αεροπλάνα - μόνο αεροπλάνα; - φορτωμένα με θάνατο. • Γιατί φυτεύονται στην Ευρώπη οι πύραυλοι Πέρσιγκ και Κρούζ. • Γιατί κατασκευάζονται και άλλοι πολυκέφαλοι MX. Πόσες φορές πρέπει να καταστραφεί ο κόσμος. • Γιατί δεν γίνεται δεκτή και από τις δυο πλευρές η απαίτηση του φιλειρηνικού κινήματος να διαλυθούν ταυτόχρονα το NATO και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. • Γιατί συνεχίζονται οι προετοιμασίες για τη στρατικοποίηση του διαστήματος και του «πολέμου των άστρων», όταν έχουν αρχίσει οι συνομιλίες της Γενεύης. Γιατί ... Γιατί ...

Με την ευκαιρία των 40 χρόνων από τη μεγάλη αντιφασιστική νίκη των λαών, των 40 χρόνων του ΟΗΕ, επέτειοι που γιορτάζονται αγωνιστικά φέτος από όλους τους λαούς, σαν μια από τις πιο λαμπρές νίκες της ελευθερίας κατά της βίας, της τυραννίας, του σκοταδισμού, κάθε άνθρωπος, όπου Γης, έχει καθήκον να σκεφτεί, πολύ να σκεφτεί, ξανά και ξανά, και να δώσει μόνος του απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα και σε πλείστα άλλα που δε χωρούν στο χαρτί. Όλες οι απαντήσεις έχουν άμεση σχέση με τη ζωή τους, με το μέλλον των παιδιών τους, με το μέλλον του όμορφου αυτού κόσμου, που ο καθένας τον λέει «Πατρίδα».

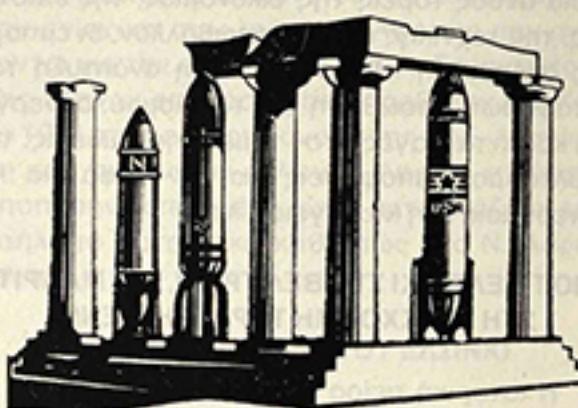
Εμείς, της γενιάς που έζησε τη φρίκη του φασισμού, τη φρίκη δυο παγκοσμίων πολέμων, έχουμε καθήκον από τη θέση αυτή, με την ευκαιρία των 40 χρόνων της ιστορικής νίκης και των 44 χρόνων της Μάχης της Κρήτης, να πούμε για άλλη μια φορά: Ο κίνδυνος του πολέμου είναι πραγματικός, άμεσος κάθε στιγμή κρέμεται πάνω από τα κεφάλια μας. Μοναδική δύναμη αποτροπής του είναι οι άνθρωποι, στρατευμένοι αγωνιστικά στις φάλαγγες των μαχητών της ειρήνης. Στα 40 χρόνια που πέρασαν η συμβολή του Παγκόσμιου Φιλειρηνικού Κινήματος στην αποτροπή του πολέμου, ήταν σημαντική. Σημαντική και η συμβολή του κινήματος ειρήνης στην Ελλάδα, στα 30 χρόνια που πέρασαν από την ιδρυση Ελληνικής Επιτροπής για τη Διεθνή Ύφεση και την Ειρήνη.

Θα συνεχίσουμε με αισιοδοξία και πίστη στις δημιουργικές δυνάμεις του ανθρώπου. Για τη ζωή και το μέλλον. Οι δυνάμεις της ειρήνης είναι πιο ισχυρές από τις δυνάμεις του πολέμου. Στρατευμένοι στα πιο υψηλά ανθρωπιστικά ιδανικά, ας κάνουμε με τους αγώνες μας πραγματικότητα το σύνθημα:

—Ειρήνη - ΥΦΕΣΗ - ΑΦΟΠΛΙΣΜΟΣ

—ΠΟΤΕ ΠΙΑ ΦΑΣΙΣΜΟΣ

—ΠΟΤΕ ΠΙΑ ΠΟΛΕΜΟΣ

Σύνοψη βιβλιογραφίας

- Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ (έκδ. Τμήμ. Πληρ. ΟΗΕ, 1957).
- Τελική Πράξη του Ελσίνκι (έκδ. Δικηγ. Συλλόγου Αθήνας).
- Τεχεράνη, Γιάλτα, Πότοδαμ - ντοκουμέντα (έκδ. Σύγχρονη Εποχή).
- Υπουργείου Αμύνης της ΕΣΣΔ: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος - 1939 - 45 (Κυψέλη 1959).
- Στρατάρχης Γ. Ζούκοφ: Αναμνήσεις και Στοχασμοί - 2 τόμοι (Σύγχρ. Εποχή).
- Άλκη Παπακώστα: Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Αθήνα 1956).
- Γ. Τενεκίδης: Δημόσιον Διεθνές Δίκαιον (Παπαζήσης Αθήνα - 1959).
- Ζ. Αρνώ: Η Αποικιοκρατία στο Εδώλιο (Εταιρ. Λογοτ. Εκδ. Αθήνα 1959).
- Ακαδ. Επιστημών ΕΣΣΔ: Η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ (Σύγχρ. Εποχή 1975).
- Από που προέρχεται η απειλή για την ειρήνη (Σύγχρ. Εποχή 1982).
- Κώστας Χατζήαργύρης: Προβλήματα της Πάλης για την Ειρήνη (Σύγχρ. Εποχή).
- ΚΜΕ: Ειρήνη και Αφοπλισμός (Σύγχρ. Εποχή).
- Κώστα Σειρηνίδη: Η Στρατιωτική Παρουσία των ΗΠΑ στην Ελλάδα (Σύγχρ. Εποχή).
- GRIGORY TUNKIN: CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW (PROGRES PUBL, MOSCOW).
- Διάφορες άλλες εκδόσεις του Παγκόσμιου Κινήματος Ειρήνης και της ΕΕΔΥΕ.

ΧΙΡΟΣΙΜΑ

της Πηνελόπης Ντουντουλάκη

Χλωμή Χιροσίμα κρατάς
ένα μπουκέτο κάτασπρα χωνάκια
που ανθίζουν καλοκαιρι στα νησιά
ένα στεφάνι μυρωδάτα αμπέρια
τα κόκκινα τριαντάφυλλα κρατάς
σφίγγεις με τις ουλές των χεριών σου, Χιροσίμα,
τ' όνειρο

που επέζησε μαζί σου απ' το κακό.

Είναι η Ειρήνη που διαβαίνει σιωπήλα,

Χιροσίμα,

και χτίζει σπίτια με φωλιές περιστεριών
και θέτει στην πλακόστρωτη αυλή απάνω
ν' απολάψει τα μύρα του δειλινού
κι αγναντεύει τις στέγες π' ακουμπούν

στους πράσινους λόφους

και ζωγραφίζει το στραβό δοντάκι
στο πρώτο χαμόγελο του παιδιού.

Είναι η Ειρήνη, Χιροσίμα,
βλαστάνει απλόχερα λουλούδια

στα συντρίμια

στο ψυχορράγημα

του γκρίζου μανιταριού

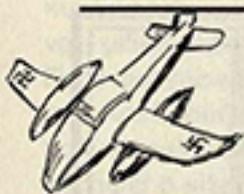
πάνω στην τέφρα των σωμάτων

που γράφει ένα ανεξίτηλο παράπονο

στην ακμή του αιώνα

μια προσταγή μια κραυγή ένα τραγούδι:

ΠΟΤΕ ΠΟΛΕΜΟΣ ΠΙΑ.

ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Του Χαρ. Σκριθιλιωτάκη

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Μάης του 41.

Στα στόχαστρα των πυροβόλων του Γ' Ράιχ, πρόβαλε η Κρήτη.

Την ώρα Χ, τα σταυραδέλφια Φασισμός και Ιμπεριαλισμός, έσυραν την σκανδάλη και πυρπόλησαν ολόγυρα το Νησί ...

... Μοιρόγραφο του Κρητικού να κάνει το Πρεπούμενο ...

... Έγραψε ακόμη μια φορά σελίδες δόξας, για ιδανικά που αποτελούν την πεμπτουσία της ύπαρξής του ...

Καταδείχτηκε, πως ετούτη η εσχατιά της Ευρώπης είναι το αντισκάρι του Πολιτισμού της. Στις άγριες χαράδρες της, στα κακοτράχαλα ριζικιά, στο λιγοστό - θλογημένο χώμα και τις δαντελένιες ακρογιαλίες, βλασταίνουν λουλούδια πούναι σπάνια σ' όλη τη Γη. Τα σχετικά λεξικά κι οι εγκυλοπαιδίεις δεν τ' αναφέρουν πουθενά, γιατί είναι καταχωριμένα μόνο στη συνείδηση του Κρητικού, με τ' όνομα Ανδρεία και Τιμή ...

Κληρονομιά βαριά, που την περιορίζει ο χώρος και η ιδιοσυγκρασία.

Η διακεκριμένη υπόληψη και σέβας πούχει σ' Αυτά και που υπερβάλλουν όποιας Θρησκείας, του επιβάλλουν το Χρέος να τα προστατέψει, σ' όποιον και οποτεδήποτε, αποπειραθεί να τα προσβάλει, να τα επιβουλευθεί ... Τάχει κρεμάσει φυλαχτό και μ' ασπίδα τ' άρωμά τους - που μεθεί σαν το καλέσει η Στιγμή - «Φυλάει Θερμοπύλες». Σε ειρήνη και πόλεμο, σε πανηγύρι και χαλασμό, οι προγονικές παρακαταθήκες «επιτάσσουν» να μείνουν άτρωτα κι αμόλυντα κι αν χρειασθεί να πλερωθούν με Θάνατο.

Αυτή η περηφάνεια αποτελεί και τη φιλοσοφία Ζωής του Κρητικού ...

... Μπορεί η Κρήτη να γονάτισε, μα ήτανε προσωρινά. Δεν ακούμπησε ποτέ από μόνη το κεφάλι σε γκιλλοτίνες ..

Βουνά, φαράγγια, λιόφυτα και θυμωνιές ένοιωσαν από το αιμοπότισμα, την Αντίστασή της ... Έτσι και τούτη τη φορά ανέβασε ψηλά, ως λίγο πριν τη χρεωκοπία, το κόστος της επίθεσης. Με

βαρύ φόρο σ' ανθρώπινες ζωές. Με ποταμούς αίμα και δάκρια ...

Με το κουρέλιασμα της σθάτικας και την πλάνη τ' αήττητου, υποχρέωσε σε επανεκτίμηση σχεδίων, για τον πόλεμο της Αφρικής.

Καθυστέρησε - δίνοντας έτσι περισσότερο χρόνο προετοιμασίας στους Συμμάχους - τις εξελίξεις, στο Άνοιγμα του Ανατολικού μετώπου. Η παράταση, από το χρονικό πλάνο κατάληψης επέβαλλε αναθεώρηση στρατηγικής.

Ένα άλλο θετικό στοιχείο είναι ... πως η θυσία των παλικαριών, έδειξε το δρόμο του Χρέους. Έγινε Φως και οδηγός στη νύχτα της Ευρώπης ...

Εκατομμύρια καρδιές λαμπάδιασαν από την ακτινοβολία και τα κρόσια του κρητικού κεφαλομάντηλου, έγιναν τα λειριά του κουδουνιού, του παγκόσμιου μπροσταρόκριου ...

Δεν έχει υπερβολή ο θαυμασμός.

Θεμέλιωσε την ελπίδα σ' όλους τους σκλαβωμένους ...

Δυο φούχτες άσπλοι σήκωσαν το ηθικό της Ανθρωπότητας και οριοθέτησαν την αξία της ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ ...

2. ΔΙΚΑΙΩΣΗ

... Αυτά είναι γνωστά. Ειπώθηκαν από πολλούς και πολλές φορές. Πότε απλά και πότε με φόρτιση. Με ιστορικές και κοινωνικές παραμέτρους. Με μεταφυσική και χωρίς αυτή. Με πανγυρικούς και Θεατρικό Λόγο. Με ριζιτικά και διστιχά. Με θρύλους και παραδόσεις. Με διάφορες τέλος εκφράσεις κι αναφορές.

Τιμήθηκαν - χωρίς νάχει ξεπληρωθεί η οφειλή των επόμενων γενιών και της Πολιτείας - νεκροί και ζωντανοί. Μ' εύσημα και παράσημα. Με τύμους και επιτύμβια. Με παλλόμενες μνήμες ...

Τη μεγαλύτερη συμμετοχή στη Μνεία και τα Μνημόσυνα, έχει ο κάτοικος της υπαίθρου.

Δίκαια.

Αυτός πρωτοδέχθηκε τη φονική επίθεση κι Αυτός πρωταντιστάθηκε.

Με τις μαγγούρες, τις κατσούνες και τους γκράδες ...

Όλα σ' όλους Αυτούς, λίγα ...

3. INTERMEDIO

Οι προθέσεις του σημειώματος τούτου όμως δεν είναι να σύρουν πατριωτικές κορώνες, αλλά να τονίσουν μια παράλειψη ...

Να ανασύρουν, σαν μια μαρτυρία, από τις στάχτες της λησμοσύνης, την προσφορά και τα μαρτύρια του Αστικού πληθυσμού ...

... Η ακατάβλητη θέληση να μείνουν ζωντανοί, εκτιμάται μια κάποια αντίσταση, μια συμμετοχή στον αγώνα. Εκτός που ήταν και Αυτοί δέκτες - σε πιο μεγάλη ίσως, αναλογία από τους χωρικούς - της βουθαμάρας του Θεού ...

... Ένα παιδί, απολειφάδι της πύρινης κόλασης και του ασύλληπτου μακελειού, ανιστοράται και σκιαγραφεί, τον κατάστιχτο με τρομαχτικά βιώματα αυτό τον κόσμο, που αποτελούσε και κόσμο του ...

... Ενός παιδιού, που με σχεδόν όλα τ' άλλα της συνομήλικης ομάδας, ορθοπάτησαν έστω και τρομαγμένα, πιασμένα από τα κερκέλια της αυτοσυντήρησης, στη θυελλώδη επέλαση πρωτόγνωρων εμπειριών.

Ανάδοχος όλων αυτών των παιδιών η Αντοχή, που με τα κουρέλια της στέρησης τα βούτηξε στη κολυμπήθρα της ανασφάλειας ως τ' αυτιά ...

Η πίκρα της χαμένης παιδικότητας, χαρίζει σολιδάκια του Μυστήριου, στη σημερινή κοινωνία της αφθονίας, τούτες τις μνήμες ...

4. ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ ΑΦΑΝΙΣΜΟΥ

... Σκοτεινιάσαν τις λιόλουστες μέρες του Μαγιού και βρώμισαν τις αρωματισμένες νύχτες.

Οι ανάσες από το γιασεμί τ' αγιόκλημα και το νυχτολούλουδο έγιναν αποφορά Θανάτου, από τη σπορά των οβιδών και του τρόμου.

Κατάμαυρος ο ανοιχτογάλανος ουρανός, από τα σμήνη των βομβαρδιστικών, έσκαβαν τη Γη χωρίς αλέτρι και υνί.

Στίφη φονιάδων στη συνέχεια, από τα μεταγωγικά κρέμονταν απ' ανοιχτές ομπρέλες, εναέριοι διάβολοι συφοριασμένης βροχής, κατρακυλώντας την ατμόσφαιρα. Στα δόντια έτοιμο, ξεγυμνωμένο το μαχαίρι ...

Μουγκρίζοντας, μ' απανωτές επιδρομές τ' αεροπλάνα τους, ανάμεσα από πηχτούς καπνούς, ξερνούν από τα ρουθούνια τους καυτά βόλια και γεννούν από τις κοιλιές τους γκάστρια σκορπιών ...

Στην καταγραφή των πτωμάτων τους, φάνηκε πως τα πιο πολλά, ήταν αμούστακα ...

Άδειαζαν το φορτίο τους με νικητήριες ιαχές κι αφίόνι.

Στα λεφούσια τους, διανέμιζαν πανικό κι απόγνωση. Κεντούσαν μ' αλαλαγμούς Δαντικά σκηνικά, έντυσαν την πόλη με πλερέζες και την κύκλωσαν με λυγμούς. Χόρευαν, τέλος, με τις κάθετες εφορμήσεις, στον αντίλαλο του θρήνου των μανάδων και τα ταιριχτά του φόβου των παιδιών ...

Αφανισμός η όψη κι ο αχός της πόλης ...

... Οι πρώτες γερμανικές βόμβες, στο λιμάνι και τη γειτονιά μου, τη Σπλάντζια.

Ο Πόλεμος του 40 με τους Ιταλούς και τις λίγες βόμβες που μας φιλοδώρησαν, έμοιαζε κακόγουστο αστείο, σε σύγκριση με τούτο τον ορυμαγδό.

Με τα μπουμπουνητά και μόνο, γκρεμίστηκαν τα τουρκόσπιτα στους μαχαλάδες, πριν να τα αγγιέσουν βόμβες. Την υπόλοιπη πόλη, όπως αναφέρει κι ο ιστορικός, την ύφαναν με τέχνη αργαλειού. Φάδι - στημόνι.

Τελάλης ο βόγγος, διαλαλούσε στις ρούγες και τα ξέφωτα, το σπαραγμό της ξαφνικής ορφάνιας.

Η μυρωδιά από το αίμα των λαθωμένων υψώθηκε στήλη παράπονου στους ουρανούς και λέκιασε με τις αναθυμιάσεις τη λευκότητα των αγγέλων ...

Πέτρες, σκόνη και χαλάσματα το βιος.

Χώρια τα θύματα.

5. ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΜΑΚΡΙΑ ΝΥΧΤΑ

Στον κίνδυνο που διαγράφονταν, από τις βόμβες πούσκαγαν μπροστά και δίπλα μας, μια λύση μόνο φαινότανε σωτήρια, όσο κι αν πόναγε.

Να βγούμε, το γρηγορότερο, όχι από τα όρια ...

... Όσοι απόμειναν χωροφύλακες κι εθελοντές της περιστασης, συνιστούσαν με τη τρεχάλα τους στα σοκάκια, την κάθοδο στα καταφύγια πάντα μ' ανάγλυφη την αγωνία στα πρόσωπα, την άταχτη φυγή.

Στον Κλαδισό μιχτές φρουρές - από συμμαχικά κι ελληνικά υπολείμματα στρατού - εμπόδιζαν τον κόσμο στην έξοδό του ..

Οι μάχες βρισκόταν σ' εξέλιξη στο Μάλεμε, Αλικιανό, Αγιά και Γαλατά.

—Πίσω, φωνάζαν, μ' όλη τη δύναμη των ιδρυμένων πνευμόνων τους, πίσω, θα σκοτωθείτε ..

Παραμερίζοντας τους σκοτωμένους των βομβαρδισμών, επιστρέφουν από τον ίδιο δρόμο, αποκαμωμένοι ανθρώπινοι συρμοί, γυρεύοντας μια κάποια διέξοδο ...

Οδοιπορούν περίλυποι, ακουμπώντας την απελπισία τους, σε πρόχειρα ραβδιά, χωρίς σύνορο τέρματος. Είχαν κρεμάσει μόνο, κάποια ψήγματα ελπίδας, στα βουνά και τις σπηλιές ...

Η ανοχύρωτη πόλη, έρημη από ψυχές, παράθηκε σαβανώμενη στους δημίους, άκλαφτη. Ύστερο ξόδι της τα μονοσύλλαβα μοιρολόγια, μερικών τρελλαμένων κορακιών.

... Μετά από εξαντλητική πορεία, σε μυτερά χαράκια, θάμνους και σύθαμπα, φορτωμένοι στις ράχες με τα πολύ απαραίτητα, σε μπογαλάκια και τη ψυχή υπέρβαρη από πένθος, φθάσαμε νύχτα στα Κεραμειά ...

... Κοιμηθήκαμε δυο βράδια, σ' ένα λιόφιτο πούχε πιο κεί ένα πηγάδι.

Πριν το ξεκίνημα του ήλιου, το παράλλο πρωί, είχαμε μπει και πάλι στην οδοιπορία ...

Η πείνα που βασάνιζε τα σωματικά κι ο φόβος πως θάπαιρναν το κατόπι μας οι διώχτες, μας έσπρωχνε για ψηλότερα ...

Ακρολογιάζαμε σε κάποιο τυχαίο μιτάτο κι αν δεν βρίσκαμε, θάμαστε τουλάχιστον τ' αψήλου και μακριά τους ...

Βουνό το βουνό και κορφή την κορφή, αποσουρώσαμε τον ιδρώτα μας, μετά από ώρες περιπλάνηση στα χνάρια από μονοπάτια των καταικών, στην αφιλόξενη και κακομούτσουνη πλαγιά της ... Ζούρβας. Το περιβάλλον, η αγριότητα κι η μοναξιά, σύνθλιβε το κουράγιο ...

Πιο πεινασμένοι από ότι ξεκινήσαμε, χωρίς κανένα δισταγμό, είπαμε να φύγουμε αμέσως. Να πιάσουμε χωριό. Να δούμε ανθρώπους, να μιλήσουμε. Κι ότι 'θελε ας γενει ...

Κατηφορίσαμε ...

Με λαχανιαστό ρυθμό κι επικίνδυνη κατάβαση, βρεθήκαμε δυο ώρες νύχτα στο ... Φουρνέ.

Χτυπήσαμε μια κλειστή πόρτα και μας αποκρίθηκαν πού θα μπορούσαμε να απαγκιάσουμε ..

Βρήκαμε το σχολείο, που είπαν, όπου μαζί μ' άλλους πρόσφυγες αστούς, καταυλιστήκαμε όσο γινόταν πρόχειρα.

Αποθέσαμε τη μεγάλη μας ταλαιπωρία στα σανίδια μιας μικρής αιθουσας και ίδια μολύβια, παραδοθήκαμε τ' αξύπνητου ...

Σαν περισσοχάραξε η μέρα, βγήκαμε κι είδαμε τους χωριανούς.

Μας καλοδέχτηκαν με τα μέτρα των ημερών και μας πρόσφεραν, όση μπορούσαν φιλοξενία και συμπαράσταση ...

... Πέρασαν μερικές μέρες ...

Η Κρήτη ολάκερη, δεμένη χειροπόδαρα, στενάζει τώρα κάτω από βάρβαρη μπότα.

Λεηλασίες. Εμπρησμοί. Πείνα και δυστυχία. Φόβος και εκτελέσεις ...

Ο γείτονας έκλεισε τα πορτοπαράθυρα και κόλλησε τ' αυτή στην αλυχτιά του τσακαλιού της νύχτας .. Θωράκισε την ευαισθησία, με σιδεριές

αποξένωσης.

Ο αγώνας ζωής, προσωπική υπόθεση και ευθύνη καθενός ...

... Όλος ο κόσμος στο Νησί, κακοπορευότανε ...

Καταλαβαίναμε πως έπρεπε να φύγουμε.

Ξενομπάτες, που η έλλειψη φύτρας, μας δημιουργούσε την υπόνοια ότι είμαστε παρείσακτοι.

Το περιβάλλον, από το κλίμα των ημερών είχε μεταβληθεί, αν όχι εχθρικό, τουλάχιστον ξένο.

Δεν είχε πια νόημα η παραμονή, η στέρηση πρέπει νάταν ίδια, στη πόλη και το χωριό ...

Οι βρούθες και τα τασιμούλια, στο παρά πέντε να μας ξεβγάλουν με τα εντερικά.

Τ' αγίνωτα φρούτα, μας δυσκόλευαν την αναπνοή με τη στιφιά γεύση ...

Εκτός από αυτά μας πίεζαν κι άλλα ...

Οι ψείρες πούτρεφε η κακομοιριά μας, είχαν γίνει βασανιστικές.

Τα σακκιασμένα πλατανόφυλλα πούχαμε για μαξιλάρι, στο σταύλο που κοιμόμαστε, μυρίζανε και τρίζανε πολύ. Το υπαίθριο αποχωρητήριο που λειτουργούσε μόνο νύχτα. Το φυτίλι της λάμπας που δεν ανεβοκατέβαινε. Το μπρίκι της μαλοτήρας σαρδελοκούτι, που δεν απέβαλε ποτέ την οσμή του. Και ένα σωρό άλλα μικροαντικείμενα που η έλλειψή των, με μια έκφραση, δυσκόλευε την καθημερινότητα ...

... Γυρίσαμε ...

6. Η ΠΟΛΗ

Κυνηγημένοι από φωτιά κι αστροπελέκι, στην επιστροφή κινούμαστε με αυξημένη προφύλαξη ...

Πλησιάζοντας, αφουγκραστήκαμε την αχνή ανάσα της πόλης από μια κόγχη, πριν περάσουμε την Πύλη.

Νεκροταφείο αφύλαχτο.

... Έξω από τα ενετικά τείχη, στα λίγα όρθια κτίρια, μπαινόθγαιναν Ναζί.

Άλλοι σκυμμένοι στα γραφεία τους, αποδελτίωναν τις απώλειες και ολοκλήρωναν τις προγραφές τους ...

Πιο μέσα από τη φαινομενική σιγή νεκροταφείου, αξιολύπητα ανθρωπάρια, πούχαν εισβάλει από τα κοντινά γυροχώρια, όμοιοι γύπες, πλατσικολογούσαν ... Σπίτια και καταστήματα. Πλουσιότητα και χαμοκέλες.

Τί να πρωτοθρηνήσεις. Τη ληστεία, τον ξεπούλη ή τις αιτίες.

Θεριεύει ο πόλεμος τους ανθρώπους και μερώνει πολλές φορές ο παραλογισμός του τα θεριά ...

Δρασκελούσαμε σωρούς από λογής - λογής μπάζια και χανόμαστε στους κρατήρες των βομβαρδισμένων δρόμων, μέχρι να φθάσουμε κάποια

τε, στο διπλορημαγμένο σπίτι ...

Ο κουρνιαχτός είχε καταλαγιάσει κι απλωμένο πέπλο, το δέος της καταστροφής, έσκιαζε την ελπίδα ..

Αρχές Ιούνη και μια παγωνιά, αυδαυλισμένη από τη βρώμα των καταπλακωμένων στα χαλάσματα σκοτωμένων, από τη μια μεριά και από την άλλη, την δυσωδία της σκύλευσης, διαπερνούσε την ανταριασμένη ατμόσφαιρα ...

Τα κουφάρια των σπιτιών κι οι πληγές από τις χειροπέδες της ψυχής, αναθήματα εμπρεσιονιστικού πίνακα, σε τομή Αποκάλυψης ...

Τυμβωρύγχοι στα ίδια τα σπίτια μας, ψάχναμε, σκαλίζαμε, ξεπλακώναμε.

Άλλοι μικρονοικοκυραίοι, στκώναμε και τοίχους που δένανε με ιδρώτα ..

... Τα προικών φαντά της μητέρας - που διασώθηκαν γιατί τα πλάκωσε η σκλαβιά των χωμάτων, έγιναν παραθυρόφυλλα και πόρτες, που μας έκρυψαν από τη φανιά της δημοσιάς.

... Πρόχειρα ταχτοποιημένοι, με κουτσουρέμένο το ηθικό, λουφάξαμε στη στοργή των γονιών και ελλιμενιστήκαμε καραβοτσακισμένοι κι ανέστιοι ...

Αντλήσαμε Φως από τα ακοίμητα μάτια τους, που βρεγμένα ή στεγνά είχαν διασταλεί από την έκταση της καταστροφής και το μακέλεμα ... και φωτίσαμε τα σκοτάδια των αποριών μας.

Πνίξαμε ακόμη και τα ουρλιαχτά πούθγαζε η Πείνα κι ο Φόβος και καρτερέψαμε στην αγωνία τους ...

Η βεβαιότητα ότι ο «εξ ασιτίας θάνατος επέκειτο» τους διαφοροποίησε την αντίληψη για πολλά ... και μας αμόλυσαν.

7. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

... Παιδιά που τραγουδούσαμε τη νιότη μας τη μια στιγμή, την άλλη απομείναμε βουθοί ...

Όταν βρεθήκαμε μόνοι μας στους δρόμους και τις πλατείες, νιώσαμε μονομιάς, να πλαταίνουν οι κόρες των ματιών μας. Τρομάζαμε στο χάος ...

Πανικόβλητοι τρέξαμε στους αργυραμοιβούς και εξαργυρώσαμε, αδιαπραγμάτευτα, την αθωτήτη και τις ευπιστίες, με πρώιμη ευθύνη. Καταθέσαμε την άγουρη εφηβεία μας και εισπράξαμε μεταχρονολογημένες επιταγές εκδίκησης ...

Όταν καταλάβαμε, πολύ αργότερα, πως οι πραγματικοί φταιχτες πάντα ξεφεύγουν, γιατί αλλάζουν εύκολα μορφή, τις σχίσαμε πριν τη λήξη τους ...

Κρατήσαμε μόνο τη μνήμη ...

8. ΕΠΙΒΙΩΣΗ

Κυνηγητό του επιούσιου ανειρήνευτο.

Στα χόρτα, στα σκουπίδια μερικών καλοπορεμένων, στους καλοκαιρινούς χοχλιούς.

Στους στρατώνες και τα καταλύματα των Γερμανών, στημένοι με τις ώρες περιμέναμε πότε θ' αδειάσουν τις καραβάνες τους ...

Το Γυμνάσιο Αρρένων, η κλινική του Μελισσά, το Ωδείο, το 7ο Δημ. Σχολείο, οι τρεις πτέρυγες της Αγοράς, το Τελωνείο, η Μεραρχία και πολλά άλλα, για να περιοριστώ στο Κέντρο, όλα επιταγμένα. Με Κομμαντατούρες, με Φελτς Σανταμαρί, λόχους, ουλαμούς, υπηρεσίες επισιτισμού κ.ά.

Γερμανοί, σκουπίδια, αποφάγια και δόξα η ...
Ζωή ...

... Σε υποψίες οργάνωσης η πόλη, έφαχνε να
θρει ένα ρυθμό.

Επιτροπές βοήθειας συγκροτημένες στα πε-
ταχτά από καταφερτζήδες, κουρασμένους μεγα-
λοαστούς και χορτάτους. Τόπαιζαν αγαθοεργία
όσοι ακόμα βρίσκονταν στην τελευταία σελίδα
του τεφτεριού δούναι - λαβείν, για να ηρεμήσει το
τρέμουλο της ψυχής τους από το ρίγος του Θανά-
του ...

Λαϊκά συσσίτια. Μπιζέλια σκουληκιασμένα.
Πληγούρι ψυλλιασμένο. Μέλας ζωμός.

Δελτία, κουπόνια, αδικίες από την εξουσία
του κουταλάρχη και εμπαιγμοί.

Μόρια χιονοστιβάδας η πίκρα που θα παράσερνε
στο κύλισμά της, όταν θάνιωθε τον όγκο της, τις
ουρές, τους πάγκους καταγραφής, τις φορτωμέ-
νες φυλακές. Ως τότε, υπομονεύαμε. Βλέπαμε τα
κάρα του Δήμου, σε ασταμάτητο σούρτα - φέρτα,
νάχουν μεταβληθεί σε νεκροφόρες. Σιωπή και
πείσμα στην απόφαση να Ζήσουμε ...

... Διψασμένοι οδοιπόροι μιας φλεγόμενης
ερήμου, δροσερεύαμε πίνοντας τον ιδρώτα της
προσπάθειας.

Τρέχαμε, σβουρίζαμε, χτυπιόμαστε σα μύγες
σε κλειστό δωμάτιο, που γυρεύουν απεγγνωμένα
μια έξοδο κι όλο χτυπούν στο φως.

Σκυλιά που χώναν σ' ακαθαρσίες τα μουσού-
δια τους κι αντί κρέας μασούλαγαν παλιόπετσα.

Λύκοι, που μας κατέβασε η παγωνιά κι η πεί-
να, στα λημέρια του εχθρού ...

Το ελάχιστο δείγμα φαγητού από το δελτίο,
τα χορταλάκια ήστω κι άλαδα, τα πατατόφυλλα, οι
μικροκλεψιές στους κοντινούς λαχανόκηπους και
προπαντός η εξοικείωσή μας με το λίγο ως το
καθόλου, μας πιστώσε με κάποιο υπόλοιπο ζωής.

... Όπως ήταν ανάγκη να κινούμαστε, απ' τα
άγρια χαράματα, ως πριν την απαγόρευση της κυ-
κλοφορίας, ήταν φυσικό να αγριέψουμε. Ίδια
στοιχειά, με πυρωμένες τις ξυπόλητες πατούσες,
ζεσταίναμε, προθερμαίναμε θάλεγα, την ιδέα για
κάποια παραπέρα αντίληψη. Σαν απάντηση στο

φανερό πόνο και το κρυφό κλάμα, του Αστικού
πληθυσμού.

9. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

... Μ' ολάνοιχτα μάτια και τεζαρισμένα αυτιά.
- όταν κάπως ξεφύγαμε την άμεση απειλή της
Ζωής, από πείνα - πάναμε στα τρεχαλητά, πρωτο-
φανέρωτα για την ηλικία μας περιστατικά.

Θόρυβοι από εσπευσμένη κίνηση και κοφτές
λέξεις, πούκαναν φλύαρη τηδια ροπάλου ησυχα-
σμένη νύχτα.

Από τις σχισμές των φαντών παραθυρόφυλ-
λων, βλέπαμε όλο και πιο συχνά να φωτίζει την
κατάμαυρη νύχτα κάποια βιαστική φιγούρα
ανθρώπου.

Κάτι γινότανε ...

... Ένας μεγαλύτερος, μας είπε ένα πρωί στη
σύναξη για γιουρούσι, πως την τρίτη πόρτα αρι-
στερά στο στενό μας, τη λέγαν ... καθοδήγηση.
Έτσι τούπε, ο γονιός του ...

Οι καταχτητές πιάναν με τα ραδιογωνόμετρα
της αγωνίας τους, από προδοσίες πρώτα και μετά
με την εμπειρία από κατεχόμενες χώρες, τη μελω-
δία από τη Συμφωνία της Λεβεντιάς και το ρίγος
από τη Ρωμιοσύνη.

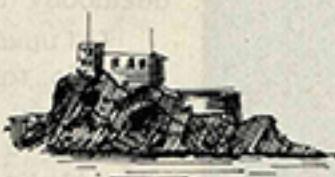
Πυροβολούσαν, με τα βραδινά τους περίπο-
λα, πριν το πρώτο άλτ και έτειναν στο απόσπασμα
χωρίς αδίκημα και αιτία ...

Πέτρα την πέτρα, στα στενά, στους δρόμους
και τις πλατείες της Πόλης, ο Αστός έχτιζε το οικο-
δόμημα της Αντίστασης ...

Με τα σαμποτάζ, τα χωνιά στους συρματο-
πλεγμένους δρόμους, το γράψιμο στους τοίχους,
τις προκηρύξεις κ.ά. Αργότερα ο ίδιος Λαός - συμ-
πάθειο για τη διαχρονικότητα - πρώτος πλαισίωσε
την οργανωμένη Αντίσταση. Όπου, όταν χρειά-
στηκε «έσυρε το χορό ψηλά με τους αντάρτες»
κατά που λέει κι ο Σικελιανός.

Δοξάστηκε λοιπόν και με τον Αστό η Αξιοπρέ-
πεια και η Τιμή.

X. Σκριβιλιωτάκης

Η πόλη μου

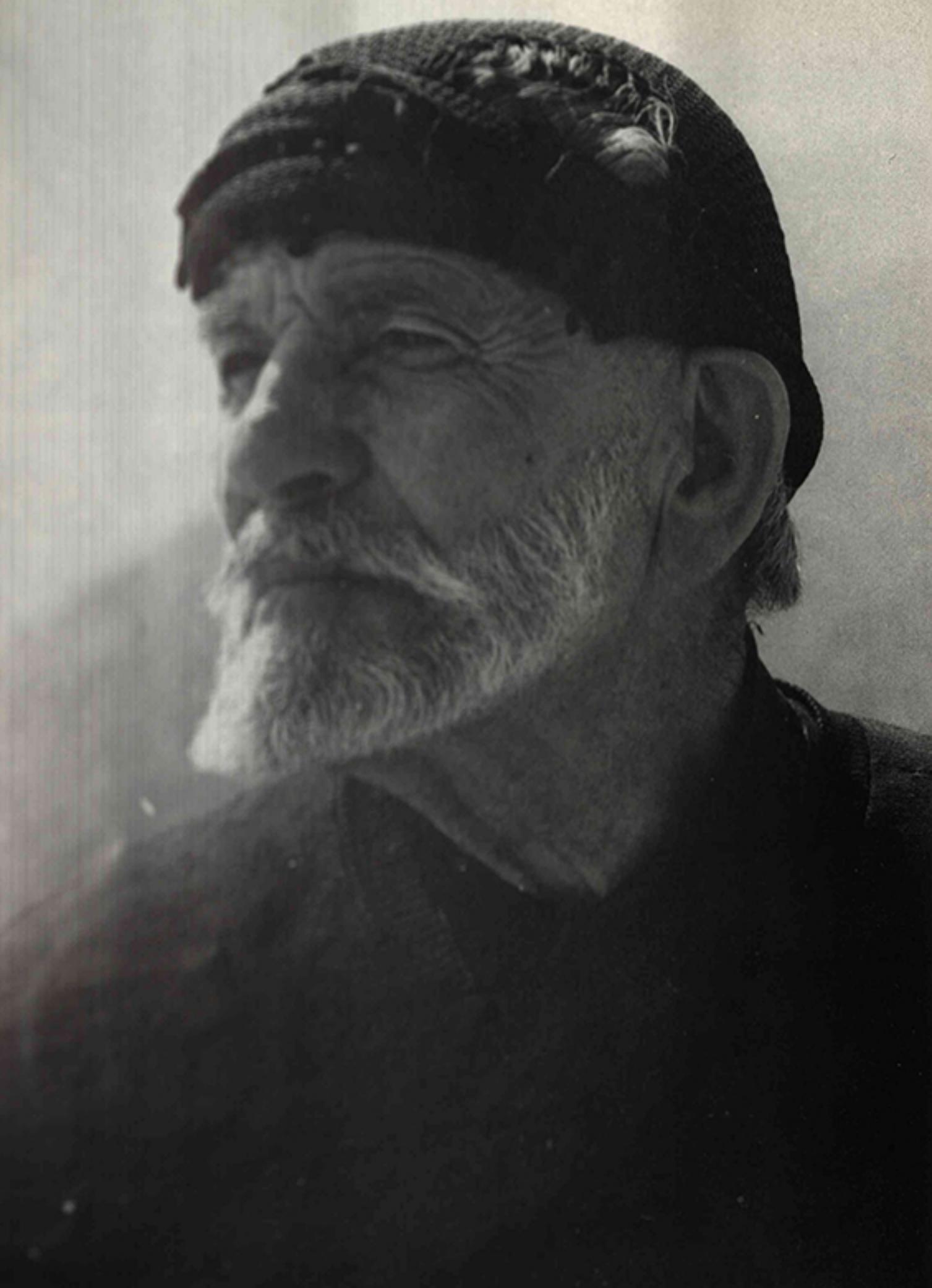
Μπερδεμένα, σκελετομένα δάχτυλα,
δαρμένα από την αγανήση και την εγνωμ.,
σταυρωμένα από δαχτυλίδια ψλιφά
μεσα στη σιγή και τη θιβέλλα.
ιστοφούν το μεγάλο δρόμο,
τα μάτια που καρφώθηκαν πάνω τον
την αξιοπολεμια, την ντυμένη λουλούδια,
την πόλη μου.

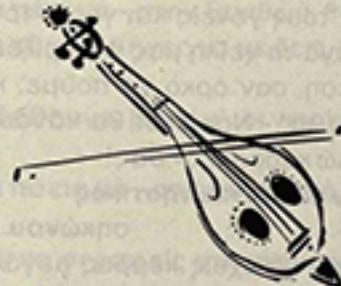
Την πόλη τη συγγραψιμένη με τον ιδούτα
του ήλιου, της πέτρας και της βάλανους,
τη ζυμωμένη με τα χαμόγελα της Ανοιξης
και τα ιωα ποόσωπα των παιδιών,
την πόλη που σεργιανάει καθε χριστια
στις αθώες μερις του μελλοντος.

Την πόλη με τους ηχους των μακρινων
Φούλων, ανάλαφρο πεντοζάλι
πάνω στα μαλλιά της, μαστικοί φιθυροί
σε κάθε στεφανωμένο παράθυρο,
για τις πληγές, τ' ακόμα δεν εκλιπαν
μια το μεράκι της γης της ζεριμομένης πόλης του.

Φλόγες συνείδουν και φολογιών
θερμαίνονταν τον χρυσό της,
τη λεβεντιά π' αλητεύει απις γωνιές της,
σφίγγοντας γερά μέσα στα δοντια
τους σταυρούς, τα χέρια, τις τεντωμένες χούδες,
το βαφύ χρέος - ψωμί σκαρφαλωμένο
στα βλέμματα π' απλώνονται μακριά -
την πόλη μου.

Μαρία Πριτάκη

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Σταρ. Α. Αποστολάκη
Δασκάλου - Λαογράφου

Οι λαϊκοί θησαυροί της Κρήτης μας, είναι πλούσιοι. Ιδιαίτερα, το Δημοτικό τραγούδι της, είναι ανεξάντλητο. Κι από τούτον πάλι τον όγκο, τεράστιο κι ατελείωτο το Ριζίτικο τραγούδι του Λεβεντονησιού.

Το τραγούδι, που μένει απολέμητο από το χρόνο, άφθαρτο από την «πρόοδο», αμόλυντο από τα νέα ήθη, αθάνατο και παντοτινό, «ώστε να στέκουν τα βουνά και οι ξερομαδάρες», κατά που λέει το ίδιο, κι «εξακολουθεί ώς τις μέρες μας, να παρουσιάζει μια ξεχωριστή ζωτικότητα».¹

Όπως παλιά και πάντα, κι εμείς σήμερα, στο άκουσμα του Ριζίτικου τραγουδιού, ξεχνούμε τον πόνο που τριβελίζει το μυαλό μας, κι ανανεώνουμε τον πανάρχαιο δεσμό μας με το πατρογονικό παρελθόν, τη συνέχεια, την παράδοση, τις αιώνιες αξίες του τόπου μας!

Στα ριζίτικα τραγούδια της Κρήτης μας, λοιπόν! - Ριζίτικα γιατί είναι προνόμιο μιας περιοχής, της Ρίζας, μιας αετοφωλιάς, γύρω από τις ρίζες της Μαδάρας (των Λευκών Ορέων), του Σελίνου δηλαδή, των Σφακιών, της Αποκορωνιώτικης και Κεραμιανής ρίζας, της Κυδωνίας και της Κισάμου!...

Τώρα, από τις διάφορες κατηγορίες των τραγουδιών αυτών, θα σταθούμε σε μια!..

1. ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Το διδακτικό ριζίτικο τραγούδι της Κρήτης, είναι μια συνέχεια της πιο αρχαίας παρουσίας της Νήσου, ώς τα σήμερα. «Οργανικός συνδετικός κρίκος της αρχαίας με τη νέα ελληνική φιλολογία», όπως θα γράψει ο Κ.Θ. Δημαράς.²

Κι ο Αιλιανός στην «Ποικίλη Ιστορία» του, θα μας πει πως: «Κρήτες, τούς παίδας τούς ἐλευθέρους, μανθάνειν πρώτον τούς νόμους ἐκέλευσον μετά τίνος μελωδίας ... δεύτερον δε μάθημα ἔταξαν τούς τῶν Θεῶν ὅμνους μανθάνειν, τρίτον τά τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔγκωμα ...», νομίζουμε πως κάνει την πιο σωστή κριτική αξιολόγηση του ριζίτικου τραγουδιού, σαν νά' ναι σύγχρονός μας! Και

δεν μπορεί παρά τις ίδιες σκέψεις να φέρνουμε στο Nou, κι όταν στους γάμους και στα βαφτίσια, στα γλέντια και στις χαροκοπιές του Τόπου μας, ακούμε το ριζίτη τραγουδιστή, της τάβλας, να τραγουδά τη ζωή και να ψάλλει τους ηρωικούς άθλους και τα έργα ενός Θοδωρομανώλη, ενός Γιάνναρη, ενός Δασκαλογιάννη, ενός Κόρακα, ενός Βέργα, ενός Αντώνη Μελιδώνη, ενός Σήφακα, ενός Λεράτου ... και τόσων άλλων!

Διδάσκει τότε ο γέρο τραγουδιστής και διδάσκει στην επική αυτή ώρα του γλεντιού, με όλους τους κανόνες, γιατί βάνει την καρδιά και το Nou, το Eίναι του, στην ώρα αυτή της μεγαλοσύνης, όπου «εμνήσθη ημερών αρχαίων ..».

Στα ίδια συμπεράσματα θα φτάσουν και οι σύγχρονοι μελετητές.³ «Τα ριζίτικα δεν είναι τραγούδια του καιρού με σύγχρονα ποιητικά και μουσικά μέτρα, αλλά κοινοί και γενικότεροι κανόνες, που αναδείχνουν ολόκληρη την ψυχική οντότητα της Δωρικής ράτσας.»

Αλήθεια, κοινοί και γενικότεροι κανόνες για τη Ζωή! Τη ζωή τη σωστή, την αυστηρά πειθαρχημένη στο «έθος της Κρήτης». «... Λακεδαιμόνιοι μεν κι Κρήτες, έθεσιν επαιδευον ου λόγοις..»,⁴ πρωταρχικός παράγοντας για τη διατήρηση των κοινωνικών και πνευματικών εκδηλώσεων. Αναλλοίωτων μέσα στις χριστιανισμένες χρόνια και κάτω από τόσους κατακτητές που πέρασαν από την αιματοβαμμένη γης της Κρήτης μας!

Σ' ένα σύγγραμμά του, ο ιστοριοδιάφης Γ.Α. Σήφακας, παρατηρεί: «Προξενεῖ κατάπληξιν το γεγονός διτί .. εἰς ἀπόκεντρα καὶ απομεμακρυσμένα ίδια μέρη τῆς Νήσου, εἰς τάς κορυφάς τῶν ἀπροσίτων ὄρεών της, ώς εἰς νησίδας ἐν μέσῃ θαλάσση, ὁ προσεκτικός παραπρητής δύναται ν' ἀνεύρει ηθη καὶ έθιμα καὶ δοξασίας, λέξεις καὶ φράσεις, ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσεως καὶ τύπους ἀνθρωπολογικούς, ἀποτελούντας θαυμαστάς ἐπιβιώσεις ἐκείνων τῶν παναρχαίων κατοίκων τῆς Νήσου, οὓς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος δέν ζυχεῖς νά' ξαλείψει ..»⁵

Αλλ' ας αφήσουμε - καιρός είναι πια - το ίδιο

το τραγούδι να ξεπεταχτεί λαγαρό κι ολόδροσο, να δούμε τί θα μας πει, με τη μαγεύτρα μυστική του γλώσσα.

«- Ποτέ μου δεν εξήλεψα σ' αμπέλια, σε περβόλια, μηδέ σε μελισσόκηπους, μηδέ κ' εις σε κουράδια, ωσάν ζηλεύγω σε δικούς όντε συμπορπατούνε περίτου νάνι κι αδερφοί περίσσια

ν' αγαπούνται.

Κι αν λάχει θλίψη θλίθγουνται, χαρά συγχαίρουνται το, κι αν λάχου κι εις σε πόλεμο, βγαίνουνε κερδεμένοι, σαν μποτεμένοι αδερφοί, σα φίλοι αντρειωμένοι ...»⁶

Στο ίδιο ανεξάντλητο θέμα, άλλος άγνωστος λαϊκός τραγουδιστής, μας άφησε αυτούς τους τόνους:

«- Καμάριν είναι τα ωζά, καμάριν είν' οι γι' αίγες, καμάριν είν' οι δυ' αδερφοί, κι οι τρεις καμάριν είναι, περίτου νάνιε τέσσερεις και να συμπορπατούνε, κι οι στράτες καμαρώνουν ται κι ο κόσμος χαιρετά ται ...»⁷

Πέρα από το θαυμό νόημα και των δυο αυτών ριζίτικων τραγουδιών, θα μπορούσαμε άνετα να μεταφέρουμε εδώ, την εύστοχη και γενικότερη κρίση του Κ.Θ. Δημαρά, για την τεχνική του δημοτικού τραγουδιού: «Το δημοτικό τραγούδι απαλλαγμένο από την τεχνική επεξεργασία του λογοτέχνη, καθώς παρουσιάζεται μόνο αυτό σαν ανθευτή έκφραση της ανεπιθύμητης Ψυχής, μας θοηθεί, έξω από χώρο κι από χρόνο, να πλησιάσουμε την ίδια την ουσία της Ποίησης ...»⁸

— Στο επόμενο ριζίτικο τραγούδι, θ' ακούσουμε τον σεβάσμιο κι αυστηρό πατέρα, να δίνει τον κανόνα και τη γραμμή που πρέπει χωρίς αντίρρηση να εκτελεστούν, ν' ακολουθούνται πάντα από τον άπραγο κι ανήξερο γιό του. Το νέο βλαστό του σπιτιού του, που δεν ξέρει ακόμη τη ζωή και δεν έχει αντιμετωπίσει προβλήματά της. Λακωνικά του δίνει την απάντηση στο ερώτημα, πως θα πολιτεύεται στη ζωή, για νά' χει τιμή, υπόληψη κι αξία, σαν άξιο παιδί του πατέρα του και «παιδί της Κρήτης»:

«- Γροικάτ' είντα παράγγενε γ' εις φρόνιμος του γυιού ντου.

- Γυιέ μου κι αν πας στο καπηλειό και θρεις ται χαροκόπους, ντήρα διαντήρα το σκαμνί, την τάβλα να καθίζεις, με τον καλλιά σου κάθιζε και νηστικός σηκώνου, το φρόνιμο να σέβεσαι, τον κουζουλό χαιρέτα, να σε τιμούς οι γι' άρχοντες, να σε τιμά κι ο κόσμος ...»⁹

Αλήθεια, πόσες φορές δεν έχομε ακούσει αυτό το τραγούδι, από τους γονείς και γεροντότερούς μας, και σιγά σιγά τα χειλη μας ψιθυρίζουν. Θαρρεῖς σαν υπόσχεση, σαν όρκο να πούμε, καθώς τα σπαρτιατόπουλα: - Ναι, έτσι θα κάνουμε για να γίνουμε «πολλώ κάρρονες» σας!

«... με τον καλλιά σου κάθιζε και νηστικός σηκώνου...»

και βέβαια! Κοντά του θα έχεις κέρδος μεγάλο, την παρέα του, τα λόγια του τροφή σου πνευματική και τα έργα του, νόμο δικό σου! Γιατί, εξάλλου, κανενός δεν διαφεύγει πως:

«Είναι κι αθρώποι νιούς ριαλιού, κι είναι και τρεις στο ριάλι,

κι άλλοι που ται ζυγιάζουνε, με το μαργαριτάρι.»

Και πως το διαλεχτό ριζίτικο τονίζει:

«- Μυρίζουν οι βασιλικοί, μυρίζουν κι οι βασάρμοι, μα σα μυρίζει ο φρόνιμος, βασάρμια δε μυρίζουν, βασάρμια ουδὲ βασιλικοί, μουδέ καρεφυλάτα. Μυρίζει εκεία που κάθεται, μυρίζει εκεία που στέκει,

μυρίζει εκεία που πορπατεί ...»¹⁰

Πού αλλού έχετε συναντήσει τέτοιου κύρους αξιολόγηση των θητικών αξιών; πού αλλού είδατε δοσμένη έτσι αξιολογικά, τη θέση που ανήκει στο φρόνιμο, στον με «αθρωπιά» άνθρωπο, που όπως μυρίζει ο φρόνιμος, βασάρμια δε μυρίζουν!».

Κοντά του, θα θέλουν όλοι, οι μετρημένοι και σιθαροί να καθίσουν. Γιατί θά' χουν πάντα να κερδίσουν από τη συντροφιά του. Γιατί τό' χουν ακουστά κι από γεροντότερούς των, πως:

«Οι φρονιμάδες κι οι τιμές την έχουνε τη χάρη, κι όχι τ' ασημοχρύσαφο και το μαργαριτάρι».»

Διδακτικό λοιπόν το ριζίτικο τραγούδι! Καπιάνεται μ' όλα τα βασικά θέματα, με το δικό του τρόπο, τον μοναδικό. Με τη χάρη και την ευγένεια, με την ανθρωπιά. Με την ολόθερμη πίστη στον άνθρωπο και τις αξίες της ζωής! Εδώ συμβουλεύει τ' αδέλφια με συναρπαστικές παραβολές, εκεί δείχνει τους καλούς και παραδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς, κι αλλού αξιοποιεί γεγονότα. Κάποτε ελέγχει, κι ελέγχει αυστηρά, αδιστακτα, κι άλλοτε πάλι επαινεί ή διδάσκει.

Με τον τρόπο του έτσι, γίνεται ο λαϊκός διδάχος του Νησιού.

Ας το δούμε σ' ένα ακόμη δείγμα σεβασμού στη μάνα, π' αγαπά απέραντα. Η Κρητική ανατροφή, δεν επέτρεπε ως γνωστόν, στο παιδί, να σηκώσει κεφάλι, ούτε τα μάτια του, να ιδεί κατάματα τους γονείς του. Αν τον επιτιμήσουν αυστηρά, θα κάμει τραγούδι τον τραυματισμένο του εγωισμό και στη μοναξιά του, θα ταιριάξει σε στίχο τον πόνο του:

«- Μάνα πολλά μαλώνεις με, κι εγώ μισέψει θέλω,
θα πάω μά - στην ξενιθειά, θα πάω μά - στα ξένα,
να κάμεις μήνες να με δεις, χρόνους

να μ' ανταμώσεις.

Νάρθουνε, μάνα μ' οι γιορτές,

οι μεγαλοθδομάδες,
να πάεις μά - στην εκκλησιά, να κάμεις το
σταυρό σου
και να στραφείς στη μια μεριά και να στραφείς
στην άλλη,
να ιδείς μανάδες με παιδιά, γυναίκες με τους
άντρες,

και τότε σας θα θυμηθείς, πως έχεις γυιό στα
ξένα, να θολωθούν τα μάθια σου, τη θάλασσα

να βλέπεις ...»¹¹

Άλλη ώρα τούτο το τραγούδι - διδάχος, θα
διδάξει για τη «ματαιότητα αυτού του κόσμου»,
και θα ειπει:

«- Παιδιά κ' είντα γινήκανε του Κόσμου οι γι
αντρειωμένοι,
μουδέ στοι μέσες φαίνουνται, μουδέ
στο' αναμεσάδες.
Κάτω στην άκρη των ακριώ, στην τέλειωση

του κόσμου,

σιδεροπύργο χτίζουνε ...»

Ή το άλλο:

«- Θωρώ τον Κόσμο και δειλιώ, τη γης
κι αναστενάζω,
λυπούμαι ο γιος τη νιότη μου, και την
παλληκαριά μου,
πως θα με θάλουνε στη γη, σ' αραχνιασμένο
Νάδη,

κι εκεία θε να περμαζωχτού, του Νάδη
τα σκουλίκια,
να φάνε πόδια γλήγορα, χέργια καμαρωμένα,
να φάνε και τη γλώσσα μου ...» (Κριάρη, σ. 319).

Τα πατριωτικά πρωικά ριζίτικα τραγούδια της Κρήτης μας, κατέχουν, επίσης, έναν χώρο τεράστιο. Πολύστροφα τα περισσότερα, ακούγονται στο Κρητικό γλέντι τελευταία. Τότε που καταλαγιάζει το κέφι. Τότε θ' ακουστεί το τραγούδι του Δασκαλογιάννη, του Σήφακα, του Σηκωμού της Κρήτης, τ' Αρκαδιού, το' Ένωσης, των Καπετάνιων, της Μάχης της Κρήτης, κ.λ.π. Όπως το παρακάτω, ένα από τα πολλά:

«- Απάν' απάνω στα κλαδιά, απάνω
στα λουλούδια,
πουλάκι είναι που κηλαίδει, των Αρχηγώ
τραγούδια ...» (Κριάρης, σ. 172).

Και με το τέλος του συμποσίου, θα έχει γίνει ένας ολόκληρος κύκλος με διδακτικά θέματα· πατριωτικά και θρησκευτικά, οικογενειακά και κοινωνικά ... Κι όλα στον επικό πάντα τόνο του κρητι-

κού μεγαλείου, στους τόνους μιας αδάμαστης μούσας ανθρώπων, από τον Μίνωα ως τ' Αρκάδι, κι από το Μελιδόνι ως τα Σφακιά. Ηρώων από τη Μεσαρά ως τη Μαδάρα κι απτικές γενιές των Καντανολέων ως των Κριγιάρηδων ...

Κοντά στις ρίζες αυτού του τόπου, γυρίζοντας, μπορούμε να χαιρόμαστε ετούτο το γάργαρο και πλούσιο ανάβλυσμα από τη ζωντανή φλέβα του τραγουδιού μας. Μπορούμε επιστρέφοντας, εκεί στις «πηγές των υδάτων», να παίρνουμε το «έναυσμα για τ' ανέβασμα στις τετράψηλες κορφές του μεγαλείου της Κρήτης!»

«Δυο χιλιάδες χρόνια τώρα, η Κρήτη εμπνέεται και δυναμώνεται από το πνεύμα της Θρησκείας του Σταυρού, από το πνεύμα των μεγάλων ιδανικών, του ηρωισμού και της θυσίας. Οι ιστορικές περιπέτειες που πέρασε ο τόπος αυτός, στους είκοσι τελευταίους αιώνες της ζωής του, υπήρξαν τρομακτικές και μπορούμε να πούμε αδιστάκτα πως μόνο μια χριστιανική Κρήτη μπορούσε να αντιμετωπίσει τις περιπέτειες αυτές με το δυναμισμό που τις αντιμετώπισε.

Γιατί στους είκοσι αυτούς αιώνες, η Κρήτη σταυρώθηκε κι αναστήθηκε πολλές φορές, γονάτισε και ξαναστάθηκε πάλι ορθή κι ο Αντρειωμένος, ο μεγάλος αυτός ήρωας που τραγουδούμε στη λαϊκή μούσα, είναι ένας ήρωας κανωμένος από τις Μαδάρες της Κρήτης κι από την ακατάλυτη δύναμη του Σταυρού..»¹²

Ας ξαναθυμηθούμε λοιπόν τούτο το περιεκτικό ριζίτικο με τον αθάνατο λόγο:

«- Τον αντρειωμένο μην τον κλαις, όντε κι αν
αστοχήσει,
μ' αν αστοχήσει μια και δυο, πλ' αντρειωμένος
είναι.

Πάντα ν' η πόρτα ντ' ανοιχτή κι η τάβλα ντου
στρωμένη,
και τ' αργυρό ντου το σκαμνί, όμορφα
στολισμένο.

Χαροκοπούν οι φίλοι ντου...» (Παπαγρηγορ. σ. 190).

Αυτά είναι τα πετάγματα του Αντρειωμένου, του Κρητικού!

Αυτά είναι τα χαρακτηριστικά του Ριζίτικου διδακτικού τραγουδιού.

Του τραγουδιού που γίνεται κανόνας ζωής, για τον άνθρωπο, απ' τον αρχαίο τον καιρό!

Του τραγουδιού π' αλάθευτα οδηγεί στους σωστούς δρόμους τον νέο άνθρωπο.

Του τραγουδιού που βάσταξε την Κρήτη μας ορθή κι απροσκύνητη αιώνες τώρα.

Του τραγουδιού τ' αθάνατου, του χαραγμένου σε γρανίτη του Γκιγκίλου και του Ψηλαφιού,

πού' ναι πετράδι πολύτιμο, κι άξιο κάθε μελέτης βιβλίο, σωστό μεγαλείο της Κρήτης μας!

2. Η ΓΝΩΜΙΚΗ MANTINADA

Από τον Όμηρο ως τον Ησιόδο, κι από το Θέογγην ως το Σόλωνα, τα σπέρματα της γνωμικής Ποίησης δεν ξέλλειπουν!

Στο χώρο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας είναι ανεπτυγμένο το γνωμικό στοιχείο αρκετά, κι όλως ιδιαίτερα, στη Δημοτική μας Ποίηση, όπου υπάρχουν αξιόλογα γνωμικά τραγούδια, πολλά διστιχά, λιανοτράγουδα κ.λ.π.¹³

Πλούσιο το μερτικό της Κρήτης και στο χώρο αυτό!

Εδώ στο νησί μας, όπου η μαντινάδα είναι το κυρίαρχο τραγούδι του Λαού (ιδιαίτερα της ανατολ. Κρήτης), το αρμονικό δηλ. διστιχό, με τους δύο ομοιοκατάληκτους στίχους, τους γεμάτους ομορφιά και περιεχόμενο, τραγουδεί τον άνθρωπο και τον ψυχικό του κόσμο!

«Το περιεχόμενο αυτό το απέραντο, μας διδεται με άφθονο φυσιολατρικό στοιχείο, μ' εξαιρετικά παραστατικές περιγραφές, με παρομοιώσεις και μεταφορές, με συμβολισμούς και συγκρισεις, με χάρη και μαστοριά, με μεγαλείο».¹⁴

«Πηγαία και γνήσια η ποιητική φαντασία, στην Κρητική μαντινάδα. Στο λαϊκό δηλαδή δημιούργημα, που έχει τη συνθετική δύναμη και τη μεγάλη γλωσσοπλαστική ευχέρεια, να κλείνει μ' επιτυχία στις δύο δεκαπεντασύλλαβες σειρές της, ένα μεγάλειο, έναν επιγραμματικό λόγο, μια φιλοσοφία, μια σοφή γνώμη, ένα αριστουργηματικό στίχο, ας πούμε, σαν αυτόν:

«Ε! χρυσολαμπαδόκορμη, φεγγαρολαμπρούσα,
χρυσοδαχτυλιδόστομη κι ανθοδροσομιλούσα!»¹⁵

Σε τούτο το απέραντο περιβόλι της Κρητικής μαντινάδας, η γνωμική, κρατάει ένα αρκετά μεγάλο μερίδιο.

«Στις γνωμικές μαντινάδες, το θεματολόγιο δεν είναι καθαρά ερωτικό. Η βάση του, είναι γενικότερη. Αφορά στα ανθρώπινα. Όχι η ανθρώπινη μοίρα στον Έρωτα, αλλά η ανθρώπινη μοίρα στην όλη ανθρώπινη ζωή».¹⁶

Κι είναι τούτη η θεά: η μοίρα των αρχαίων, η τύχη των ελληνιστικών χρόνων, το ριζικό των επόμενων καιρών!

Η γνωμική φιλοσοφία που κλείνεται μέσα στις μαντινάδες της Κρήτης μας, είναι στη βάση της μελαγχολική κι απαισιόδοξη. Γνώρισμα και φανερή απόδειξη της γνήσιας ομαδικής φιλοσοφίας των λαϊκών στρωμάτων, που θα επιβεβαιώσουν τα δημοτικά ποιητικά κείμενα, που θ' ακολουθή-

σουν, στη συνέχεια!

Τέλος, οι μελετητές των μαντινάδων κι αυτής της κατηγορίας, διακρίνουν εύκολα, την τεράστια επίδραση που είχεν στην λαϊκή Ψυχή ο «Ερωτόκριτος», αλλά κι αντίστροφα, επιβεβαιώνουν τον συλλογισμό τους, για το ως πόσα χρωστάει ο μεγαλόπνευστος τροβαδούρος Κορνάρος, στη λαϊκή αυτή φιλοσοφία.¹⁷

Ας χαρούμε όμως διαλεχτά παραθέματα Κρητικής γνωμικής μαντινάδας, ανθολογημένα από τις κλασικές συλλογές του ειδους.

Περαστικός ο άνθρωπος από τον πρόσκαιρο αυτό κόσμο. Για τούτον τον τραγικό διαβάτη της Ζωής, ο κρητικός τραγουδιστής, λέει:

«Ο κόσμος είν' απέραντος, κι έχει χιλιάδες
στράτες,
κι εμείς εγεννηθήκαμε, περαστικοί, διαβάτες.»

«Απάνω κόσμες ψεύτικες και ποιός θα σε κερδέσει,
η θάλασσα και τα βουνά και το νερό που τρέχει».

«Χαρείτε νιοί, χαρείτε νιές, τα δροσερά σας
νιάτα,
γιατί περνούν και χάνουνται, φεύγουν,
π' ανάθεμά τα».

«Μα όμορφος, μα άσκημος, μα βασιλιάς
μα δούλος,
απού το ίδιο κόσκινο, περνά ο κόσμος ούλος».

Όμως κάθε Κρητικός πιστεύει στην αξία της Ζωής:

«Και με τα τόσα θάσανα, πάλι η ζωή γλυκειά ' ναι,
κι όποιος το θάνατο ζητά, πρέπει τρελός για
νά ' ναι».

«Τούτος ο κόσμος είν' βαθύς, κιανείς δεν τονε
θύγανει,
κι όποιος τα ντρέτα πορπατεί, κερδίζει, μα δε
χάνει!»

«Ζωή κι Αγάπη κάνουνε το ταιριαστό ζευγάρι,
είν' η γιαγάπη λούλουδο, κι είν' η ζωή κλωνάρι».

Γερά θεμελιωμένη η ανθρωπιά του, τον υποχρεώνει να θυμάται από πού ξεκίνησε, και ν' αγνίζεται για να δημιουργήσει ένα καλύτερο αύριο:

«Ποτέ σου μην καταφρονάς, τα κάτω σκαλοπάτια, γιατί σ' αυτά πρωτοπατείς και μπαίνεις στα
παλάτια».

«Τα πόδια σκώνουν το κορμί, κι η κεφαλή τη γνώση, κι αμοναχός του ο άνθρωπος, ως θέλει

θ' αποδώσει».

«Αμοναχός του ο άνθρωπος, αυτός του κι απατός του, ότι θα κάμει τους κορμιού, δεν του τα κάνει οχτρός του».

«Η δύναμη ναι στο κορμί και στο κεφάλη γνώση, καλά αν αρχίσει μια δουλειά, καλά και θα τελειώσει».

«Ακάτεχος τ' ακάτεχου, ποτές δεν ορμηνεύει, στον κατεχάρη ο ακάτεχος το μάθημα γυρεύει».¹⁰

Την τύχη του, τη μοίρα του, το ριζικό του, τα πιστεύει ο κρητικός και τα τραγουδεί:

«Της Τύχης τα γραφόμενα, κιανεῖς δεν τα γνωρίζει, μόνον ο Παντοδύναμος, π' αστράφτει και χιονίζει».

«Της Μοίρας είν το φταιξμό, που στέκει και μοιράζει, τον ένα θάνει στα ψηλά, τον άλλο κατεβάζει».

«Η γι άσκημη το ριζικό παντοτινά θαστά το, στο έμπα ντζή, στο έθγα ντζή, στη φτέρνα τέ' αποκάτω».

«Το κισιμέτι δε θουλά, τ' ασήμι δε σκουργιαίνει, κι ότι ν' απ' το Θεό γραφτό, οπίσω δε γαέρνει».

Στην παντοδυναμία και την πρόνοια του Θεού, εναποθέτει τις ελπίδες του:

«Μην απορπίζεις άνθρωπο, με τη δική σου γνώση, για δε γκατέχεις ο Θεός, είντα χει να του δώσει».

«Σα θέλει ο Παντοδύναμος, τη σφάκα κάνει μέλι, και θάνει και τον άνθρωπο, στον τόπο απού θέλει».

«Πού χει τα θάρρη ντου στο Θιό, αδείπνητος δε θέτει, κι α θέσει και καμιά φορά, ο ύπνος τόνε θρέφει».

«Θέ μου μεγαλοδύναμε, μεγάλο τ' όνομά σου,

φύλλο δεν πέφτει από δεντρι, χωρίς το θέλημά σου».

«Η τύχη μου το θέλησε, στα πάθη να με βάλει, μά χω το ελπίδες μου στο Θεό, να με γλυτώσει πάλι».

Όμως, κάποτε παραπονιάρης κι απαισιόδοξος, απελπίζεται από τα χτυπήματα της μοίρας κι απομένει ανέλπιδος στο τρικυμισμένο πέλαγος της ζωής:

«Επέσαν οι γι ολπίδες μου, σαν των δεντρών τα φύλλα, απού τα ψύγουν οι χιονιές, και γίνουντ' όλα ξύλα».

«Ησησο' αέρας το κερί, πού φεγγα και πορπάτου, κι απόμεινα στη σκοτεινιά, στοι ζάλες του θανάτου».

«Του κακομοίρη το κερί, κι αν άψει, πάλι σθήνει, γιατί του καλοριζικου η μοίρα δεν τ' αφήνει».

«Δακρύζω με παράπονο, με πόνο συλλογούμαι, πως είναι όλα μάταια, στον κόσμο απού ζιούμε».¹¹

Κι άλλες φορές, πάλι, ξαναβρίσκει την προμηθεϊκή του δύναμη. Πιάνει γερά το τιμόνι της ζωής και προσπαθεί να θυει νικητής, μέσ' απ' το τρικυμισμένο πέλαγος της ζωής. Έχει τον τρόπο του:

«Οποιος τη σκέψη οδηγό, σε κάθε πράξη θάνει, μοιάζει του ναύτη πού' θρηκε, απάνεμο λιμάνι».

«Οποιος τα ύστερα μετρά, ποτές δε μετανοίωνει, γιατί χει το καράβι ντου, ένα γερό τιμόνι».

«Θολό ποτάμι οντέ περνάς, κι όντε μετράς και γρόσια, κι όντε σου λένε για παντρειά, το νου σου τετρακόσια».

Κι ακόμη περπατάει σωστά το δρόμο του:

«Οποιος κατέχει και μιλεί με γνώση και με τρόπο, κάνει και κλαίνε και γελούν, τα μάθια των ανθρώπων».

«Είναι και κάποια ασφάλματα, απού ποτές δε λιώνουν,

καθημερινά την έχθρητα κι όργητα δυναμώνουν».

«- Γερόντων έπαιρνε βουλή, κι ανθρώπων περασμένων, απού χουνε πολύ φωμί κι αλάτσι φωμένο».

Και πάντα, σκοπεύει σε ψηλούς στόχους:

«- Όχι στα πόδια του βουνού, δύο ψηλό κι αν είναι, καλλιά στο χαμηλό βουνό κι στην κορφή του μείνε».

«- Ψηλά πετούνε τα πουλιά, απού καταλαβαίνουν, πως έχουνε γερά φτερά, κι όπου θελήσουν βγαίνουν».

Κοινωνικός άνθρωπος, ο Κρητικός, πιστεύει στη φιλία τη θεοδώρητη. Πώς μπορούσε να κάνει διαφορετικά στου Ερωτόκριτου και του Πολύδωρου την πατρίδα; Διαλέγει λοιπόν, με προσοχή το φίλο του, κι εναποθέτει πάνω του, σαν τον δοκιμάσει, τα προβλήματά του. Τον έχει αποκούμπι στη ζωή:

«- Νά χανα φίλο μπιστικό, να πω τα μυστικά μου, να μην τα συλλογίζομαι, να καιγετ' η καρδιά μου».

«- Δε θέλω γω πολλές φιλιές, σαν έχω μια δικά μαι, μόνο τη θέλω μπιστικά, γιατί κι εγώ ετούτο μαι».

«- Φόβοι, τρομάρες, μάνιτες, κύματα κι αν φουσκώσουν, δεν ημπορούνε μια φιλιά πιστή να ξερριζώσουν».

Και δεν του διαφεύγει όμως, πως κάποτε:

«- Ξαλησμονιούνται κι οι φιλιές, ξεχνιούνται κι οι γι' αγάπες, κι αν απαντήξουν και ποθές, περνούντες σα διαβάτες».

Στη ζωή του, γενικά, αγωνίζεται για το σωστό, δύο γίνεται. Το ξέρει όμως πως σαν άνθρωπος, δεν είναι αλάθητος:

«- Δεν ημπορεί ο άνθρωπος, να τα στοχάζετ' όλα, δύο γ' κι αν είναι γνωστικός, να σφάλλει θέλει κι όλας».

«- Ποτ' άνθρωπος μην παινευτεί, πως έχει νου και γνώση,

ώστε να δει τη μοίρα ντου, πως θα τον αποδώσει».

«- Πολλές φορές ο άνθρωπος, τυφλώνεται, δε βλέπει, και κάνει και κιαριά φορά, πράματα που δεν πρέπει».²⁰

Προσπαθεί να ξεχωρίζει τ' άμορφο από τ' άσχημο, τ' αταίριαστο από το ταιριαστό και τούτη την προσπάθειά του την κάνει μαντινάδα και σκόπο και την τραγουδεί, έτσι:

«- Στην αγορά δεν την πουλούν ποτέ την τιμιότη, σχαράς τονε που τη βαστά, για στόλισμα στην ημέρα την ημέρα».

«- Ως κι αν το φέρουν οι καιροί, το ριζικό κι οι μοίρες, την ανθρωπιά να προτιμάς, παρά χιλιάδες λίρες».

«- Δε χαιρομαι στων αλλωνώ, την πρίκα γή τον πόνο, γιατί όλα συχναλλάσσουνται, σε τούτονε τον κόσμο».

«- Πάντα ψηλά ν' η κορυφή, κι αν είν' και χιονισμένη, το θράχο δέρνει η θάλασσα, μα πάντα θράχος μένει».

Και - τέλος - χαιρεταί ολόψυχα τη ζωή, με τον ωραίο δικό του τρόπο:

«- Ανάθεμα που θρει καιρό, κι άλλο καιρό ανημένει, γιατί ο καιρός τα πράματα, ξανάστροφα τα φέρνει».

«- Ο κόσμος είν' απέραντος, κι έχει χιλιάδες στράτες, κι εμείς εγεννηθήκαμε, περαστικοί διαθάτες».

«- Γλεντίζετε τα κορμιά, και χαιρεστε τα νιάτα, πριχού τα φάει η μαύρη γης και τα σκεπάσ' πλάκα» ...

Σταματήσαμε για λίγο, στις γνωμικές μαντινάδες του τόπου μας, που ναι δεμένες αξεχώριστα, με το ανάλογο ριζικό τραγούδι μας.

Αντιπροσωπευτικά τα δείγματα - νομίζουμε - από άποψη ποιοτική. Λίγα όμως, ποσοτικά. Στο βήμα τούτο, δεν μπορούσε να ήταν περισσότερα.

Πάντως, «τούτοι οι φιλοσοφικοί σταλαχτίτες

(οι γνωμικές μαντινάδες), απλώνονται κι αγκαλιάζουν όλα τα θέματα που αφορούν τη ζωή και που για αυτά βουνό υψώθηκαν οι θεωρίες και τα δόγματα των σοφών, όλων των αιώνων.

Είναι χιλιάδες τα διστιχά, τα γνωμικά κι οι παροιμίες, που περνούν από στόμα σε στόμα κι από χωριό σε χωριό και που δείχνουν πόσο είναι αστάθμητη η αποκρυσταλλωμένη στα τραγούδια, στα γνωμικά και στις παροιμίες φιλοσοφική γνώση του Λαού μας, καθώς και κάθε πνευματική και ψυχική φανέρωσή του, που η μελέτη τους, θα μπορούσε νά τανε ο εμπειρισμένος οδηγητής σε καινούριους δρόμους ενός νεοελληνικού πολιτισμού, γνήσιου κι αντάξιου του παλιού ...».²¹

Αυτόν τον πολιτισμό μας, οφείλουμε να διασφαλίσουμε «σαν τα μάτια μας», ιδιαίτερα σήμερα, όπου τον περικυκλώνουν «θεριά πολυποίκιλα».

Κι ύστερα: - Ν' αναβαπτισθούμε μέσα στα νάματά του, τα αθάνατα, για να χαρούμε τη Ζωή μας και τον Ήλιο μας, τον Τόπο μας και τον Πολιτισμό μας, με το πάθος και τη δύναμη, που δίνει τούτος ο τόπος στα παιδιά του! Επίκαιρη, ακριβώς, η φράση από την «Αναφορά στον Γκρέκο» του Ν. Καζαντζάκη.²² Λέει:

«... Σφίγγω ήσυχα, πονετικά, ένα σθώλο κρητικό χώμα στη φούχτα μου· το κρατούσα το χώμα ετούτο πάντα μαζί μου, σε όλες μου τις περιπλανήσεις, και στις μεγάλες μου αγωνίες τό "σφιγγά μέσα στη φούχτα μου κι έπαιρνα δύναμη, δύναμη μεγάλη, σα νά 'σφιγγά το χέρι φίλου αγαπημένου..».

Και να ψιθυρίσουμε - τέλος - απ' αναγνώριση πια, στην αγαπημένη μας Κρήτη, ένα απ' τα διστιχά της τά ωραια:

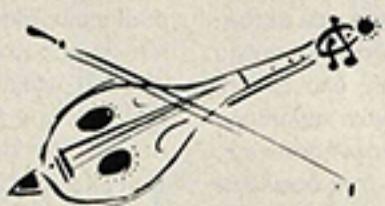
«- Κρήτη,
Τί να την κάμω μια καρδιά, ήθελα νά 'χω
κι άλλη,
να σ' αγαπώ και με τοι δυό και λίγο νάναι πάλι!»

Σταμ. Α. Αποστολάκης
Δάσκαλος - Λαογράφος

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Εραστοθ. Γ. Καφαμένου: «Το σύγχρονο Κρητικό ιστορικό τραγούδι», Αθήνα 1979, σ. 15 κ.τ.
2. Κ.Θ. Δημηρά: «Ιστορία Νεοελλ. Λογοτεχνίας», έκδ. Α' 1949, τόμ. Α', σελ. 17.
3. Νικ. Κοβρουλάκη: «Οι ρίζες των Ριζιτικών τραγουδιών», Αθήνα, 1967, σελ. 5.
4. Φλασίου Ιωαήλου: «Κάτ' Απίωνος», Β' XVI, 172, σελ. 210.
5. Γ.Α. Σήφακα: «Η υπό των Αράβων κατάκτησης της Κρήτης», σ. 55.
6. Ιδιομ. Ι. Παπαγρηγοράκη: «Τα Κρητικά ριζιτικά τραγούδια», τόμ. Α' Χανιά, 1957, σ. 161.
7. Ιδιομ. Ι. Παπαγρηγοράκη: οπ. παραπάνω, σελ. 91.
8. Κ.Θ. Δημηρά: οπ. παραπ. σ. 25.
9. Αριστ. Κρεάρη: «Πλήρης συλλογή Κρητικών δημωδών ασμάτων», Αθήναι, έκδ. Β', 1920, σ. 205.
10. Παύλου Βλαστού: «Ο γάμος εν Κρήτη», Αθήναι, 1893, σελ. 100.
11. Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκη: οπ. παραπ. σελ. 105.
12. Μητροπολίτη Κιούμου-Σελίνου Ειρηναίου Γαλανάκη: «Ο Χριστός σημάδεψε την Κρήτη», Αθήναι, 1969, σελ. 4.
13. Γ. Μαρκαντωνάτου - Γ. Σακελλαριάδη: «Λεξικό λογοτεχνικών Όρων», Θεαίνικη, 1979, σ. 137.
14. Κ. Ρωμαίου: «Κοντά στις ρίζες - έρευνα στον Ψυχικό κόσμο του Ελλην. Λαού», Αθήναι, 1980, έκδ. Β' (Βιβλιοπωλ. Εστίας), σελ. 386.
15. Μαρίας Λιουδάκη: «Λαογραφικά Κρήτης - τόμ. Α' Μαντινάδες», Αθήναι, Χ.Χ., Εκδοτ. Οίκος Ελευθερούδακης Α.Ε., σελ. ζ', κ.τ.
16. Κ. Ρωμαίου: οπ. παραπ., σελ. 399.
17. Μαρίας Λιουδάκη: οπ. παραπ., σελ. 8'.
18. Παντελή Π. Βαθουλέ: «Ο Κρητικός τραγουδιστής», Χανιά, 1950, σελ. 10 κ.τ.
19. Αλεξ. Κ. Δρουδάκη: «10.000 Μαντινάδες της Κρήτης», Χανιά, 1982, σ. 166 κ.τ.
20. Αγι. Θέρου: «Τα τραγούδια των Ελλήνων», τόμ. Β', (τόμος 47 της Βασικής Βιβλιοθήκης), Εκδόσεις ΑΕΤΟΣ Α.Ε., Χ.Χ., σελ. 261 κ.τ.
21. Μαρίας Λιουδάκη: «Κρητικές μαντινάδες», οπ. παρ., σελ. 8'.
22. Νικου Καζαντζάκη: «Αναφορά στον Γκρέκο», Αθήναι, 1961, σελ. 18.

Σ.Α.Α.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ 20ής ΜΑΪΟΥ 1941 (ΜΑΧΗ ΚΡΗΤΗΣ)

Της κας Μ. ΤΖΕΡΑΚΗ - ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Μέσα στο χαρούμενο ανοιξιάτικο πρωινό που ο ήλιος έστελνε τα πυρωμένα φύλια του στην καρπερή κρητική γη και ζέσταινε τον κόρφο της κι εφούσκωναν τα κλαδιά για να βλαστήσουν και να δέσουν καρπό κι οι κάμποι λουλουδιασμένοι κάνανε τα πουλιά να κελαθδούν γλυκά. Ξαφνικά σκουντούφλα και κουρνιαχτός σκεπάσσανε τον καταγάλανο ουρανό.

Χιλιάδες χρόνια πριν, πριν ακόμη κι από τον Μίνωα, μόνο οι Κουρήτες κι οι κορύβαντες έκαμαν αυτή τη χλαλοή και τους βρόντους για να σκεπάσουν το κλάμα του μωρού, που έγεινε ο Θεός Θεών και ανθρώπων, ο Δίας, για να το σώσουν από τον ζηλιάρη πατέρα του, να μην το καταβροχθίσει.

Κι αργότερα τέτοιο βρόντο έκαναν τα βουνά όταν ο Μίνωας ο τρανός ο βασιλιάς της Κρήτης ανέβαινε εκεί ψηλά στη Γιούχτα για να πάρει τους νόμους από τους Θεούς. Κι ίως μια τέτοιαν χλαπαγή ακούγανε οι Κρητικοί όταν έβγαινε ο Τάλως ο φρουρός του νησιού, σιδερόφρακτος, για να σεργιανίσει και να επιθεωρήσει όλο το νησί.

Μα οι μνήμες αυτές δεν υπήρχαν πια, είχαν πεθάνει εδώ και χιλιάδες χρόνια και μόνο στα χαρτιά, γραμμένες βρίσκονται πια. Κι οι Κρητικοί το Μάη του 1941 ξαφνιασμένοι γυρίσανε τα μάτια τους στον ουρανό κι είδαν πως ο μαγιάτικος ήλιος, ο ζεστός, είχε σκεπαστεί από τα στούκας των Ναζί. Μέρες τώρα στις καρδιές και στο μυαλό τους υπήρχε η έγνοια πως ο δολερός εχθρός θάβαζε στόχο του το ξακουσμένο νησί τους. Και νάτα τώρα τα παιδιά με την ÜBER ALLES λεβεντιά που ντυμένα στα σιδερικά, αρχίζουνε να κατεβαίνουνε, κορδιστά, στα κρητικά χώματα. Να κονέψουνε στην Κρήτη, να κουρσέψουνε την Κρήτη.

Φωτιά και σίδερο ξέρνούσε ο ουρανός το φωτεινό εκείνο πρωινό, στις 20 του Μάη 1941. Πού να κρυφτούν οι δυστυχισμένοι κάτοικοι, πώς να σωθούν; οι φτερωτοί δαιμονες ώσπου ν' ανοιγοκλείσεις τα μάτια σου πετούσαν πάνω από βουνά και λαγκάδια, πάνω από τα σπίτια τους, πάνω από τα χωράφια τους, πάνω απ' όλα. Θεωτική τρομάρα. Έρριχναν μπόμπες, έκαναν πολυβολισμούς. Οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να κουνήσουν από τα καταφύγια, δεν μπορούσαν να πάνε στις δουλειές των, δεν μπορούσαν οι νοικοκυρές να ετοιμάσουν το φαγητό για τα παιδιά τους. Ήτοι πέρασε όλη η μέρα, κι ήρθε η νύχτα, τρισχειρότερη από την ημέρα. Φως δεν μπορούσαν ν' ανάψουν κι οι πιο πολλοί κάτοικοι από τις

πόλεις έτρεξαν στα χωριά, στις σπηλιές. Οι άντρες πάλι έψαξαν τα μεσοπίθαρα, τις κασέλες, τα πηγάδια για να βρουν κανένα όπλο που είχαν κρυμμένο, γιατί η Κυβέρνηση τάχε μαζέψει. Κι έβλεπες πολλούς να σημαδεύουν τα στούκας που κατεβαίνανε πολύ χαμηλά και να πυροβολούν. Την άλλη μέρα αρχίσανε να πέφτουνε οι αλεξιπτωτιστές. Οι κρητικοί χωρικοί και πολίτες τους κυνηγούσαν με μαχαίρια, με γκράδες, οι γυναίκες με χαράκια κι ό, τι εύρισκαν μπροστά τους. Μα αυτοί ήταν ατέλειωτοι, ολοένα έπεφταν, έπεφταν αναρίθμητοι. Σαν την λερναία ύδρα: ένα σκότωναν με τα πρωτόγονα μέσα τους οι κρητικοί κι αμέως, άλλοι δέκα έπεφταν στο ίδιο σημείο.

Τους σατανάδες από τον αέρα επειδή έχουν τα μέσα να θέλουνε να μπούνε στον τόπο μας και στα σπίτια μας. Μωρέ αντριοσύνη, μωρέ πόλεμος τίμος!! Και πούναι οι Άγγλοι, πούναι οι Άγγλοι οι σύμμαχοί μας, πώς μας άφησαν έτσι χωρίς ένα οχυρό και πούντους τώρα;

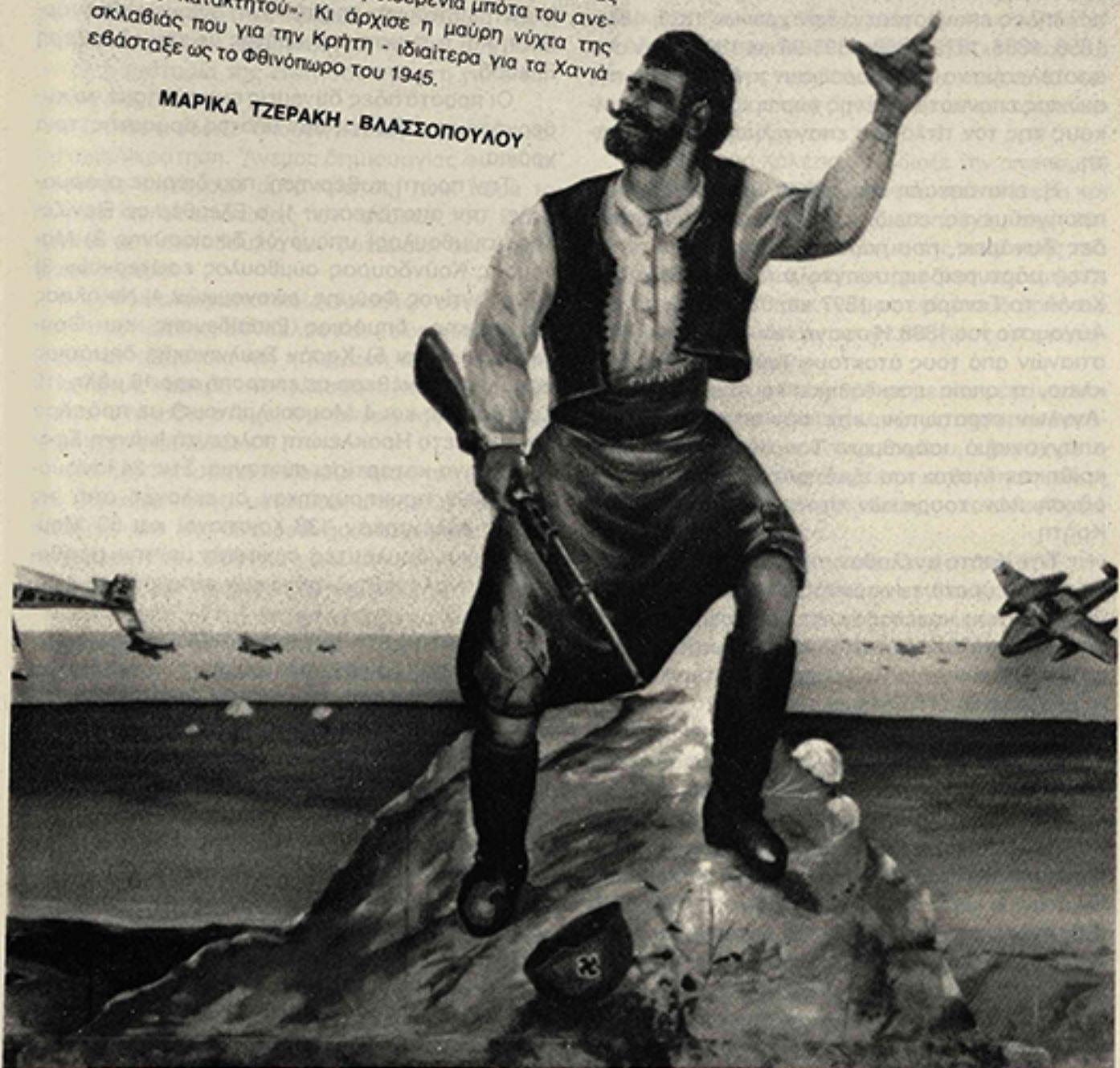
Και να τί λέει σχετικώς και πως δικαιολογεί την κατάσταση ο Τσώρταλ στ' απομνημονεύματά του:

«Η γεωγραφική μορφολογία της Κρήτης έκανε την άμυνά της πολύ δύσκολη, σωστό πρόβλημα. Δεν υπήρχε παρά μια μοναδική οδός από την θόρεια παραλιακή γραμμή πάνω στην οποία ήταν όλα τα ευπαθή νευραλγικά σημεία της νήσου. Μα το καθένα από τα σημεία αυτά έπρεπε να αυτοπροστατευθεί. Ήτοι αδύνατον να έχουμε κεντρικές εφεδρείες, ελεύθερες να τρέξουν στο απειλούμενο σημείο, αν συνέβαινε η οδός αυτή ν' αποκοπεί ή να καταληφθεί από τον εχθρό. Μόνο μονοπάτια ακατάλληλα για την κυκλοφορία των μηχανοκινήτων μεταφορικών μέσων υπήρχαν ανάμεσα στις νότιες και βόρειες ακτές. Όταν ο κίνδυνος που απειλούσε την Κρήτη έγινε αντιληπτός και οι υπεύθυνοι ασχολήθηκαν με την τύχην του νησιού, κατέβαλαν προσπάθειες να μεταφέρουν πολεμοφόδια και προ παντός πυροβόλα αλλά τότε πια ήταν πολύ αργά. Την δεύτερη εβδομάδα του Μαΐου η ΛΟΥΦΤΒΑΦΕΝ εξόρμησε από τις βάσεις της στο Αιγαίο κι έθεσε την Κρήτη σε στενό αποκλεισμό, με αφάνταστες ζημιές στα πλοία μας και κυρίως σ' αυτά που κατευθύνονταν στα βορινά του νησιού όπου υπήρχαν οι μοναδικοί λιμένες. Εστείλαμε 27.000 τόνους πολεμοφόδια ζωτικής σημασίας στην Κρήτη τις τρεις πρώτες εβδομάδες του Μαΐου και μόλις 3.000 τόνοι κι ακόμη λιγότερο έγινε δυνατόν να ξεφορτωθούν. Τρεις χιλιάδες τόνοι

πυρομαχικοί βιβλιοτήκανε και τα υπόλοιπα πλοία αναγκαστήκανε ν' ανακρούσουν πρύμναν».

Αυτή ήταν η κατάσταση κι οι Κρητικοί μόνοι, ολομόναχοι αντιμετώπισαν τον θηριώδη εχθρόν, κι «η μάχη της Κρήτης» η παραδοξοτέρα μάχη στα χρονικά όλων των πολέμων», όπως εχαρακτηρίστηκε ήταν μια ακόμη σελίδα δόξας του αιματοθαμμένου νησιού και της γενναιότητας των κρητικών, που τόσα δεινά υπέστησαν και τόσες σελίδες ηρωισμού και αυτοθυσίας έγραψαν κι ας λέγετο κατακτητού». Κι άρχισε η μαύρη νύχτα της εσκλαβώθηκαν κάτω από τη σιδερένια μπότα του ανελέητου κατακτητού». Κι άρχισε η μαύρη νύχτα της σκλαβιάς που για την Κρήτη - ιδιαίτερα για τα Χανιά εβάσταξε ως το Φθινόπωρο του 1945.

ΜΑΡΙΚΑ ΤΖΕΡΑΚΗ - ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Από την επανάσταση του Θερίσου
Η νίκη των προοδευτικών δυνάμεων
στο Θέρισο το 1905

Ευτυχίου Μαλεφάκη
Δ/ντή Μέσης Γεν. Εκπ/σης Χανίων

Ο πολυτάραχος 19ος αιώνας έφθανε προς το τέλος του και η Κρήτη, που το 1821 μαζί με την άλλη Ελλάδα ύψωσε τη σημαία της ελευθερίας στέναζε ακόμη κάτω από τον απάνθρωπο ζυγό της άρρωστης Τουρκικής αυτοκρατορίας. Οι αλλεπάλληλες επαναστάσεις των χρόνων 1833, 1841, 1858, 1866, 1872, 1899, 1895-96 και 1897 είχαν σαν αποτέλεσμα να της προσάψουν την επωνυμία της αιώνιας επαναστατημένης χώρας και στους κατοίκους της τον τίτλο του επαγγελματία επαναστάτη.

Η επανάσταση του 1897 διέφερε από τις προηγούμενες, επειδή συγκλόνισε τις προστάτιδες δυνάμεις, που παρακολούθησαν σαν αυτόπτες μάρτυρες τις σφαγές των χριστιανών στα Χανιά το Γενάρη του 1897 και στο Ηράκλειο τον Αύγουστο του 1898. Η σφαγή των εφτακοσίων χριστιανών από τους άτακτους Τούρκους στο Ηράκλειο, η οποία επεκτάθηκε και στη σφαγή 17 Αγγλών στρατιωτών, είχε σαν αποτέλεσμα τον απαγχονισμό ισάριθμων Τουρκοκρητικών, που κρίθηκαν ένοχοι του εγκλήματος και την άμεση έξωση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κρήτη.

Την Κρήτη ανέλαβαν υπό την προστασία των τα στρατεύματα των τεσσάρων προστατίδων δυνάμεων, που κατέλαβαν τους τέσσερις νομούς της. Το νομό Χανίων τα Ιταλικά, το νομό Ρεθύμνης τα Ρωσικά, το νομό Ηρακλείου τα Αγγλικά και το νομό Λασηθίου τα Γαλλικά.

Υστέρα από παρατεταμένες διαβουλεύσεις και προτάσεις πολλών υποψηφίων ανάθεσαν στον πρίγκιπα Γεώργιο, γιο του βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου, τη διακυβέρνηση της Κρήτης ως υπάτου αρμοστή των προστατίδων δυνάμεων. Ο πρίγκιπας Γεώργιος, που σαν αρχηγός των τοπιλακάτων περιπολούσε την Κρήτη το 1897, αποβιβάστηκε στη Σούδα την 9η Δεκεμβρίου 1898. Βιβλική ήταν η υποδοχή του. Πενήντα χιλιάδες λαού από όλα τα μέρη της αιματοβαμμένης Κρήτης τον αποθέωσαν. Στην υποδοχή παρευρέθηκαν και οι τέσσερις ναύαρχοι. Ποττιέ της Γαλλίας,

Νόελ της Αγγλίας, Σκριδλωφ της Ρωσίας και Μπεττόλο της Ιταλίας, που με την παρουσία των επιβεβαιώσαν το μεγάλο γεγονός της εκλογής και άφιξής του.

Έργο του νεαρού και φιλόδοξου κυβερνήτη ήταν η εμπέδωση της τάξης, η οικονομική ανόρθωση και η ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη Ελλάδα.

Οι προστάτιδες δυνάμεις συμφώνησαν να κυβερνήσει την Κρήτη σαν ύπατος αρμοστής τρία χρόνια.

Την πρώτη κυβέρνηση, που διόρισε ο αρμοστής, την αποτέλεσαν: 1) ο Ελευθέριος Βενιζέλος, (σύμβουλος) υπουργός δικαιοσύνης 2) Μανούσος Κούνδουρος σύμβουλος εσωτερικών 3) Κωνσταντίνος Φουύμης, οικονομικών 4) Νικόλαος Γιαμαλάκης, δημόσιας Εκπαίδευσης και Θρησκευμάτων και 5) Χασάν Σκυλιανάκης δημόσιας ασφάλειας. Ανέθεσε σε επιτροπή από 16 μέλη (12 Χριστιανούς και 4 Μουσουλμάνους) με πρόεδρο τον εξαίρετο Ηρακλειώτη πολιτευτή Ιωάννη Σφακιανάκη να καταρτίσει σύνταγμα. Στις 24 Ιανουαρίου 1899 προκηρύχτηκαν οι εκλογές από τις οποίες εκλέχτηκαν 138 Χριστιανοί και 50 Μουσουλμάνοι βουλευτές σύμφωνα με την πληθυσμιακή αναλογία των σύνοικων στοιχείων του νησιού.

Η πρώτη αυτή Κρητική συνέλευση με πρόεδρό της τον Ιωάννη Σφακιανάκη, που εκλέχτηκε βουλευτής, ψήφισε τον καταστατικό χάρτη του νέου πολιτεύματος, το γνωστό ως «Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας». Το Σύνταγμα αυτό έδιδε υπερεξουσίες στον ηγεμόνα. Οι πολιτικοί της Κρήτης το επεδίωξαν για να διευκολύνουν τη διακυβέρνησή της από τον αρμοστή. Με ούριο άνεμο το σκάφος της Κρητικής Πολιτείας άρχισε να πλέει στο τρικυμιώδες πέλαγος της Κρητικής ιστορίας. Οι σκόπελοι φαίνονταν, αλλά δύλιο περιμέναν από τον κυβερνήτη του σκάφους να τους αποφύγει. Οι κυβερνήσεις των τεσσάρων προστατίδων δυνάμεων δάνεισαν στον ηγεμόνα το ποσό των τεσσάρων εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων,

ένα εκατομμύριο κάθε μία, με τα οποία υπολόγισαν ότι θα ανορθώσουν την οικονομία της Κρήτης, που ήταν σε απελπιστική κατάσταση. Οι συνέχεις επαναστάσεις και η Τουρκική κακοδιοίκηση είχαν επίδραση και στα οικονομικά του νησιού. Έπρεπε να εκτελεστούν έργα υποδομής, για να μπορέσει και η Κρήτη να ακολουθήσει την ελεύθερη Ελλάδα που αγωνίζόταν και αυτή στον ολιγοχρόνιο ελεύθερο χώρο της νησιού.

Ένας από τους τέσσερις όρους των προστιδών δυνάμεων ήταν και η δημιουργία Χωροφύλακής ή τοπικής Πολιτοφύλακής, ικανής να τηρήσει την τάξη.

Την Κρητική Χωροφύλακή στελέχωσαν αρχικά Ιταλοί αξιωματικοί. Στους Ιταλούς αυτούς αξιωματικούς οφείλει την εξαίρετη ρυμοτομία της Η Παλαιόχωρα που συνοικίζοταν εκείνα τα χρόνια και η ρυμοτομία της είναι ασυνήθιστη για επαρχιακή κωμόπολη.

Ο λαός έδειξε υποδειγματική πειθαρχία και αυτοσυγκράτηση. Ανεμος δημιουργίας φυσούσε στο νέο αυτόνομο αυτό κράτος, που, παρά τα όνειρα και τις επιδιώξεις των κατοίκων του, ξεφύτρωσε με πρωτοβουλία των δυνάμεων στο Μεσογειακό χώρο.

Οι δύο αποφασιστικοί φορείς των εθνικών πόθων της Κρήτης, Βενιζέλος και Γεώργιος, συνεργάζοταν αρμονικά και η λαμπρή αυτή συγκυρία προμήνυε λαμπρά αποτελέσματα. Και οι δύο στόχευαν στον ίδιο στόχο, την ένωση της Κρήτης με τη μητέρα Ελλάδα.

Η πρώτη τριετία πλησιάζε προς το τέλος της και ο κυβερνήτης, μετά από υπόδειξη του συμβούλου του της δικαιοσύνης αναχώρησε το Σεπτέμβριο του 1900 για να επισκεφθεί τις πρωτεύουσες των τεσσάρων δυνάμεων.

Επιδιώκει με την επίσκεψή του να εκμαιεύσει τις προθέσεις των ως προς την οριστική λύση του Κρητικού ζητήματος. Διαπίστωσε όμως κατηγορηματική άρνηση στον ασίγαστο πόθο της ένωσης. Ο Βενιζέλος με τη διπλωματική ικανότητα που το διέκρινε, διαμόρφωσε την ίδεα της σταδιακής εξέλιξης προς την ενωτική λύση. Η ολοκληρωτική αυτονομία της Κρήτης θα ήταν ο σταθμός από τον οποίο θα γινόταν τα επόμενα βήματα για την ένωση.

Η ημιανεξάρτητη Κρητική πολιτεία θα έστρεψε όλες τις τις δυνάμεις στην οικονομική ανάπτυξη και την πνευματική προαγωγή της.

Με ακαταμάχητα εφόδια τις κατακτήσεις αυτές θα διεκδικούσε επιτυχέστερα την ένωση. Ο Πρίγκιπας αντιλαμβανόταν την κατάσταση διαφο-

ρετικά. Πίστευε ότι η αποτυχία του αρμοστειακού καθεστώτος θα έπειθε τις δυνάμεις στην αναγκαιότητα της ένωσης. Τις σκέψεις του ο Βενιζέλος ανακοίνωσε εμπιστευτικά στον Πρίγκιπα. Ο Αρμοστής νόμισε ότι βρήκε την ευκαιρία να εξοντώσει πολιτικά τον αντίπαλο, που μίσησε και φθόνησε υπερβολικά, επειδή πίστεψε ότι θα τον επισκιάζει.

Οι αυλόδουλες εφημερίδες των Αθηνών και των Χανίων εδημοσίευσαν με εντυπωσιακούς τίτλους το πολιτικό ολίσθημα του Βενιζέλου, που απεμπόλησε την ένωση, που λίκνισε τόσα χρόνια τόσες γενεές Κρητικών.

Ο Βενιζέλος, που με την πολιτική διόραστη αντιλήφθηκε ότι δεν μπορεί να συνεργαστεί πια με τον πρίγκιπα, υπέβαλε την παραίτησή του. Ο πρίγκιπας δεν την αποδέχτηκε. Αρνητική απάντηση έδωσε και στη δεύτερη παραίτησή του, παρόλο που ο Βενιζέλος πρόβαλε λόγους υγείας και λόγους προστασίας των δύο ανηλίκων και ορφανών από μητέρα παιδιών του.

Η αυλή της Χαλέπας σχεδίαζε την αποπομπή του, ώστε να τον πλήξει αποτελεσματικότερα και ανεπανόρθωτα. Την πραγματοποίησε την 20η Μαρτίου 1901 και το διάταγμα της απόλυτης του έγραφε: «επειδή όλως αναρμοδίως υπεστήριζε και δημοσία εξέθηκε γνώμας επί σπουδαιοτάτου ζητήματος του τόπου αντιθέτως προς το φρόνμα και εντολή Ήμών».

Το θαυμασμό που κέρδισε με τους επαναστατικούς αγώνες του και την αρχηγία στο επαναστατικό στρατόπεδο του ακρωτηρίου, εξαφάνισε η βίαιη αποπομπή του από την κυβέρνηση και η «αναίδεια» του να εναντιώθει προς το «Μεσία της Κρήτης», τον πρίγκιπα.

Ο Βενιζέλος αντιμετώπιζε ύστερα από την αποπομπή του και πρόβλημα επιβίωσης. Δεν είχε αποκτήσει περιουσία και οι εργασίες του ως δικηγόρου περιορίστηκαν. Η μεγάλη φήμη και ικανότητά του τον προστάτεψαν. Δεν ανήκε όμως στην τάξη των ανθρώπων που ήταν πλασμένοι να υποκύπτουν χωρίς αντίδραση. Από την εφημερίδα του «Κήρυξ» άρχισε αμειλικτο πολιτικό αγώνα κατά του πριγκιπικού καθεστώτος. Δεν ανεχόταν ο σταυραΐτος αυτός των πολιτικών αγώνων τον πολιτικό του θάνατο από το κατεστημένο της εποχής εκείνης. Είχε επίγνωση της φράσης που αργότερα ο Σήφης Κούνδουρος είπε: «Έναν πολιτικό του αναστήματος του Βενιζέλου γεννούν οι αιώνες, ενώ ένα βασιλιά ...». Ο πρίγκιπας είχε πολιτική επιρροή στα «τζάκια» και την ύπαιθρο, ενώ ο Βενιζέλος είχε στους μορφωμένους και στα αστικά κέντρα.

Δεκτέρα έκδοσις γραμματοσήμων της έπουλασίας 1905.

Επειδή αντιλαμβανόταν τους λόγους που τα «τζάκια» τον υποτιμούσαν, του άρεσε να τραγουδεί την μαντινάδα: «Σαν είναι ο τράγος δυνατός δεν τονε στένει η μάντρα, ο άντρας κάνει τη γενιά κι όχι η γενιά τον άντρα».

Όπλα αμάχητα στον πολιτικό του αγώνα ο Βενιζέλος είχε:

1. Την ασάφεια ως προς τη μορφή διακυβέρνησης της Κρήτης κατά την επόμενη τριετία.
2. Την αυταρχική ιδιοσυγκρασία του πρίγκιπα και τη βίαιη συμπεριφορά του που ήταν ασυνθήστες προς τις παραδόσεις και το φιλελεύθερο φρόνημα του Κρητικού λαού, και
3. Τη σύνθεση της αυλής που την αποτέλεσαν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό άνθρωποι του πρίγκιπα από την Αθήνα. Ο ιδιαίτερος γραμματέας του, Ανδρέας Παπαδιαμαντόπουλος, είχε τον απόλυτο λόγο στην πριγκιπική αυλή της Χαλέπας. Ήταν το «ALTER EGO» του αρμοστή, ο άνθρωπος των παρασκηνίων, ο «φορεύς σκοτεινής εξουσίας» όπως ελέγετο τότε.

Μάταια ο Βενιζέλος αρθρογραφούσε στον «Κήρυκα» και πρότεινε εξομάλυνση της διαφοράς και προσέγγιση των δύο αντιθέτων πολιτικών παρατάξεων. Η πολιτική διαφορά των δύο ανδρών θάδιζε προς δυναμική αναμέτρηση με απροσδιόριστες συνέπειες για το εθνικό θέμα της ένωσης.

Αφού ο Βενιζέλος κατανόησε ότι ματαιοπονεί

αναζητώντας εξομάλυνση της αντιπαράθεσης, συνέλαβε το σχέδιο της ένοπλης λαϊκής εξέγερσης.

Το μικρό χωριό Θέρισο της Κυδωνίας, την αετοφωλιά εκείνη των Λευκών ορέων, επέλεξε για να στήσει το στρατηγείο των πολιτικών αγώνων του. Σε καμιά περίπτωση δε σκέφθηκε να κάμει το Θέρισο χώρο, που θα αναμετριόταν στρατιωτικά με τον πρίγκιπα και τις συντηρητικές δυνάμεις της Κρήτης. Βέβαια θα ήταν ένοπλη η εξέγερση, αλλά θα απόφευγε, δύσι μπορούσε, τον αδελφοκτόνο πόλεμο. Όλοι οι οπαδοί ειδοποιήθηκαν να βρίσκονται το πρωί της 10ης Μαρτίου, ημέρα Πέμπτη, στο Θέρισο. Όσοι είχαν όπλα ένοπλοι, οσοι δεν είχαν άσπολοι.

Χίλιοι περίπου άνδρες, από τους οποίους οι μισοί ένοπλοι, ανέθηκαν στο ιστορικό αυτό χωριό, που οι σελίδες της αντιαυταρχικής ιστορίας το κατέγραψαν με ιδιαίτεροτητα. Την ηγεσία της εξέγερσης αποτέλεσαν:

1. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που το Θέρισο τον ανύψωσε στις κορυφές της μεγαλοπραγμούνης. Ήταν ο εγκέφαλος, αλλά ταυτόχρονα και ο εθνεγέρτης που ενθουσιάζει και συγκινούσε τα πλήθη.
2. Ο Κων/νος Φούμης, ο σεμνός πολιτικός και εξαιρετος οικονομολόγος, που είχε τη φροντίδα της εξεύρεσης των πόρων της επανάστασης, και
3. Ο Κων/νος Μάνος, ο φαναριώτης της άλλης

Ελλάδας, που έτυχε λαμπράς μόρφωσης και αποτελούσε την αιχμή της επανάστασης. Επικεφαλής των παλικαριών του διέτρεχε όλη την Κρήτη και έκανε αισθητή τη φλόγα της επανάστασης.

Το κυριώτερο αίτημα των επαναστατών ήταν η ένωση της Κρήτης και η απομάκρυνση του ύπατου αρμοστή των δυνάμεων, που απότυχε στο έργο του.

Οι δυσκολίες, που θα αντιμετώπιζε η επανάσταση, φάνηκαν αμέσως στον οξυδερκή πολιτικό της Κρήτης.

Ούτε η ένωση ήταν εφικτή ούτε η απομάκρυνση του αρμοστή δυνατή. Οι Ευρωπαίοι δε δέχονταν να μεταβάλλουν την ισορροπία του Αιγαίου, που είχαν επιτύχει με τόσες προσπάθειες και τους παρείχε ησυχία και ηρεμία. Η απομάκρυνση του πρίγκιπα προσέκρουσε και στην άρνηση της Ελληνικής κυβέρνησης, που δε δεχόταν να έλθει σε αντίθεση με τον Έλληνα βασιλιά, που γιος του ήταν ο αρμοστής. Ο Πρωθυπουργός Δεληγιάννης έδειχνε φανερά την αντίθεσή του προς την επανάσταση.

Ενώ στην επανάσταση είχαν προσχωρήσει πολλοί Κρητικοί, υπήρχαν ανασταλτικοί παράγοντες που έκαναν την επιτυχία της προβληματική.

Στην ύπαιθρο ισχυρές φιλοπριγκιπικές εστίες, που τους σπινθήρες των υποδαύλιζαν ισχυρές οικογένειες, απειλούσαν την επανάσταση με καταστροφή.

Τα Ρωσικά στρατεύματα στο νομό Ρεθύμνης και τα Αγγλικά στο νομό Ηρακλείου αγωνίζονταν να τη συντρίψουν.

Η Ρωσική αυλή είχε ισχυρούς συγγενικούς δεσμούς με τον πρίγκιπα Γεώργιο, η δε Αγγλική κυβέρνηση ήταν υπέρ της ακεραιότητας της Τουρκικής αυτοκρατορίας και ο φιλελεύθερος Αγγλικός λαός ήταν ανίσχυρος να μεταβάλλει την επίσημη πολιτική της κυβέρνησής του.

Ανασταλτικός παράγοντας προς την επανάσταση ήταν και η Κρητική χωροφυλακή, που το αρμοστειακό καθεστώς τη γαλούχησε και η αντι-παράθεσή της προς αυτό ήταν αγνωμοσύνη.

Στηρίγματα της επανάστασης ήταν 1) ο ενθουσιασμός όλων εκείνων που την ακολουθούσαν 2) η προσωπικότητα του Βενιζέλου, που έμελλε να εξελίχθει σε αστερισμό πρώτου μεγέθους στο πολιτικό στερέωμα της Ευρώπης και 3) η χλιαρή αντίδραση των Ευρωπαίων προς την επανάσταση.

Όταν την 18 Μαρτίου 1905 οι ευρωπαίοι αποφάσισαν να εκστρατεύσουν κατά της επανάστασης, η εκστρατεία απότυχε πριν να συναντηθούν οι αντίπαλοι.

Ο Βενιζέλος έλεγε ενδεικτικά: «Η Ευρώπη ουδέποτε θα μεταχειρισθεί καθ' ημών θιαν στρατιωτικήν. Όταν ομιλώ περὶ Ευρώπης δεν εννοώ θεβαίως και τας τέσσαρας προστάτιδας δυνάμεις. Άλλ' αφ' ης ανελάθομεν ημεῖς την δια πραξικοπήματος επίλυση του Κρητικού ζητήματος, Ευρώπη δι' ημάς είναι μία και μόνη των συμπραττουσών δυνάμεων. Διότι ως εκ του μηχανισμού κατά τον οποίον δρα η λεγομένη Ευρωπαϊκή συμφωνία και μία μόνη δύναμις αντιτίθεμένη εἰς τα προτεινόμενα τυχόν κατασταλτικά μέσα καθ' ημών, αρκεί να ματαιώσει αυτά ...».

Παρά τα θετικά αυτά στοιχεία της επανάστασης ο Βενιζέλος αναζητούσε τρόπους αναδίπλωσής του.

Ο χειμώνας έκρουε απειλητικός τις πύλες του χρόνου και η έφοδός του θα καταπονούσε τους επαναστάτες.

Επιδίωξε και προώθησε τη συνάντηση με τους προξένους των προστατίδων δυνάμεων στις 2 Νοεμβρίου 1905 στην Ιερά μονή των Μουρνιών. Υστερά από εξαντλητικές και παρατεταμένες συζητήσεις τερμάτισαν την επανάσταση με τους παρακάτω όρους: 1) να παραδώσουν οι επαναστάτες τα όπλα των 2) να αναχωρήσουν οι λιποτάκτες της χωροφυλακής με Αυστριακό ατμόπλοιο για την ελεύθερη Ελλάδα και 3) να αφοπλιστούν και να διαλυθούν οι δημοφρουροί που ήταν σώματα στήριξης του πρίγκιπα.

Έτοιμη ήταν η επανάσταση του Θερίσου και οι επαναστάτες γύρισαν στις εστίες τους.

Ο Βενιζέλος πρότεινε στους προξένους και επέτυχε να συσταθεί διεθνής εξεταστική επιτροπή.

Τη σύστασή της καταπολέμησαν οι φιλοπριγκιπικές εφημερίδες των Χανίων και των Αθηνών με την αιτιολογία της ανάμιξης των ευρωπαίων στις εσωτερικές υποθέσεις της Κρητικής πολιτείας.

Το αρμοστειακό καθεστώς δε δημιουργήθηκε με την πρωτοβουλία των δυνάμεων και δε στηρίχτηκε στις ιδικές των δυνάμεις:

Η επιτροπή με πρόεδρό της τον Άγγελο Εδουάρδο Λω, υπέβαλε το πόρισμα το οποίο ανέφερε ως την ιδανική λύση του προβλήματος την ένωση της Κρήτης με το βασίλειο της Ελλάδας. Επειδή όμως αυτή είναι ανέφικτη έκρινε αναγκαία την οικονομική και διοικητική βελτίωση και ταυτόχρονα την εξομάλυνση των εσωτερικών διαφορών.

Τη διευθέτηση των διαφορών δέχτηκε ο Βενιζέλος, αλλά την απόκρουσε λυσσαλέα ο πρίγκιπας, επειδή νόμιζε πολιτικά νεκρό τον αντίπαλό

του και με την επίλυση των διαφορών τη νεκρανάστασή του.

Η αδιάλλακτη όμως αυτή στάση του πρίγκιπα τον εζημίωσε πολιτικά. Τον αποξένωσε από τις συμπάθειες του Κρητικού και Ελληνικού λαού καθώς και των προστατίδων δυνάμεων. Ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Γ. Θεοτόκης είπε στο Γάλλο εκπρόσωπο της εξεταστικής επιτροπής: «ο ύπατος αρμοστής δεν διέθετε τα απαιτούμενα προσόντα για να κυβερνήσει τον Κρητικό λαό. Είχε διαπράξει αδεξιότητες και είχε αποξενωθεί από τις συμπάθειες σημαντικής μερίδας του πληθυσμού».

Η διεθνής εξεταστική επιτροπή επρότεινε: 1) να διορίζεται ο ύπατος αρμοστής από Έλληνα βασιλιά και να εγκρίνεται από τις προστατίδες δυνάμεις 2) να αναδιοργανωθεί η χωροφυλακή και να δημιουργηθεί πολιτοφυλακή από Έλληνες αξιωματικούς, αφού διαγραφούν από τις τάξεις του Ελληνικού στρατού 3) να αναχωρήσουν τα διεθνή στρατεύματα μετά την αποκατάσταση της τάξεως και 4) να χορηγηθεί νέο δάνειο από 9.300.000 Γαλλικά φράγκα.

Οι προτάσεις της διεθνούς επιτροπής έγιναν αποφάσεις των προστατίδων δυνάμεων, τις οποίες με ενθουσιασμό δέχτηκε το πανελλήνιο. Τις θεώρησε σημαντικό βήμα προς την πολυπόθητη ένωση, που στο βαμό της τόσες θυσίες επρόσφερε.

Ο Βενιζέλος δικαιώθηκε στους πολυδιάστατους αγώνες για την ένωση. Ο Βασιλιάς της Ελλάδας Γεώργιος διόρισε ως ύπατο αρμοστή της Κρήτης τον έμπειρο και μετριοπαθή πολιτικό Αλέξανδρο Ζαΐμη. Ο πρίγκιπας δραπέτευσε στην κυριολεξία από την Κρήτη την 12 Σεπτεμβρίου του 1906.

Η απλή και χωρίς εμβάθυνση μελέτη της επανάστασης του Θερίσου δημιουργεί την εντύπωση ότι συγκρούστηκαν δύο εγωισμοί, που η μοίρα της Κρήτης τους έταξε στην πρωτοπορία της πολιτικής της ζωής.

Ο ακούραστος και δυναμικός δικηγόρος των Χανίων, που είχε άσωσες πολιτικές και κοινωνικές ανησυχίες διεμόρφωσε τις πολιτικές του πεποιθήσεις και προσανατολισμούς. Από τους αρχαίους έλληνες φιλοσόφους και ιδιαίτερα από τον Αριστοτέλη. Από την πολυάνθρωπη ευρωπαϊκή παροικία των Χανίων, που ο αριθμός της έφθανε εκείνη την εποχή σε 731 άτομα και τα οποία είχαν επηρεασθεί από τις σύγχρονες προοδευτικές ιδέες. Από τις εφημερίδες και τα περιοδικά των ευρωπαίων που κυκλοφορούσαν στα Χανιά και τα οποία μελετούσε με μεγάλη επιμέλεια ο γλωσσο-

Ο Πρόεδρος και οι αρχηγοί της επανάστασης 1905.

E. BENΙΖΕΛΟΣ

K. ΜΑΝΟΣ

I. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

K. ΦΟΥΜΝΗΣ

(Crète).

L'église de Tnéri
ou a été proclamé

l'annexion le
12 Mars 1905.

Η Ἐκκλησία τοῦ Θερίπου ἐν ᾧ ἐκηρύχθη ἡ Ἐνωσις τὴν 12 Μαρτίου 1905 Τροσσέα Νυμία Γαγ (δε. 193/6-8-1964)

μαθής και πολιτικά ανήσυχος νέος πολιτικός.

Η πολιτική κίνηση του Βενιζέλου ταυτίζοταν με τις πολιτικές πεποιθήσεις και ιδέες των Γάλλων ριζοσπαστών. Επροτίμησε όμως για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας αντί του όρου ριζοσπάστης τον όρο του φιλελεύθερου.

Τις ιδέες των οι ευρωπαίοι κάτοικοι μετάδιδαν στην Κρητική μεσαία αστική τάξη, που διαμορφωνόταν κατά την εποχή εκείνη. Η αναχώρηση των Τουρκικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1898 παρέσυρε σε αποδημία 40.000 Τουρκοκρητικούς από τους 72.000 που διέμεναν στην Κρήτη. Η πλειονότητα των Τουρκοκρητικών, που εκπατρίστηκαν, διέμεναν στις πόλεις και εξασκούσαν τα επαγγέλματα του εμπόρου, βιομήχανου, βιοτέχνη κ.λ.π.

Τους αντικατέστησαν στα επαγγέλματα αυτά οι χριστιανοί Κρητικοί από τις επαρχίες, που μαζί με τους διοικητικούς υπαλλήλους, εκπαιδευτικούς, γιατρούς, δικηγόρους κ.λ.π. αποτέλεσαν την Κρητική μεσαία αστική τάξη. Η συναναστροφή της με την ευρωπαϊκή συνοικία της Χαλέπας επηρέασε αυτή και την έστρεψε προς τις προοδευτικές ιδέες.

Στις προοδευτικές αστικές δυνάμεις εστήριξε τις ελπίδες επιβίωσής του ο χαρισματικός πολι-

τικός και αυτών των δυνάμεων εζήτησε την ενίσχυση.

Όμως μειοψηφούσαν όταν άρχισε τους πολιτικούς του αγώνες. Ο Άγγλος διπλωμάτης Έσμε Χόγουαρτ το επιβεβαίωνε όταν έλεγε: «Το κόμμα του κ. Βενιζέλου έχει μικράν αριθμητικήν δύναμιν εξαιρέσει των πόλεων και των ανησύχων δυτικών επαρχιών. Εις τα διαμερίσματα της υπαίθρου, εις το κέντρο και το αναλυτικό τμήμα της νήσου, δίδει την εντύπωση ότι είναι σχεδόν ανύπαρκτον».

Η υπεροχή όμως του Βενιζέλου ήταν ποιοτική. Οι αστοί και οι μορφωμένοι υπάκουσαν στο προσκλητήρι του και τον ακολούθησαν. Δεν τον ακολούθησαν, όσο έπρεπε, τα «τζάκια» και η ύπαιθρος, που επηρεαζόταν από τους πλουσίους.

Το Θέρισο έγινε ο στίβος των προοδευτικών δυνάμεων, που διεκδικούσαν τη νίκη, όταν ο Βενιζέλος κορύφωσε τους πολιτικούς του αγώνες από την αετοφωλιά αυτή.

Ο αγωνιστικός αυτός στίβος καταξίωσε τον πρωταθλητή Βενιζέλο και καταξιώμένο τον παράδωσε το 1910 στον ευρύτερο ελληνισμό για να εκπληρώσει, όσο θέβαια το επέτρεψε η μοίρα της Ελλάδας, τα όνειρα της φυλής ...

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ

«Η πρώτη εντολή της παράδοσης είναι να ξεπεραστεί. Δεν είμαστε πιστοί στην παράδοση παρά μόνο όταν την ξεπερνάμε. Όμως, όταν την ξεπερνάμε ακολουθώντας την αρχική της κατεύθυνση - κι αυτό είναι η ουσία».

(Από συνέντευξη του Nikou Καζαντζάκη)

Η καλλιτεχνική δημιουργία και το θέατρο εμφανίστηκαν στην Κρήτη από τη μινωική εποχή και περνώντας από την εποχή της κλασικής Ελλάδας στα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης έφτασε τον καιρό της βενετοκρατίας σε περίοδο μεγάλης πνευματικής άνθησης. Η θεατρική αυτή παράδοση της Κρήτης, σπίθα κρυμμένη στη στάχτη της Τουρκοκρατίας, άναψε πάλι στα χρόνια μας, και, με την ίδρυση της Εταιρείας Θεάτρου Κρήτης (Ε.Θ.Ε.Κ.), έδοσε νέα δείγματα δύναμης και αντίστασης στις καταλυτικές δυνάμεις της φθοράς.

Το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης (ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ.Κ.) που ιδρύθηκε στα 1983 στα πλαίσια του προγράμματος του θεατρικού πολυκεντρισμού, αποτελεί το σημαντικότερο σταθμό στο δρόμο του σύγχρονου Κρητικού Θεάτρου. Από την αρχή επιχειρεί να συνδέσει αρμονικά την παράδοση με την αναζήτηση, αντλώντας από την πλούσια έμπνευση των Κρητικών συγγραφέων, αναδείχνοντας το ντόπιο καλλιτεχνικό δυναμικό, δίνοντας στην παράσταση μια νέα φόρμα. Στόχος του ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ.Κ. είναι να στραφεί η θεατρική πράξη στις πλατειές λαϊκές μάζες, να γκρεμίσει τους φραγμούς ανάμεσα στους ηθοποιούς και τους θεατές, έτσι που όλοι να γίνουν πρωταγωνιστές των αναγκαίων κοινωνικών μετασχηματισμών.

Η πρώτη περίοδος του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου (1983-84) ξεκίνησε με την τραγούδια του Nikou Καζαντζάκη «Νικηφόρος Φωκάς». Ακολούθησε το έργο «Ζήνων», αριστούργημα του αναγεννησιακού Κρητικού Θεάτρου. Για την περίοδο 1984-85 διαλέχτηκε ένα δραματολόγιο βασισμένο στην αντίληψη: Μεγάλοι σταθμοί στο παγκόσμιο θέατρο, με πρώτο έργο το: «Δάφνες και Πικροδάφνες» του Δ. Κεχαΐδη και της Ε. Χαβιαρά. Ακολούθησαν οι «Μικροαστοί» του Μα-

ξιμ Γκόρκι, που θα τους διαδεχτεί το: «Ρωμαίος και Ιουλιέττα» του Σαιξπέρ, ενώ η παιδική σκηνή του ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ.Κ. θ' ανεβάσει την άνοιξη τις «Ιστορίες του βασιλιά Μίδα» του Τζιάννι Ροντάρι.

Ακόμα, για δεύτερη χρονιά φέτος και με στόχο πάντα τη θεατρική ενημέρωση, λειτουργεί στο Φιρκά εργαστήρι υποκριτικής τέχνης και κατασκευής θεατρικού αντικείμενου και γίνεται η Β' Συνάντηση Θεατρικής Παιδείας στους τέσσερις νομούς της Κρήτης, σε συνεργασία με το Υφουργείο Νέας Γενιάς.

ΧΑΝΙΩΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ

Η ιδέα για το Χανιώτικο Θεατρικό Εργαστήρι ξεκίνησε το καλοκαίρι του '80 μετά από μια πετυχέμενη λαϊκή παράσταση με το έργο: «Οι χωριάτες» του Ρουτζάντε που παίχτηκε στην πλατεία του Μπρόσνερου από τους ίδιους τους Μπροσνερίτες, με τη σκηνοθετική καθοδήγηση της Ελπίδας Μπραουδάκη.

Ακολούθησε η παράσταση των παιδιών του Ιδρύματος Παιδικής Μέριμνας με το έργο: «Η εξαίρεση και ο Κανόνας» του Μπ. Μπρέχτ. Το καλοκαίρι του '81 το Χανιώτικο Θεατρικό Εργαστήρι ανέβασε το «Ο Κύκλος με την Κιμωλία», μια διασκευή για μικρούς και μεγάλους από το ομώνυμο έργο του Μπρέχτ, που έπαιξαν Χανιώτες ερασιτέχνες ηθοποιοί. Ύστερα το Εργαστήρι έφερε στα Χανιά το Ημικρατικό Θέατρο Στερεάς Ελλάδος με το έργο: «Περιμένοντας το Γκοντό» του Μπέκετ, σε σκηνοθεσία Μίνου Βολανάκη. Στη διάρκεια του

'82 το Χ.Θ.Ε. ανεβάζει, πάλι με Χανιώτες, την αντιφασιστική σάτιρα: «Οικογένεια Τότ» του Ιστάν Ορκένου και μια μουσική κωμωδία για παιδιά το: «Ρίκο, Ρούλα, Ρούμπα και άλλα» της Ελπίδας Μπραουδάκη. Με την αρχή του καλοκαιριού το Χ.Θ.Ε. βοηθάει τα παιδιά στο Λύκειο Βουκολιών να οργανώσουν μια θεατρική αναβίωση του Κλή-

δονα και μαθητές του Βάμου να παίξουν κομμάτια από τα «Καραγκιόζικα» του Ρώτα, στο δικό τους πανηγύρι. Ακολουθεί η «Διαθήκη» του Μάριου Ποντίκα, διασκευή από το διήγημα του Δημ. Χατζή «Η Διαθήκη του καθηγητή» που ανέβασε το Χ.Θ.Ε. το Χειμώνα του '82. Στη διάρκεια του '83 έρχεται ο «Ματωμένος γάμος» του Λόρκα και «Ο καλός άνθρωπος του Σετσουάν» του Μπρέχτ. Την ίδια εποχή πρόθες των έργων γίνονται σε μια παλιά αποθήκη στο Κούμ-Καπί.

Την άνοιξη του '84 το Χανιώτικο Θεατρικό Εργαστήρι ανεβάζει το «Βαριέμαι» του Ρικάρντο Ταλέσνικ. Το χειμώνα του ίδιου χρόνου η παλιά αποθήκη του Κούμ-Καπί ανοίγει τις πόρτες της για το κοινό των Χανιών, διαμορφωμένη πια, ύστερα από σκληρές προσπάθειες, σε μια ζεστή γωνιά για πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Αμέσως μετά αρχίζουν οι παραστάσεις του έργου: «Οι Δώδεκα μήνες» του Σαμουήλ Μαρσάκ, με τριάντα κούκλες σε φυσικό μέγεθος. Παράλληλα γίνονται οι δοκιμές για το Αύγουστε, Αύγουστε» του Πάθελ Κόχουτ που θα παίχτει αρχές του '85 στην αποθήκη - και θεατρική στέγη του Εργαστήριού.

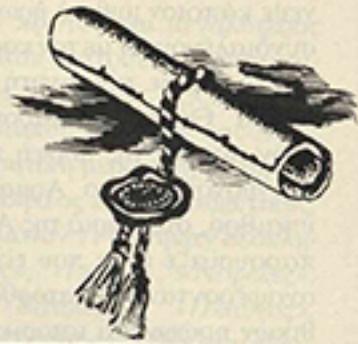
ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΟΜΑΔΑ «APENA»

Η καλλιτεχνική κίνηση «APENA» δημιουργήθηκε πριν τρία χρόνια στα Χανιά. Στο διάστημα αυτό παρουσίασε το «Φονιά» του Μήτσου Ευθυμιάδη και, πρόσφατα, τον «Πειρασμό» του Γρηγόρη Ξενόπουλου, που παίχτηκε στα Χανιά και στα χωριά του νομού Χανίων. Η «Αρένα», που αποτελείται από Χανιώτες φίλους του θεάτρου, ετοιμάζει επίσης για το '85 τη «Θαυμαστή Μπαλωματού» του Λόρκα.

ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ Ο ΓΡ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Συνοπτικό Χρονικό του Λυκούργου Καλλέργη

Το Θέατρο παιζει πρωταρχικό ρόλο στην αισθητική, ηθική και πολιτική διαπαιδαγώγηση του λαού, είναι ένα υπεύθυνο κοινωνικό λειτουργημα. Και έχει έναν βασικό παράγοντα - δημιουργό - τον Συγγραφέα. Λέμε «βασικό» παράγοντα και όχι αποκλειστικό παράγοντα, γιατί το Θέατρο σαν αισθητικό αποτέλεσμα, σαν τέχνη δημιουργός κοινωνικής συνειδησης, ολοκληρώνεται και φτάνει στο σκοπό του μόνο με τη θεληματική συμβολή και με το μόχθο και άλλων βασικών επίσης παραγόντων. Πρώτοι και καλύτεροι οι ηθοποιοί, που χωρίς αυτούς δεν υπάρχει θεατρική πράξη, δεν υπάρχει αυτό που ονομάζουμε Θέατρο. Υστεραί οι Σκηνοθέτες, που δίνουν την ενιαία γραμμή στην ερμηνεία μέσα στα πλαίσια του έργου. Μετά οι Σκηνογράφοι, οι μουσικοί, οι ηλεκτρολόγοι, οι φροντιστές και οι άλλοι τεχνίτες. Δουλεύουν όλοι μαζί, συνειδητά, ο καθένας προσφέρει τις ικανότητές του σε συνεργασία και αλληλεγγύη με τους άλλους, με σκοπό όλοι να εξυπηρετήσουν το έργο, τη θεατρική παράσταση. Είναι μια σύλλογική προσπάθεια το Θέατρο. Και δύο πιο υψηλό είναι το πνευματικό, ψυχικό, ηθικό επίπεδο των παραγόντων, δύο πιο συνειδητά και εναρμονισμένα μετουσιώνουν σε ορατές μορφές τα πλάσματα της φαντασίας του συγγραφέα, τόσο πιο έντονη θα είναι η επίδραση στο κοινό και τόσο πιο μεγάλη η ικανοποίηση των ίδιων των συντελεστών της θεατρικής δημιουργίας.

Και τώρα, για να τοποθετηθούμε καλύτερα στο θέμα που θα μας απασχολήσει, κρίνω πως θάταν σκόπιμο και ωφέλιμο ν' αρχίσουμε, σαν εισαγωγή, με ένα συνοπτικό ιστορικό διάγραμμα της πορείας του ελληνικού θεάτρου από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Ποιοι είναι δηλαδή οι βασικοί σταθμοί στην εξέλιξη του Θεάτρου. Μέσα σ' αυτό το διάγραμμα άλλωστε εντάσσεται κατ' ανάγκη και το θέμα στο οποίο θα σταθούμε ειδικότερα. Αυτό θα μας διευκόλυνε να θυμηθούμε, να κατανοήσουμε και πολλοί να πληροφορηθούμε για αυτήν την πορεία του ελληνικού θεάτρου στο πέρασμα των αιώνων. Εμείς

οι Έλληνες, όταν μιλάμε για θέατρο πρέπει να αισθανόμαστε δέος κι ευθύνη. Γιατί το Θέατρο γεννήθηκε στη Χώρα μαςκαι δ.τι έγινε και δ.τι γίνεται μέχρι σήμερα παγκόσμια έχει σαν αφετηρία το Θέατρο, που γεννήθηκε στον Τόπο αυτόν. Μετά απ' αυτά ας μπούμε στην πρώτη πράξη αρχιζόντας απ' τ' αρχαίο Θέατρο: Η ουσία της θεατρικής Τέχνης συνιστάται στην υπόκριση και στη δράση που καθορίζει το θεατρικό έργο. Το Θέατρο εμφανίστηκε με τις πρώτες προσπάθειες του ανθρώπου να μιμηθεί σκηνές από την καθημερινή του ζωή, την αγροτική, ή σκηνές κυνηγιού και σκηνές από τις μαζικές λαϊκές θρησκευτικές ή τελετουργικές γιορτές, που είχανε χαραχτήρα παγανιστικό και που μέσα στη διαδικασία της μίμησης και της αναταφάστασης ενσωμάτωναν με ιδιαίτερη έμφαση τα στοιχεία του δραματικού μύθου, τις συγκρούσεις, τα χορωδιακά τραγούδια, τους χορούς, τους διαλόγους, τα στολίδια και τις μάσκες. Με τον καιρό αυτή η μιμητική πράξη έπαιρνε άλλη διάσταση, ξέκοβε από τη θρησκευτική τελετουργία, ξεχώριζε από το πλήθος των χορού τους ήρωες, και σιγά-σιγά οι μαζικές θρησκευτικές εκδηλώσεις μετατράπηκαν σε ειδικά οργανωμένο θέαμα και βαθμιαία δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για να γεννηθεί το ποιητικό δράμα. Με το ξεχώρισμα μέσα από το χορό των υποκριτών και των κορυφαίων, η ουσιαστική κοινωνική λειτουργία του θεάτρου άρχισε για πρώτη φορά ν' αποχτάει την ξεχωριστή της μορφή. Κι έτσι από τη θρησκευτική λατρευτική λαϊκή τελετουργία συντέλεστηκε η γένεση της τραγωδίας που έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή στην Ελλάδα και άσκησε τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της θεατρικής Τέχνης στην Ευρώπη και παγκόσμια.

Πρώτος συγγραφέας και υποκριτής υπήρξε ο Θέοπις, από τον Αττικό Δήμο της Ικαρίας, το σημερινό Διόνυσο. Πρώτος αυτός δημιούργησε τη μορφή γνήσιας θεατρικής παράστασης, με σύγκρουση (δράση) και δραματικό διάλογο, το 536 π.Χ. Καθιέρωσε

τον πρώτο υποκριτή, δηλ. τον Α' Ηθοποιό, που ερμήνευε κάποιον μυθικό ήρωα ή ιστορικό πρόσωπο και συνδιαλέγονταν με τον κορυφαίο του χορού και πρώτος αυτός με την κινητή θεατρική μονάδα του, το Άρμα Θέσπιδος, παρουσίασε αρχαία τραγωδία στην αρχική της μορφή που αυτός της είχε δώσει. Τριγυρινούσε με το Άρμα του και το θίασό του στην ύπαιθρο, στα χωριά της Αττικής και στην Αθήνα και παρουσίαζε έργα που είχε γράψει ο ίδιος και που αναφέρονταν στα κατορθώματα και στις πράξεις μυθικών ήρωων και ιστορικών προσώπων που προκαλούσαν ξεχωριστή συγκίνηση στο λαό. Πρώτος χρησιμοποίησε τις μάσκες και το μακιγιάζ για τους ηθοποιούς, αλλά και τους κοθόρους, για να προσδίδουν στους ήρωες που ερμήνευαν την αντίστοιχη διάσταση. Ήταν λοιπόν ο Θέσπις ο πρώτος δραματουργός, ο πρώτος ηθοποιός, σκηνοθέτης, οργανωτής θιάσου, δηλ. θιασάρχης και ιως ο πρώτος θεατρικός επιχειρηματίας. Η δουλειά του είχε μεγάλη απήχηση και πολλοί έσπευσαν να μιμηθούν το παράδειγμά του. Κι ένας απ' τους πρώτους ήταν ο Αθηναίος Χοιφίλος που όπως γνωρίζουμε έγραψε 150 δράματα και δραβεύτηκε 13 φορές. Λίγο αργότερα παρουσιάστηκε ο Φρύνιχος ο Αθηναίος, ο πιο ξακουστός από τους προδρόμους του Αισχύλου, συνεχιστής και αυτός της παράδοσης που δημιούργησε ο Θέσπις, του οποίου ο Φρύνιχος ήταν μαθητής.

Στα επόμενα χρόνια η αττική τραγωδία έφτασε στη μέγιστη ακμή της με τους τρεις μεγάλους τραγουκούς: τον Αισχύλο, το Σοφοκλή και τον Ευριπίδη. Η αρχαία τραγωδία αντιπροσωπεύει το κορύφωμα της ελληνικής ποιητικής δημιουργίας και αποτελεί μια πολυδιάστατη σύνθεση λόγου, μελωδίας, χορού και ζωγραφικής (σκηνικά, κοστούμια). Το αττικό δράμα κατάχτησε την κοινωνική ζωή των Ελλήνων απ' την πρώτη στιγμή που εμφανιστήκε. Η σημασία του Θέατρου μεγάλωσε ιδιαίτερα στην περίοδο της ακμής της Δημοκρατίας κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. Το έργο των μεγάλων δραματουργών, Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη, καθέρευτο τις κυριότερες πλευρές κοινωνικοπολιτικής και πνευματικής ζωής του ελληνικού λαού και δημιούργησε το Θέατρο των ανώτερων ιδανικών και της τέλειας καλλιτεχνικής μορφής. Ο λαϊκός χαρακτήρας του αρχαίου θεάτρου καθόρισε και τις ιδιαιτερότητες της οργάνωσης των θεατρικών παραστάσεων και της διαρρύθμισης του κατάλληλου θεατρικού χώρου. Οι παραστάσεις γίνονταν στα μεγάλα αρχαία θέατρα που γνωρίζουμε και είχαν πάντα χαρακτήρα διαγωνισμού. Ο καθένας από τους τρεις διαγωνιζόμενους κάθε φορά δραματουργούς παρουσίαζε τετραλογία που αποτελούνταν από τρεις τραγωδίες και ένα σατιρικό δράμα.

Ο τραγικός ποιητής Αισχύλος ανήκει στην περί-

οδο της εδραιώσης της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Έγραψε ηρωικές - πατριωτικές τραγωδίες που θίγουν ιστορικά και θρησκευτικο-φύλοσοφικά προβλήματα. Καθιέρωσε το δεύτερο «υποκριτή», ηθοποιό, για να δημιουργήσει τη δυνατότητα βαθύτερης και ευρύτερης επεξεργασίας της τραγικής σύγκρουσης και της έντασης της δράσης στη θεατρική παράσταση. Πρωτοεμφανίστηκε το 500 π.Χ. σε ηλικία 25 χρονών. Έγραψε περί τα 81 έργα όπως ξέρουμε από τους τίτλους που έχουν διασωθεί. Σώζονται μόνο 7 τραγωδίες του: «Ικέτιδες», «Πέρσες», «Εφτά επί Θήβας», «Προμηθέας Δεσμώτης», «Αγαμέμνων», «Χοηφόροι», «Ευμενίδες». Οι τρεις τελευταίες αποτελούν την «Ορέστεια», τη μόνη τριλογία που σώθηκε απ' όλη την αρχαία τραγική ποίηση. Ο Αισχύλος δραβεύτηκε 12 φορές. Διακρίνεται για τη μεγαλοπρέπεια του ύφους του που αντιστοιχεί στα μεγάλα διανοήματα που εκφράζει και στην αδρή ποιητική γλώσσα που χρησιμοποιεί. Θεωρείται ο πατέρας της τραγωδίας.

Ο Σοφοκλής είναι ο δεύτερος από τους μεγάλους μας τραγουκούς. Γεννήθηκε το 498 π.Χ. και πέθανε το 408 σε ηλικία 90 χρονών. Με το επιβλητικό έργο του οδήγησε μαζί με τους άλλους τραγουκούς σε άφαστη ακμή τη δραματική τέχνη. Έγραψε πάνω από 160 τραγωδίες όπως λένε, αν και οι σύγχρονες έρευνες αμφισβήτησαν αυτόν τον αριθμό και υποστηρίζουν ότι έγραψε γύρω στις 86 τραγωδίες και 18 σατιρικά δράματα. Από το σύνολο των έργων αυτών σώζονται μόνον 7 τραγωδίες: ο «Φιλοχοτήτης», «Αντιγόνη», «Οιδίποντος Τίφαννος», «Ηλέκτρα», «Αίας», «Τραχινιαι», «Οιδίποντος επί Κολωνώ». Σώθηκε επίσης και ένα απόσπασμα με 417 στίχους από την τραγωδία του «Ιχνευτές», που δράθηκε σε πάτυρο πριν από μερικά χρόνια. Αποτελεί κι αυτό ένα σχεδόν άρτιο έργο που μεταφράζεται και παιζεται. Οι πιο σημαντικές και νοτομίες που ο Σοφοκλής καθιέρωσε στην τραγωδία ήταν η αύξηση του αριθμού των μελών του χορού από 12 σε 15 πρόσωπα και η προσθήκη και τρίτου υποκριτή. Έτοι ο χορός άρχισε να παίρνει ενεργό μέρος στην υπόθεση και ν' αποτελεί τον τίταρο υποκριτή στην ανάπτυξη της τραγωδίας. Ήταν επίσης ο πρώτος που καθιέρωσε στο θέατρο τις χρωματιστές σκηνογραφίες.

Στη δραματική τέχνη του Σοφοκλή βασικός στόχος είναι ο άνθρωπος. Επλαθε ανθρώπινους χαρακτήρες, αφομοίωνε τα πιο ουσιαστικά στοιχεία της μυθικής παράδοσης και είχε την ικανότητα να προβάλλει και να δίνει λύσεις στα πιο περίπλοκα κοινωνικο-ψυχολογικά προβλήματα και γεγονότα και με πλατιά γνώση και τολμηρή φαντασία οδηγούσε τους ήρωες του ν' αντιμετωπίζουν μέσο από βαθιά ψυχικά βιώματα τα περίπλοκα προβλήματα που η κοινωνική πραγματικότητα τους δημιουργούσε.

Την ανθρώπινη προσωπικότητα, με όλο το βάθος του συναισθηματικού κόσμου και τη βαρύτητα του στοχασμού, προβάλλει με τις τραγωδίες του ο Σοφοκλής.

Ο Ευριπίδης είναι ο τρίτος μεγάλος ποιητής του θεάτρου της αρχαιότητας. Πρωτοπόρος και οριζικέλευθος. Παρουσιάζει τον άνθρωπο σε μια περίοδο παρακμής των παραδοσιακών ηθικών κανόνων και αξιών, έτοι όπως πραγματικά είναι, χωρίς την τυποποιημένη εξιδανικευμένη μορφή. Ένας πρόδρομος του θεατρικού θεάτρου. Έγραψε 92 τραγωδίες. Άλλ' αυτές σώζονται 17 και ένα σατιρικό δράμα, ο «Κύκλωπας». Τα έργα αυτά είναι τα ακόλουθα: «Ηρακλείδες», «Τροιάδες», «Ιφιγένεια εν Αυλίδι», «Ιφιγένεια εν Ταύροις», «Ρήσσος», «Ικέτιδες», «Ορέστης», «Μήδεια», «Ιππόλιτος», «Ηλέκτρα», «Ανδρομάχη», «Ιων», «Αλκηστή», «Εκάβη», «Ελένη», «Βάκχες», «Φοίνισσαι».

Ο Ευριπίδης ξεμακραίνει με το έργο του από τον Αισχύλο και το Σοφοκλή, και στο περιεχόμενο και στη μορφή αλλά και στους στόχους της τραγωδίας. Προσδίδει άλλη ατμόσφαιρα από κείνη που ήξεραν και δέχονταν τότε οι σύγχρονοι του. Η καλλιτεχνική δημιουργία του Ευριπίδη περιέχει τη σφραγίδα δυο κορυφαίων ιστορικών περιόδων: τη λαμπρή πεντηκονταετία του Περικλή και του Σωκράτη, με το πνεύμα της φυσιοκρατίας και του ορθολογισμού, και την τριακονταετία της φρίκης και της αθλιότητας του Πελοποννησιακού πολέμου με τις καταλυτικές επιπτώσεις της πάνω σ' όλες τις εκδηλώσεις της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Η αγριότητα του πολέμου είχε απογυμνώσει τον άνθρωπο από κάθε πίστη στο δίκιο και την ανθρωπιά και τον έκανε ν' αντιμετωπίζει την τραχιά πραγματικότητα πότε με μεγαλούσυνη και πότε με ευτέλεια. Ο παλιός κόσμος των παραδόσεων και του ένδοξου παρελθόντος είχε πέσει στην παρακμή. Νέες ιδέες ανατάραζαν το κοινωνικό προσκήνιο. Και αυτή τη δίνη, που γεννούσε η σφραγή κι αδιάκοπη σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και το καινούργιο, μετουσίωνε στις τραγωδίες του ο Ευριπίδης. Οι άνθρωποι του δεν είναι υψηλής καταγωγής ούτε προβάλλουν με μεγαλοπρέπεια. Είναι άνθρωποι καθημερινοί, με ευγενικά αισθήματα αλλά και με βίαια πάθη. Βαθύς ανατόμος της ανθρώπινης ψυχής, παρουσιάζει τον άνθρωπο με έναν ωμό θεαλμό, όπως είναι στην πραγματικότητα. Εισχωρεί στα βάθη της ψυχής του και αποκαλύπτει τον ανομολόγητο μυστικό κόσμο των αδυναμιών και των παθών του. Κατεβάζει τα μυθικά πρόσωπα χαμηλά, στο επίπεδο των κοινών και όχι πάντοτε αγαθών ανθρώπων, και αμφισβήτει την αγαθότητα των Θεών που διαφέρουν στήνουν βανάσιμες παγίδες και βασανίζουν τους θνητούς.

Στο ίδιο υψηλό επίπεδο με τους τραγικούς μας ποιητές, δρίσκεται και ο πρώτος και μεγαλύτερος κωμωδιογράφος του αρχαίου θεάτρου, ο Αριστοφάνης. Τον λένε πατέρα της κωμωδίας. Έχησε στην περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου και παρ' όλο που ανήκε στη συντηρητική μερίδα της Αθηναϊκής κοινωνίας ήταν ειρηνόφιλος και προοδευτικός. Έγραψε 44 κωμωδίες και μόνον 11 σώθηκαν ολόκληρες. Είναι οι: «Αχαρνεῖς», «Ιππεῖς», «Νεφέλες», «Ορνιθεῖς», «Σφήκες», «Βάτραχοι», «Πλούτος», «Ειρήνη», «Θεομοφοριάζοντες», «Εκκλησιάζοντες», «Λινοστράτη». Από τα υπόλοιπα έργα του έχουν σωθεί 900 περίπου μικρά αποσπάσματα. Ο Αριστοφάνης μισούσε τον αδελφοκότονο Πελοποννησιακό πόλεμο πούφερνε στη Χώρα τόσες συμφορές, αθλιότητα, φτώχεια, καταστροφή και θάνατο. Μα πιο πολύ αγανακτούσε με τη διαφθορά και την εξαχρείωση των πολιτικών ανδρών που είχαν συνδέσει τα προσωπικά τους συμφέροντα με τη διαιώνιση του εμφύλιου πολέμου. Στις κωμωδίες του γελοιοποιεί και μαστιγώνει τους πολιτικούς και τους δημαρχούς. Θέλει να προκαλέσει την οργή και την αγανάκτηση των πολιτών για ν' αποδοκιμάσουν τους ξεπουλημένους πολιτικούς. Και για να το καταφέρει μεταχειρίζεται γλώσσα τσουχτερή, ωμή, γεμάτη βούμολοχίες και υπονοούμενα. Ο κόσμος χαίρεται και γελάει. Μα το γέλιο δεν αποτελεί σκοπό για τον Αριστοφάνη. Είναι ένα μέσο για την αποκάλυψη της αλήθειας, για την καταδίκη και τη συντριβή όλων αυτών που υπονόμευαν τη Δημοκρατία και συντριούσαν τον πόλεμο.

Εδώ τελειώνει το χρονικό για το Αρχαίο Θέατρο. Είναι ο σπουδαιότερος σταθμός στην μακρόχρονη πορεία του Ελληνικού Θεάτρου. Η θεατρική κουλτούρα της αρχαίας Ελλάδας άσκησε τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της θεατρικής τέχνης παγκόσμια. Ιδιαίτερα οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν πλατιά την αρχαία ελληνική κληρονομιά. Στην ελληνιστική εποχή η θεατρική τέχνη έγινε φορέας του ελλήνικου πολιτισμού στην Ανατολή και την Ασία. Το θέατρο δέδασα δεν έπαψε ποτέ να υπάρχει και ν' αναπτύσσεται αλλά το θαύμα του Αρχαίου Θεάτρου δεν ξαναταρασσόστηκε. Το αρχαίο θέατρο, με τις μορφές των μυθικών ηρώων και των θεών που έστηνε πάνω στη σκηνή, με την οξύτατη σάτιρα των ανθρώπων ελαττωμάτων από τον Αριστοφάνη και τους Μίμους, απεικόνιζε μ' έναν άφθαστο ποιητικό φεαλισμό τις συνθήκες, τους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες, στην αρχαία κοινωνία και ασκούσε σαγηνευτική επίδραση στην ηθική αγωγή και στην πολιτική συμπεριφορά των αρχαίων Ελλήνων του 5ου και 4ου αι. Γ' αυτό χιλιάδες λαού πλημμύριζαν τα τεράστια υπαιθρία θέατρα και παρακολουθούσαν με κατάνυξη τις

παραστάσεις του αρχαίου θεάτρου. Η Αναγέννηση επιδίωξε ν' αναδύσει τις παραδόσεις του αρχαίου θεάτρου και τις ουμανιστικές πολιτιστικές αξίες της Αρχαϊκής Ελλάδας. Στη διάδοση της αρχαϊκής κληρονομιάς, μεγάλο ρόλο έπαιξε και η ανακάλυψη της τυπογραφίας στα μέσα του 15ου αιώνα.

Μα περάσαμε στην Αναγέννηση πριν αναφεύθουμε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αντίθετα απ' ό, τι συνέβη στη Ρώμη και την Ευρώπη με την Αναγέννηση, στην περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το Θέατρο είχε πάθει έκλειψη ολική. Η μεγάλη παράδοση του αρχαίου θεάτρου, η αναδημουργική Ελληνιστική περίοδος και το Ρωμαϊκό Θέατρο - μίμηση και δημιουργική προέκταση του ελληνικού - δεν επηρέασαν την πολιτιστική ζωή του Βυζαντίου, αφού το φράγμα που είχε υψώσει η επίσημη θρησκεία, φράγμα νομικό και ηθικό, αποθάρρυνε κάθε προσπάθεια για θεατρική δημιουργία. Το θέατρο μόνο σε συνθήκες ελευθερίας και δημοκρατίας ακμάζει και καρποφορεί. Και στην φευγαδοχική, παπαδοκρατούμενη, σπαρασσόμενη, αντιθεατρική, χιλιόχρονη, Βυζαντινή Αυτοκρατορία τίποτα θεατρικό δεν μπορούσε να δημιουργηθεί που να τη θυμίζει και να την εκφράζει. Το θέατρο το είχαν αντικαταστήσει με τα λειτουργικά κοντάκια, τους ύμνους, τους κανόνες, τα φητορικά κηθύμιατα και τους Βίους των Αγίων. Η 50χρονη κατάληψη της Πόλης από τους Σταυροφόρους το 1204-1261, έβαλε οριστικό τέρμα στα ελάχιστα προαναγεννησιακά φανόμενα που είχαν παρουσιαστεί στη Βυζαντινή λογοτεχνία. Η Βυζαντινή Τέχνη ευδοκίμησε θεαματικά σ' όλλους τομείς: Στη Ζωγραφική, στην Αρχιτεκτονική και στη Μουσική. Αυτές οι τέχνες προσδιόριζαν περισσότερο τις αξίες του χριστιανικού θρησκευτικού δόγματος που θεωρούσε την ανθρώπινη ψυχή σαν ένα σύντομο επεισόδιο στο κατώφλι της αιώνιας ζωής. Γι' αυτό το μόνο διασώζομένο θεατρικό κείμενο είναι ο «Χριστός Πάσχων» ανώνυμου ποιητή, 2640 στίχοι με απροκάλυπτη μίμηση των τραγωδιών του Ευρυπίδη και χρήση της γλώσσας, της δομής και αποστασιάτων από έργα του. Παίχθηκε κάποτε στο Εθνικό Θέατρο χωρίς ν' αφήσει καλή εντύπωση. Εκτός από μερικά άλλα αξιόλογα ποιητικά κείμενα του Ρωμανού Μελαδού κ.ά. το πιο σημαντικό έργο που σώζεται είναι το 'Επος το ακριτικό, «Ο Δεγενής Ακρίτας», γραμμένο γύρω στο 950 μ.Χ. Συμβολίζει τον πρόμαχο του Βυζαντινού Κράτους που σαν όλος Ήρακλής, ή Αχιλλέας ή Αλέξανδρος πολεμάει και παλεύει ακόμα και με το Χάρο για να σώσει την πατρίδα. Το συμπέρασμα και το γεγονός, ύστερο απ' όλα αυτά είναι ότι το Βυζαντίο δεν έχει να επιδείξει σύντετα έργο θεατρικό ούτε καμιά θεατρική παράδοση. Κενό λοιπόν και σιωπή στην πορεία του ελληνικού θεάτρου πάνω από

χιλια χρόνια.

Υστερά από την 'Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, όλες οι ελληνικές περιοχές που δρέθηκαν κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό χάσανε μαζί με τη λευτεριά και κάθε επαφή με το θέατρο και με τη θεατρική δημιουργία. Από τη μια η έλλειψη κάθε παράδοσης θεατρικής, η αντίδραση της χριστιανικής εκκλησίας προς κάθε θεατρική εκδήλωση, η απαγορευτική στάση της Οθωμανικής κατοχής για κάθε τέχνη αναπαραστατική, καταδίκασαν τους Έλληνες που ζόύσαν στον Τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο σε ένα άλλο μεγάλο θεατρικό κενό που κράτησε πάνω από τετρακόσια χρόνια. Αντίθετα, οι περιοχές που δρέθηκαν, για λίγο ή για πάντα, έχω από την κοινή μοίρα της σκλαβιάς, όπως η Κρήτη, τα Εφτάνηα και οι ελληνικές ομογένειες της διασποράς, γνώριζαν έμμεσα ή άμεσα τις εξελίξεις του Θεάτρου στον Ευρωπαϊκό χώρο κι αρχίζαν σιγά-σιγά να δημιουργούν μια θεατρική παράδοση με κείμενα και με συγκεκριμένη θεατρική πράξη.

Η Κρήτη, πριν υποδουλωθεί και αυτή οφιστικά στους Τούρκους το 1669, πρόλαβε ν' αφομοιώσει δημιουργικά τα θεατρικά διδάγματα της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Ιταλίας, στη διάρκεια της Ενετοκρατίας που κράτησε 465 χρόνια. Έναν αιώνα μετά την 'Άλωση της Πόλης και την καταστροφή του Βυζαντίου, ο λαός που κατοικούσε το νησί της Κρήτης, Ενετοί και Κρητικοί, καταχτητές και καταχτημένοι, άρχισαν να ψυχανεύονται την κοινή μοίρα που τους περίμενε. Τα σημάδια ήταν φανερά. Ο κοινός εχθρός είχε αρχίσει κιόλας τις πρώτες κρούσεις. Η αντάρα της Τουρκιάς κοντοζύγωνε. Θαρχόταν η σειρά τους. Τούτη η αισθητη καταπόλινε τα πάθη και τις αντιθέσεις, έφερνε την ομόνοια και συνεργασία ανάμεσα σε καταχτητές και καταχτημένους, ανάμεσα στη Βενετιά και την Κρήτη. Βέβαια η καλοπροσαίρετη αυτή συμπεριφορά των καταχτητών (Διοικητική, οικονομική, εμπορευματική) ευνοούσε περισσότερο τις ανώτερες τάξεις των Αφεντών και των αρχόντων. Αυτό όμως εμπόδισε την αθρόα μετανάστευση των νέων της Κρήτης στα Ιταλικά κέντρα για εμπόριο και για οπουδές, με αποτέλεσμα να καλλιεργηθούν οικονομικές, πολιτιστικές σχέσεις και ανταλλαγές ανάμεσα στην Κρήτη και στην Ιταλία που ήταν η καλύτερη συνεισφορά του Ευρωπαϊκού πολιτισμού στη δημιουργία μιας τέτοιας πνευματικής και καλλιτεχνικής ακμής στην Κρήτη που δεν είχε ποτέ το προηγούμενο της από την εποχή της αρχαϊκής Ελλάδας.

Στα σπίτια και τις αυλές των Κρητικών αρχόντων της Βενετιάς μετακαλούνταν ιταλοί καλλιτέχνες, ποιητές, ηθοποιοί, που αναπαριστούσαν ποιήματα και δράματα Ιταλικά της Αναγέννησης που μόλις άρχιζε. Κρήτες λόγιοι με ιταλική κουλτούρα μεταφέ-

ρανε ξένα έργα, μεταφράζανε, μεταγράφανε, διασκευάζανε ξένα πνευματικά προϊόντα, αφομοιώναν την τεχνική και τα μηνύματά τους και δημιουργούσαν ποιητικά και δραματικά κείμενα δικά τους σε μια γλώσσα ζωντανή, γνήσια λαϊκή που αποτελεί πηγή αστείρευτη στους αιώνες για να αντλεί και να πλουτίζει η δημοτική μας γλώσσα. Απ' αυτόν τον χρυσόν αιώνα της Κρήτης αρχίζει την ανηφορική πορεία της η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια (1550-1669) που ο εχθρός καραδοκούσε, δημιουργήθηκε στην Κρήτη η πιο γερή και πλούσια θεατρική παράδοση μετά την αρχαιότητα. Είναι ο δεύτερος μεγάλος Σταθμός στην ιστορική πορεία του Ελληνικού Θεάτρου. Η Κρήτη στάθηκε το μεγάλο πνευματικό κέντρο του ελληνισμού από την Άλωση της Πόλης. Είναι η περίοδος παρακμής της Φεουδαρχίας και ανάπτυξης μιας εμπορικής αστικής τάξης που δίνει στο πνεύμα την άνεση να εκφραστεί. Τότε στην Κρήτη ακμάζει το Θέατρο, η Ποίηση, η ζωγραφική, με έντονη δέβαια την επίδραση της πρώιμης Ιταλικής Αναγέννησης. Όλα τα είδη θεάτρου που ευδοκιμούσαν στον Ευρωπαϊκό χώρο μεταφυτεύονται στην Κρήτη, όχι με στείρα μίμηση αλλά με πλήρη μετουσίωση αισθητική, στη μορφή και στο περιεχόμενο. Το ειδύλλιο, το επικό ποιητικό έργο, το θρησκευτικό δράμα, το ποιμενικό δράμα, η τραγωδία, η κωμωδία, το ποιητικό δράμα και γενικά η δραματική και λυρική ποίηση, γραμμένα όλα σε μια καλλιεργημένη ποιητική δημοτική γλώσσα που αποτελεί το σπουδαιότερο γλωσσικό μνημείο - τροφοδότη για την ελληνική δημοτική γλώσσα, επί αιώνες. Ο Κωστής Παλαμάς, σε μια στιγμή αγανάχτησης, φωνάζει: «Τροπή στο Έθνος που ακόμα δεν κατάλαβε, ύστερο» από περπάτημα πέντε αιώνων, πως ο ποιητής του «Ερωτόκριτου» αυτός είναι ο μέγας του Ελληνικού Έθνους και αθάνατος ποιητής!».

Τα έργα του Κρητικού ποιητικού θεάτρου που σύνθηκαν είναι τα ακόλουθα:

- 1) «Ερωφίλη», του Γεώργιου Χορτάτζη, γράφτηκε στα 1590-1610.
- 2) «Κατσούρμπος», κωμωδία του Γεώργιου Χορτάτζη, γράφτηκε το 1590-1610.
- 3) «Θυσία του Αβραάμ», του Βιτσέντζου Κορνάρου, γράφτηκε γύρω στα 1590-1625.
- 4) «Ερωτόκριτος», του Βιτσέντζου Κορνάρου, γράφτηκε γύρω στα 1630-1655.
- 5) «Γύλαρης» (Πανώρια), Αγνωστου Κρητικού, γράφτηκε γύρω στα 1640.
- 6) «Ζήνων», Αγνωστου Κρητικού, γράφτηκε στο 1645.
- 7) «Στάθης», Αγνωστου Κρητικού, κωμωδία, γράφτηκε γύρω στα 1648-1669.
- 8) «Βασιλιάς Ροδολίνος», Τρωλου τραγωδία, γράφ-

τήκε το 1647.

- 9) «Φορτονάτος», Μάρκου Αντωνίου Φώσκολου, κωμωδία, γράφτηκε το 1666.

Υπάρχουν και άλλα που ακόμα δεν έχουν ανευρεθεί.

Παιδι του Κρητικού Θεάτρου πρέπει επίσης να λογαριαστεί και η τραγωδία του Ζακυνθινού ποιητή Θεόδωρου Μονταελέζη «Ευγένα» που γράφτηκε το 1645. Ανήκει και το έργο αυτό στη θεατρική άνθηση που ξεκίνησε απ' την Κρήτη, με την «Ερωφίλη» και τον «Κατσούρμπο» του Χορτάτζη και τον «Ερωτόκριτο» και τη «Θυσία του Αβραάμ» του Κορνάρου, τα οποία σίγουρα είχε διαβάσει ο συγγραφέας της «Ευγένας». Στο θέμα, στη μορφή (στίχος 15σύλλαβος), στη γλώσσα, ο συγγραφέας ακολουθεί την Κρητική παράδοση. Πρόσθιεσε μόνο εδώ κι εκεί μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία της Ζακυνθινής προφοράς.

Είναι γεγονός ότι όλα αυτά τα έργα της Κρητικής Αναγέννησης αποτέλεσαν τον πρώτο συστηματικό κώδικα θεάτρου για τη μεταβυζαντινή Ελλάδα. Από αποψη μορφής και θεματογραφίας αντιπροσώπευαν όλο το φάσμα της Ευρωπαϊκής θεατρικής παράδοσης η οποία σαν πρότυπο είχε την αρχαία ελληνική. Κι έτοι η Κρήτη μόνη από τον ελληνικό χώρο ξαναπιάνει τον χαμένο μίτο (μετά το τεράστιο Βυζαντινό κενό) της αρχαίας ελληνικής παράδοσης όπως είχε διαμορφωθεί στον καιρό της Ρώμης, του Μεσαίωνα και στην πρώιμη Αναγέννηση.

Στο ίδιο διάστημα η υπόλοιπη Ελλάδα ζούσε στο σκοτάδι, κάτω απ' την πιο φριχτή σκλαβιά που βάσταξε 400 χρόνια. Μόνο τα Εφτάνησα δρέθηκαν έξω από την Τουρκική κατάχτηση. Και δεν την δοκίμασαν ποτέ γιατί ήταν Βενετοκρατούμενα απ' το 1386 ως το 1797 και στη συνέχεια έγιναν Αγγλοκρατούμενα ως το 1864 που ενώθηκαν με την Ελλάδα. Σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια θαμπές ήταν οι ανταύγειες της Αναγέννησης που έφτανε ως εκεί. Ωστόσο διαφύλαξαν τον ελληνικό πολιτισμό και καλλιέργησαν τη δημοτική μας γλώσσα.

Το 1669 οι Τούρκοι νικήσανε τους Βενετούς και καταχτήσανε την Κρήτη. Δεν αφήσανε τίποτα δρυθιού. Σκοτάδι και καταστροφή. Η Κρήτη σταμάτησε να κελαρδεί. Η Τέχνη δουσθάθηκε. Μόνο ξεσηκωμοί και πόλεμοι και συμφορές και τραγούδια μάχης κι αγώνα για τη λευτεριά - που άργησε πολύ να θεί. Άρχιζε για την Κρήτη ένα μεγάλο κενό πολιτιστικό. Έμεινε τουρκοκρατούμενη 243 χρόνια - ως το 1913 που λεύτερη πα συνέθηκε με την Ελλάδα. Έτοις τελείωσε ο δεύτερος μεγάλος σταθμός - η δεύτερη πράξη - στη μακριά πορεία της ελληνικής θεατρικής Τέχνης.

Μετά τον αποδεκατισμό της Κρήτης από τους Τούρκους ο κρητικός πολιτισμός μεταφυτεύτηκε στα Εφτάνησα. Ένα πλήθος από πρόσωφυγες κρητικούς

ζήτησαν εκεί καταφύγιο, οι περισσότεροι από τις ανώτερες και επηρεασμένες από την ιταλική κουλτούρα τάξεις.

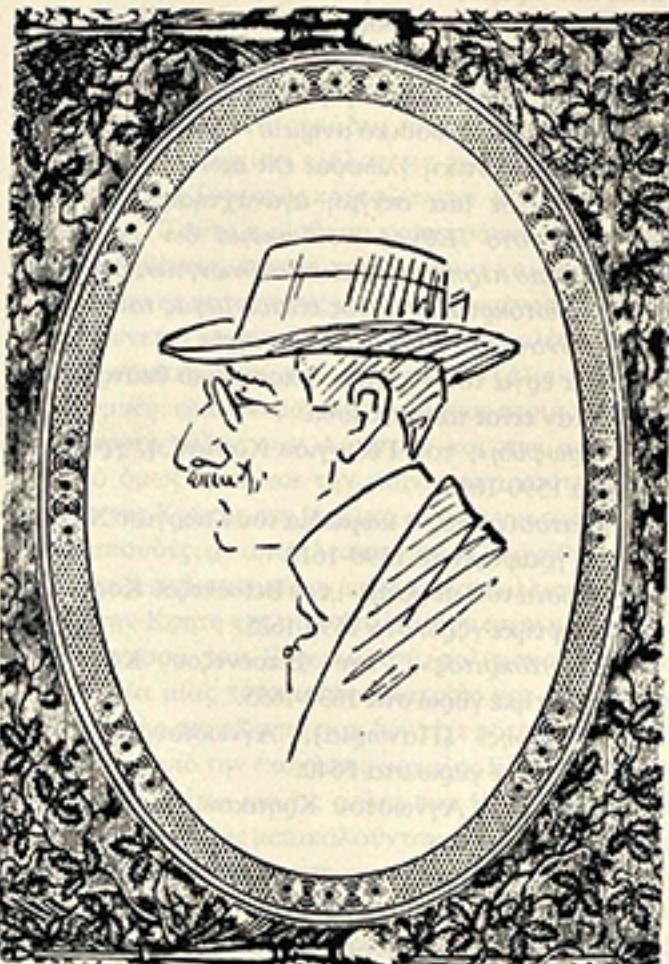
Η Κέρκυρα, η Ζάκυνθος, η Κεφαλλονιά, προχώρησαν γρήγορα σε μια δημιουργική αναπροσαρμογή και αφομοίωση της κρητικής πείρας και της ιταλικής επίδρασης, ιδιαίτερα στο θέατρο και στην ποίηση. Ο «Ερωτόκριτος», η «Βοσκοπούλα», η «Ερωφίλη», είχαν γίνει λαϊκά αναγνώσματα. Από τα Εφτάνησα ο Κρητικός πολιτισμός πέρασε στην άλλη Ελλάδα. Εκτός από τις επισκέψεις ιταλικών συγκροτημάτων που έδιναν παραστάσεις είχαν δημιουργηθεί και ντόπιοι λαϊκοί θίασοι που το ρεπερτόριο τους ήταν απλοίκες διασκευές της «Ερωφίλης», του «Ερωτόκριτου» και άλλων έργων και οι παραστάσεις τους ήταν οι γνωστές μας «Ομιλίες» που σποραδικά μπορεί κανείς και σήμερα να παρακολουθήσει στα Εφτάνησα σε μέρες καρναβαλιού. Οι εφτανήσιοι θαύμαζαν τα Κρητικά έργα και την κρητική ποιητική γλώσσα. Ήταν γι' αυτούς ένα σημαντικό όπλο στον αγώνα τους για τη δημοτική γλώσσα πούχε αρχισει το 1778 όταν πρωτοπαίχτηκε στη Ζάκυνθο η «Ερωφίλη».

Τα πρώτα συγκροτημένα έργα της Επτανησιακής δραματουργίας είναι ο «Θυέστης» και η «Ιφιγένεια» του Πέτρου Κατσαΐτη, γραμμένα το 1721 σε γλώσσα αρχαίζουσα. Μέσ' α' αυτά διαφαίνεται ο επηρεασμός του συγγραφέα από την ιταλική κλασικής παράδοση. Το θέατρο της Εφτανήσου εκείνης της περιόδου ήταν επηρεασμένο και από το Ρίγα, 1757-1800, το Χριστόπουλο 1772-1847 και το Βίλαρα 1771-1823, προσδιορισμοί ποιητές, σατιρικοί, μαστόροι της δημοτικής μας γλώσσας.

Κορυφαίο επίτευγμα των Εφτανησιώτικου ποώμου θεάτρου είναι «Ο Χάστης» του Δημήτρη Γουζέλη. Γράφτηκε το 1795 αρχικά σε μορφή σάτιρας και «ομιλίας» για την «ξεφάντωση των φίλων». Αργότερα το επεξεργάστηκε και επηρεασμένος όπως ήταν από το Κρητικό θέατρο, τούδωσε τη μορφή λαϊκής κωμωδίας με μια ζωντανή γλώσσα, δωμολογίες, έξυπνη διατύπωση και προπαντός μια εξαιρετή διαγραφή του κεντρικού χαραχτήρα που μας κάνει να θεωρούμε τον Γουζέλη σαν τον πρωτογεννήτορα του νεοελληνικού θεάτρου και ιδιαίτερα της νεοελληνικής κωμωδίας. Και πραγματικά μπορούμε άφοβα να πούμε ότι το νεοελληνικό θέατρο ξεκίναει απ' τα Εφτάνησα τον περασμένο αιώνα από τρεις μεγάλους θεατρικούς δημιουργούς: Τον Δημήτρη Γουζέλη 1774-1843, τον Αντώνη Μάτεση 1794-1875 και τον Γεργόρη Ξενόπουλο 1867-1951. Στην κατεχόμενη από τους Τούρκους επί 400 σχεδόν χρόνια Ελλάδα, τίποτα το αξιόλογο δεν υπάρχει, πριν από την επανάσταση του '21, που να αιτιολογεί την κατάταξή του

στην ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου. Κάποιες προσπάθειες που έγιναν στις ελληνικές παροικίες στο Βουκουρέστι, στην Οδησσό, στη Βιέννη και άλλού, από τους Έλληνες μετανάστες, με σκοπό την ενίσχυση της εθνικής συνείδησης και την καλλιέργεια φιλελεύθερων ιδεών, είχαν μόνο εραστεχνικό χαραχτήρα. Στην κυρίως Ελλάδα λίγα χρόνια πριν την επανάσταση το μόνο λαϊκό θέαμα ήταν ο «Καραγιόζης».

Μετά την αρχαία τραγωδία και κωμωδία, μετά το Μεσαιωνικό Κρητικό θέατρο και μετά τα τεράστια θεατρικά κενά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Τουρκοκρατίας, ο νεοελληνικός θεατρικός μας πολιτισμός αρχιζει από τα Εφτάνησα το 1795 με το «Χάστη» του Γουζέλη, περνάει μέσα από την επανάσταση του '21 και φτάνει ως το 1960 περίπου, συμπληρώνοντας 165 χρόνια θεατρικής δραστηριότητας. Στο χρονικό τούτο διάστημα φανήκαν στην ελευθερωμένη Ελλάδα 200 περίπου θεατρικοί συγγραφείς που γράφανε κωμωδίες, δράματα, τραγωδίες, κωμειδύλλια, σάτιρες και φάρσες, και 120 άλλοι που γράφανε Επιθεωρήσεις. Ανάμεσα απ' αυτούς ξεχωρίζουμε τους πιο χαρακτηριστικούς που δημιούργησαν άριτο θεατρικό έργο και θεατρική ιστορία και που συντελέσαν στη δημιουργία της νεοελληνικής θεατρικής παράδοσης.

Μετά τον «*Χάση*» του Γουζέλη, ένα δεύτερο θεατρικό έργο σταθμός στην εξέλιξη του νεοελλήνικου θεάτρου, είναι ο «*Βασιλικός*» του Αντώνη Μάτεοση που γράφτηκε στη Ζάκυνθο το 1829. Ο Αντώνης Μάτεοσης αποτελεί την πιο ιδιότυπη μορφή στο θεατρικό μας στερεόωμα. Και παραμένει ένα φωτεινό μετέωρο ανεξερεύνητο κι αναξιοποίητο. Με το μοναδικό έργο του, ο «*Βασιλικός*», μεταφέρει για πρώτη φορά το πολιτικό - ρεαλιστικό θέατρο στην Ελλάδα. Το έργο απηχεί τις ιδέες της Γαλλικής επανάστασης και του Ρήγα στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης από τον Τούρκικο ζυγό, στον καιρό παρακμής της φεουδαρχίας, ανάπτυξης του Καπιταλισμού και εμφάνισης των σοσιαλιστικών ιδεών στο κοινωνικό προσκήνιο της Ευρώπης και Αμερικής. Σαν πρότυπα στην τέχνη του ο Μάτεοσης είχε το Μολιέρο, τον Γκολντόνι μα περισσότερο τον Σιλλερ (τη Λουίζα Μίλλερ κ.ά.). Η θεατρική γραφή του Μάτεοση είναι ρεαλιστική. Αυτή τη γραφή κληρονόμησε και ο Ξενόπουλος και οι μετά απ' αυτόν.

Ο ρεαλισμός στο θέατρο πρωτοφάνηκε στην Ευρώπη την εποχή του Διαφωτισμού και του φομαντισμού. Από τα πρώτα χρόνια επεξεργάστηκε τα δικά του εκφραστικά μέσα και κατέχησε κυριαρχηθή θέση στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Με τη νέα θεατρική τεχνική, ο συγγραφέας επιζητούσε να προβάλλει τον άνθρωπο, μέσα στο φεουδαρχικό ή το αστικο-καπιταλιστικό περιβάλλον, με την πραγματική του υπόσταση - να υποτάξει την πλοκή των έργων σε μια λογική αλληλουχία, να εμβαθύνει στην ψυχολογία των χαρακτήρων, να φανερώνει το πραγματικό πρόσωπο του καθ' ενός σαν αντανάκλαση της ψυχής του, να δίνει πνευματικό και κοινωνικό περιεχόμενο στο θέατρο και να χρησιμοποιεί τη Σκηνή για τη διοχέτευση των προσθετικών ιδεών.

Ο «*Βασιλικός*» του Μάτεοση είναι γραμμένος στα πλαίσια της νέας τεχνικής. Γι' αυτό είναι το πιο σύνθετο και άριτο έργο της νεοελλήνικής δραματουργίας. Πολλά χρόνια πριν τον Ιψεν και τον Τσέχωφ, ο Αντώνης Μάτεοσης, μας αποκαλύπτει με τη θεατρική τέχνη του την ουσία της σύγχρονης ανάμεσα στη Φεουδαρχία και την ανερχόμενη αστική τάξη. Ο κεντρικός ήρωας του «*Βασιλικού*», ο άρχοντας Ρονκάλας, αντιπροσωπευτικός τύπος της πατριαρχικής οικονομικής και ηθικής δομής της κοινωνίας, είναι ο πιο ολοκληρωμένος θεατρικός χαρακτήρας της νεοελλήνικής δραματουργίκης.

Πριν περάσουμε στον τρίτο κορυφαίο εφτανησώτη θεατρικό συγγραφέα - το Γρηγόρη Ξενόπουλο - θ' αναφερθούμε σε μερικούς άλλους σημαντικούς που μετά την Επανάσταση και τον επαναπτυσσόμενον Ελλήνων της διασποράς έκαναν κοινές προσπάθειες να δημιουργηθεί ελληνική θεατρική ζωή. Τα

έργα τους, δύο απ' αυτά νίκησαν το χρόνο, συνθέτουν την εικόνα του νεοελλήνικου θεάτρου στα τελευταία 150 χρόνια. Σ' αυτά τα συγκεκριμένα έργα θ' αναφερθούμε και πότε γράφτηκαν.

Η Βαυαροκρατία και η άρχουσα τάξη, με την προσήλωσή τους στους προγόνους και τον φευτοκλασικισμό, ευνοούν τις τάσεις κάποιων Ελλήνων λογίων, κυρίως της διασποράς, να στρέψουν το ταλέντο τους προς τη θεατρική παράδοση της κλασικής Ελλάδας με έργα και μεταφράσεις στην αρχαία γλώσσα. Κι έτοι τα πρώτα σαράντα χρόνια μετά την Επανάσταση δύο τάσεις επικρατούν: μια λαϊκή τάση που ευδοκεί στην πολιτική σάτιρα, στη φάρσα και την κωμωδία και μια λογιότερη που υπηρετεί το θέατρο του φομαντισμού ή της ηρωϊκής τραγωδίας. Πρότα ο Δημήτρης Βυζάντιος (1790-1875) έγραψε στα 1835 τη «*Βαβυλωνία*», μια σπουδαία σάτιρα της πολυγλωσσίας και ασυνεννοησίας στην Ελλάδα με τα διάφορα γλωσσικά ιδιώματα και τις διαστρεβλώσεις στην εκφραστή του ελληνικού λόγου. Πριν απ' τον Βυζάντιο είχε γράψει με το ίδιο πνεύμα ο Ιάκωβος Ρίζος Νερούλος (1778-1850) μια κωμωδία, «*Τα Κορακιστίκα*» 1813, θέλοντας να σατιρίσει τη γλώσσα του Αδαμ Κοραή. «*Χάσης*», «*Κορακιστίκα*», «*Βαβυλωνία*», τρεις κωμωδίες που τις ξέρουν όλοι και παιζονται μ' επιτυχία.

Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος (1787-1856), μαθητής του Κοραή, εφτανησώτης, χρόνια δικαστής στην Κεφαλονιά, γράφει το 1832 στην υπερκαθαρέουσα το «*Ρήγα Θεσσαλό*» επηρεασμένος από το Σιλλερ και την αρχαία τραγωδία. Ο Ζαμπέλιος έγραψε άλλες δέκα τραγωδίες στο ίδιο στύλο, ανάμεσα σ' αυτές τον «*Ιωάννη Καποδίστρια*», το «*Μάρκο Βότσαλη*», «*τον Οδυσσέα Ανδρούτσο*» κ.ά. Ο αγώνας του να επιβληθεί η καθαρεύουσα σαν γλώσσα λογοτεχνική απέτυχε και τα έργα του μόνο μουσειακή αξία μπορεί νάχουν.

Ένας ξεχωριστός συγγραφέας του περιόδου είναι ο Κρητικής καταγωγής Μιχάλης Χουρμουζής, ιστορικός και αγωνιστής του '21, που γεννήθηκε στην Πόλη το 1801, σπούδασε στην Πόλη και στην Κρήτη, πολέμησε στην Κρητική Επανάσταση με τον Ράινεκ στο Πρόδραμα του Αποκορώνου και στη Μαλάξα, χρημάτισε Βουλευτής επί Οθωνος, αγωνιστήκε για τη δημιοτική γλώσσα και πέθανε στην Αντιγόνη της Προοποντίδας το 1882.

Τα έργα του είναι κοινωνικές σάτιρες, καθαρά πολιτικό θέατρο, με έξοχη θεατρική δομή και βαθιά ψυχολογικά θαρακτήρες. Καυτηριάζει τις ενέργειες των Βαυαρών, τη διάλυση του στρατού, τους διωγμούς των αγωνιστών της Επανάστασης, τη σπατάλη του δημόσιου χρήματος, την κατάληψη σημαν-

τικών θέσεων από τους Βαυαρούς τυχοδιώχτες κ.ά. Στα έργα του: «Ο Λερέντης» 1835, «Ο Τυχοδιώχτης» 1835, «Ο Υπάλληλος» 1836, «Ο Ευγενής» 1838, «Κορητικά» 1842 και «Νίκος - Αντιγόνη» 1869, καταφέρνει και συνταιριάζει την του υπερβολή πολιτική σάτιρα με την κωμωδία και τα έργα του που έχουν δγει στην επιφάνεια τα τελευταία χρόνια εντάσσονται στα πιο άρτια θεατρικά έργα του νεοελληνικού θεάτρου. Στο Χουρμούζη επίσης οφείλεται και μια από τις πιο δημιουργικές γλωσσικές και θεατρικές μεταφράσεις του «Πλούτον» του Αριστοφάνη. Από πείρα και γνώση έχουμε την άποψη ότι ο Γουζέλης, ο Μάτεσης, ο Χουρμούζης κι ο Καλετανάκης, είναι οι καλύτεροι θεατρικοί συγγραφείς του περασμένου αιώνα. Σ' αυτούς θα πρέπει ν' ανατρέξουμε αν θέλουμε ν' ανακαλύψουμε κάποιες ριζές στη νεοελληνική μας παράδοση.

Μετά από τους παραπάνω ερχόμαστε σε μια ιδιάζουσα συγγραφική περίπτωση, σε μια ξεχωριστή μορφή του ελληνικού πολιτισμού στον περασμένο αιώνα, σ' έναν γερμανοδιδαγμένο, νεοκλασικό, υπερκαθαρευουσιάνο θεατρικό συγγραφέα, τον Δημήτρη Βερναρδάκη (1833-1907). Με μια εκλεπτυσμένη καθαρεύουσα γράφει τις ποιητικές τραγωδίες του, επηρεασμένος βασικά από τον Σύλλερ, από τον Σαιξπηρ κι από την αρχαία τραγωδία. Γράφει με οιστρό και ποιητική έξαρση, συνεπαρμένος απ' τον πατριωτισμό και τη «Μεγάλη Ιδέα», με την οποία η άρχοντας τάξη ξεγελούσε τότε τον ελληνικό λαό ώσπου οδήγησε τη Χώρα στην οικονομική καταστροφή και στο «φιάσκο» του 1897. Η «Μερόπη» και η «Φαίστα» όλλα και η «Μαρία Δοξαπατήρη» είναι τρία έργα με μια αριστήτη θεατρική, φτάνει βέβαια να βρεθεί κάποιος ταλαντούχος λογοτέχνης που να τα μεταφράσει από την καθαρεύουσα στη δημιοτική.

Μετά τη νεοκλασική Βερναρδακική τραγωδία το ελληνικό θέατρο κάνει στροφή στο ρομαντισμό: την ηθογραφία, στο κωμειδύλλιο και στη φαρσοειδή κωμωδία, εκτός από μερικούς συγγραφείς που διατηρούνται τις επιδράσεις τους από το Ευρωπαϊκό συμβολικό και θεατρικό θέατρο. Πάντως από τους ιάμβους και τους χλαμυδοφόρους ήρωες του Βερναρδάκη ξαναγυρίζουμε στους καθημερινούς λαϊκούς τύπους που δγαίνουν μέσον από τη φτώχεια και την αθλιότητα της ελληνικής κοινωνίας της εποχής. Το είδος αυτό του θεάτρου μεταχειρίζεται με συμπλέξεια το λαό και χτυπάει, κάπως χαϊδευτικά βέβαια, την άρχοντας τάξη. «Ένα - δύο συγγραφείς μόνο ξεχωρίζουν που δάζουν στόχους καθαρά κοινωνικούς και χτυπάνε το κατεστημένο. «Ένας απ' αυτούς είναι ο Ηλίας Καλετανάκης (1859-1923) με την κωμωδία του «Η Βεγγέρα».

Ξεχωριστή θέση κατάχθησε στα τέλη του περα-

σμένου αιώνα το Κωμειδύλλιο. Ο Δημήτρης Κορομηλάς (1850-1898) με την «Τύχη της Μαρούλας», και τον «Αγαπητικό της Βοσκοπούλας», ο Σπύρος Περεσιάδης με τη «Γκόλφω» και ο Ηλίας Καλετανάκης με το «Γενικό Γραμματέα» δημιουργήσαν ένα καινούργιο λαϊκό είδος θεάτρου με φαντασία, δεξιοτεχνία και λυρισμό που γοήτεψε και συγκίνησε μεγάλες μάζες λαού κι έπλασε μια παράδοση που άμεση κληρονόμο είχε την Επιθεώρηση που μέχρι σήμερα συνεχίζει να συγκινεί και να διασκεδάζει τα μεγάλα πλήθη. Απήχηση μεγάλη στον κόσμο είχαν και οι κωμωδίες ηθών και οι φαρσοκωμωδίες του Λάσκαρη, του Άγγελου Βλάχου, του Αννινού κ.ά. Ο Γιάννης Καμπύσης (1872-1901) μεταφέρει από τη Γερμανία τον ποιητικό συμβολισμό του Μαίτερλινκ, Τόλερ κ.λ. και από τα πρώτα ποιητικά έργα του Ίψεν κι έγραψε το «Δαχτυλίδι της Μάνας». Ήταν από τους πρώτους φανατικούς μαχητές του δημιοτικισμού. Από το έργο του Καμπύση επηρεάστηκε ο Κωστής Παλαμάς κι έγραψε το μοναδικό δραματικό, ηθογραφικό έργο του την «Τοισεύγενη».

Από το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα μια νέα γενιά συγγραφέων έχει συνεπαρθεί από τα Ευρωπαϊκά αισθητικά ρεύματα του ψυχολογικού, θεατρικού και συμβολικού θέατρου. Όλη η θεατρική μας παραγωγή της εποχής είναι επηρεασμένη από τα Ευρωπαϊκά Πρότυπα. Μπορούμε να πούμε ότι η επίδραση είναι δημιουργική και η αφομοίωση πλήρης. Πρώτος και καλύτερος ο Γεργόγρης Ξενόπουλος, είναι ο φορέας του καινούργιου άνεμου που πνέει στο ελληνικό θέατρο. Έξοχος θεατρικός τεχνίτης, γνώστης της θεατρικής οικονομίας και της δράσης, δημιουργός αδρών, ψυχολογιμένων χαρακτήρων, στάθηκε για την εποχή αυτή για το θέατρο ένας πρόδορος, ένας θεμελιωτής, ένας οπορέας σε χέρσο αγρό.

Ο Γεργόγρης Ξενόπουλος γεννήθηκε στην Πόλη το 1867. Ο πατέρας του ήταν Ζακύνθιος και η μητέρα του Φαναριώτισσα. Μεγάλωσε στη Ζάκυνθο. Το 1886 ήρθαν στην Αθήνα. Γράφτηκε στο Παν/μιο. Φοίτησε 5 χρόνια στη Φιλολογία και στα Μαθηματικά. Τα εγκατέλειψε όμως για ν' αφοσιωθεί στη λογοτεχνία και τη δημιοτική.

«Αρχισε να γράφει και να δημοσιεύει το 1885. Σε μια εποχή που στην Ελλάδα η φτώχεια και η δυστυχία αποτελούσαν τα πρώτα και βασικά γνωρίσματα. Τότε που η αγροτική οικονομία είχε καταρρεύσει με τον αποκλεισμό των εξαγωγών, ο πλούτος της χώρας, η βιομηχανία, το υπέδαιφος, οι μεταφορές, είχαν ξεπουληθεί στις ξένες εταιρίες και οι καταστρεμένοι αγρότες συγκεντρώνονταν στα αστικά κέντρα και αποτελούσαν τα φτηνά εργατικά χέρια για την καπιταλιστική εκμετάλλευση. Ήταν η εποχή που τ' απε-

λευθερωτικά κινήματα στην Κρήτη, Ήπειρο, Μακεδονία, δεν είχαν καμιά συμπαράσταση απ' τη Μητέρα Ελλάδα γιατί η άρχουσα τάξη και οι ξένοι προστάτες με επικεφαλής το Παλάτι ακολουθούσαν την Αγγλική πολιτική της ουδετερότητας απέναντι στην Τουρκία. Στην εποχή που δέκα Πρωθυπουργοί, ανάμεσά τους ο Τρικούπης, ο Δεληγιάννης, ο Κουμουδόρος, ο Ζαΐμης κ.ά. ανεβοκατέβαιναν στο Παλάτι και στην εξουσία, λαχανιάζοντας, σχεδόν κάθε μήνα, εναλλασσόμενοι, να αναλάβουν καθήκοντα, δέσμοις στην Αγγλική πολιτική και στα κάθε είδους κεφδοσκοπικά παχυνίδια της Αυλής του Γεωργίου του Α'. Την εποχή που ο εξωτερικός δανεισμός αποτελούσε πάγια πολιτική των Κυβερνήσεων και τα δάνεια τη μόνη διέξοδο. Ωστού κάποιο δράδυ του Νοέμβρη του 1893, ο Χαροκόπειος Τρικούπης, ανάγγειλε επίσημα στη Βουλή τη χρεοκοπία με το «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν» Κι ακριβώς 4 χρόνια μετά οι ξένοι δανειστές και προστάτες έσπρωξαν τη χώρα στην άκαρη σύγκρουση με την Τουρκία που έφερε τους Τούρκους στο Δομοκό και οδήγησε την Ελλάδα στην πλήρη «φεουδοποίηση» και στην υποταγή στον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, στον περιφέρμο Δ.Ο.Ε.

Σε κείνη τη δεκαετία του '90 είχε φουντώσει και το Σοσιαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα. Και είχαν διαμορφωθεί τρεις σοσιαλιστικές παρατάξεις: Οι Σοσιαλεπαναστάτες με το Σταύρο Καλλέφη, οι Σοσιαλδημοκράτες με τον Πλάτωνα Δρακούλη και οι Αναρχικοί που δεν είχαν υποτίθεται ηγεοία.

· Σ' αυτά τα δύοκόλα χρόνια άρχισε την καριέρα του στην Αθήνα ο Γεργόφορης Ξενόπουλος. Πολιτικά ξεκίνησε σαν σοσιαλιστής συντηρητικός με την παράταξη του Δρακούλη. Ήταν δηλωμένος αντι-Καλλεφγικός. Λογοτεχνικά: Πολυγράφος όπως ήταν και ευέλικτος είχε την ευχέρεια να κινείται και να γράφει σ' διάφορα τεύχη σχεδόν τις εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής. Νέος ακόμα ανέλαβε και τη Διεύθυνση του περιοδικού «Διάπλαση των Παιδών». Το διαμορφώσε σ' ένα περιοδικό με πλατιούς στόχους και με βασική αποστολή τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας. Το διατήρησε σχεδόν ως το τέλος της ζωής του. Μέσ' από τις σελίδες του γαλουχήθηκαν πολλές γενιές λογοτεχνών.

Το πρότο μυθιστόρημα του Ξενόπουλου, η «Μαργαρίτα Στέφα», αποτέλεσε σταθμό στα Γράμματα, γιατί για πρώτη φορά η νεοελληνική λογοτεχνία αφήνει τα φευτοφορμαντικά, ηθογραφικά θέματα και καταπιάνεται με τα κοινωνικά προβλήματα του αστικού και μικροαστικού διον. Με τα μυθιστόρημα που ακολούθησαν ο Ξενόπουλος καθιερώθηκε σαν ο θεμελιωτής του αστικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα.

Στο Θέατρο ο Ξενόπουλος ξεκίνησε με τα θεα-

τρικά έργα: «Ψυχοπατέρας» και ο «Τρίτος», γραμμένα το 1895. Με τα πρώτα του κιόλας έργα γίνεται ο εκφραστής των ευρωπαϊκών αισθητικών θεμάτων και αναζητήσεων προσαρμοσμένων με αναδημουργική πνοή και δεξιοτεχνία στην ελληνική πραγματικότητα. Στην Ευρώπη έχουν κάνει κιόλας την εμφάνισή τους, μετά τον Ίφεν, ο Τσέχωφ και αργότερα ο Γκόρκι. Το φεαλιστικό, ψυχολογικό, κοινωνικό θέατρο των ιδεών και των κοινωνικών προβλημάτων κυριαρχεί παντού, σ' Ευρώπη και Αμερική. Από τους Έλληνες ο Παλαμάς, ο Χριστομάνος, ο Μελάς, ο Καμπύσης κ.ά. αλλά κυριότερα ο Ξενόπουλος, επηρεάζονται από τα θεάτρα αυτά. Αρχίζει η εποχή του Αστικού Θεάτρου. Αυτό το είδος θεάτρου επηρεάζει βαθύτατα τον Ξενόπουλο. Τον επηρέασαν όμως και οι παλιότεροι του Έλληνες, ο Γουζέλης, ο Μάτεσης, ο Χουρμούζης κ.ά. Το έργο του αποτελεί μια σύνθεση, μια συνισταμένη ευρωπαϊσμού κι ελληνικότητας.

Με την εμφάνιση του Ξενόπουλου, τα κωμειδύλλια και το ανούσιο φορμαντικό δραματολόγιο που κυριαρχούσαν τότε στην ελληνική σκηνή, εξοστρακίζονται οριστικά.

Με τα έργα: «Το μυστικό της Κοντέσας Βαλέραινας» 1904, «Φωτεινή Σάντρη» 1908, «Στέλλα Βιολάντη» 1909, (που έχει σαν πρότυπο το «Βασιλικό» του Μάτεση), «Ο Ποπολάρος» 1933, «Οι Φοιτητές» 1919 κ.ά., που έχουν καταξιωθεί στη μνήμη και στη συνείδηση του ελληνικού λαού, ο Ξενόπουλος άξια αναγνωρίζεται σαν ο γενάρχης του νεοελληνικού αστικού θεάτρου. Μπόρεσε να ολοκληρώσει ένα έργο με ουσιαστικό περιεχόμενο, που δεν είναι ηθογραφικό και να ζωντανέψει την κοινωνία του καιρού του, Αθήνα κι επαρχία και ιδιαίτερα τη Ζάκυνθο. Επιβλήθηκε σε μιαν εποχή που δεν είχε ακόμα διαμορφωθεί καμιά νεοελληνική δραματουργική παράδοση. Που υπήρχαν μόνο οι γνώσεις μας γέρω απ' την αρχαία τραγωδία, το Κρητικό Θέατρο της Αναγέννησης, οι εφτανησιώτες συγγραφείς - όχι πολύ γνωστοί ακόμα - ο Μάτεσης, το κωμειδύλλιο, η φαρσοκωμοδία και τα διάφορα αντιμαχόμενα κι αδιαμόρφωτα Ευρωπαϊκά θεάτρα που μας επηρέαζαν αρνητικά ή θετικά. Ωστόσο ο Ξενόπουλος, κατόρθωσε, μέσα σε μια ταραγμένη μα και ομιχλώδη εποχή, να μεγαλουργήσει χρησιμοποιώντας και συνταιριάζοντας δημιουργικά δλα αυτά τα στοιχεία, σαν αληθινός λεπταίσθητος μάστορας και πλάστης, έτοι ώστε το έργο του αυτό καθ' αυτό ν' αποτελεί τη βάση απ' όπου μπορεί να ξεκινάει μια νεοελληνική παράδοση στο θέατρο και στη λογοτεχνία.

Δεν πρέπει βέβαια να παραβλέψουμε και την προσφορά των άλλων που μαζί με τον Ξενόπουλο, στην αρχή και στα πρώτα 40-50 χρόνια του αιώνα

μας, συνέβαλαν με το δημιουργικό τους έργο στη σύνθεση αυτής της παράδοσης.

Και θ' αναφέρουμε ενδεικτικά μερικούς απ' αυτούς τους στυλούδατες κι αναμορφωτές του νεοελληνικού θεάτρου, συγγραφείς, σκηνοθέτες, δάσκαλος, όπως ο Θωμάς Οικονόμου, ο Χριστομάνος, ο Μελάς (με τα έργα του και με το «Θέατρο Τέχνης» που ίδρυσε το 1925), ο Βασίλης Ρώτας (με τα έργα του και με την «Ελληνική Σκηνή» που ίδρυσε το 1929), το Εθνικό Θέατρο (απ' όταν ιδρύθηκε το 1932) με το μεγάλο σκηνοθέτη και δάσκαλο Φώτο Πολίτη και τον επίσης σπουδαίο σκηνοθέτη και δάσκαλο Δημήτρη Ροντήρη, ο Κάρολος Κουν, σκηνοθέτης και δάσκαλος, που τόσα πρόσφερε στο θέατρο με τη «Λαϊκή Σκηνή» το 1934 και με το «Θέατρο Τέχνης» από το 1942 μέχρι σήμερα, ο Αγγελος Τερζάκης, ο πατριώτης μας ο Πρεβελάκης, ο Καζαντζάκης, ο Σικελιανός, ο Θεοτοκάς, ο Αλέκος Λιδωρίκης και οι νεώτεροι Περγιάλης, Καμπανέλλης κ.ά. που πάλεψαν και παλεύουν για την ανάπτυξη του ελληνικού θεάτρου.

Ανασχετικός παράγοντας σ' αυτές τις προσπάθειες, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια του αιώνα, ήταν οι ιδιόμορφες συνθήκες που επικρατούσαν στο θέατρο με την κυριαρχία του βεντετισμού, της οικογενειοκρατίας και των πρωταγωνιστών. Πολλοί συγγραφείς ήταν υποταγμένοι σ' αυτή την κατάσταση και την υπηρετούσαν. Πολλά έργα γράφονταν κατά παραγγελία. Ήταν φαινόμενα που μας ήρθαν απ' την Ευρώπη. Στην αρχή γράφονταν και ανεβάζονταν κατά κανόνα έργα σοβαρά, σιγά-σιγά όμως άρχισε να κυριαρχεί το γαλλικό μπουλβάρ και τα φτηνά έργα που προσαρμόζονταν καλύτερα στο επίπεδο και το γούστο των πρωταγωνιστών. Ο Ξενόπουλος είχε προσαρμοστεί σ' αυτή την κατάσταση και την υπηρετούσε συνειδητά, ίσως και από συμφέρον, κάνοντας τις λιγότερες παραχωρήσεις. Π.χ. τα έργα του «Πειρασμός», «Φωτεινή Σάντρη», «Αννιέζα» κ.ά. γράφτηκαν για την Κυβέλη, η «Στέλλα Βιολάντη» κ.ά. για την Κοτοπούλη. Ο Παντελής Χόρην έγραψε το «Φιντανάκι» για τον Βεάκη.

Η πολυγραφία του Ξενόπουλου υπήρξε εκπληκτική. Έγραψε πάνω από 100 μυθιστορήματα. Πάνω από 50 θεατρικά έργα. Δημοσιογράφος και συνεργάτης σ' όλες τις εφημερίδες και περιοδικά. Εκδότης του γνωστού λογοτεχνικού περιοδικού: «Νέα Εστία». Ιδρυτής, μαζί με το Σικελιανό, Καζαντζάκη, Παλαμά, της Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών.

Τα θεατρικά έργα του Ξενόπουλου έχουν ενότητα αρχιτεκτονική, έχουν πλοκή, συνοχή, μια ρευστή μεταψυχαρική απλή δημοτική γλώσσα και ζωντανούς χαρακτήρες, είναι φεαλιστικά. Από το Θέατρο του Ξενόπουλου λείπει ίσως ο παραλογισμός, το με-

γάλο πάθος, η έξαρση και το δαιμόνιο. Ωστόσο είναι θέατρο ανθρώπινο, καλοδομημένο, που γοητεύει και διδάσκει. Γι' αυτό πρέπει να παιζεται με απλότητα, ειλικρίνεια, με αγάπη και πίστη και σεμνότητα, χωρίς ακρότητες και εξπρεσιονισμούς. Οι ήρωές του είναι απριόρι καλοί και αγαθοί. Ακόμα και οι κακοί.

Ο Ξενόπουλος - παρ' όλες τις αδυναμίες του, την προχειρότητα πολλές φορές και τη βιασύνη, την έλλειψη υποβλητικότητας στην έκφραση, το επιμονό συνήθως αράδιασμα περιττών κι ασήμαντων περιστατικών, την κάποια οργήτητη και συχνά τα ανθαιρετα και επιπλαστα στοιχεία - παραμένει πάντα ο πιο πειστικός εισηγητής του αστικού φεαλιστικού μυθιστορήματος και του αστικού φεαλιστικού θεάτρου στην Ελλάδα. Αυτός που προώθησε σημαντικά και το Θέατρο και τη λογοτεχνία στον Τόπο μας.

Επειδή ήταν ο πιο πετυχημένος ήταν συχνά περιαυτολόγος, φιλόδοξος, αυτάρεος. Ήταν όμως και ευαισθητός, είχε αφηγηματική άνεση, ήταν ένα γνήσιο ταλέντο παραμυθά. Ήταν προοδευτικός, αφού ξεκίνησε Σοσιαλιστής. Ήταν και συντηρητικός και πολιτικά μάλλον ακαθόριστος, ιδιαίτερα στα τελευταία του χρόνια που ήταν δύσκολα χρόνια για την Ελλάδα. Το έργο του πάντως ανήκει στην πρόδοση, πλημμυρίζει αγάπη για τον άνθρωπο. Ο Κωστής Παλαμάς γράφει στα «Παναθήναια» του 1907 για τον Ξενόπουλο:

«Δραματογράφος με έργα χαιδεμένα πάντα από την πνοή του Ευρωπαίου, μα πάντα έργα με μια ψυχή λεπτή, ανθρώπινη, για να μας θυμίζουν πως η μικρή Ελλάδα μέσα στη μεγάλη Ευρώπη βρίσκεται κι αυτή».

Ο καλύτερος δέδαια Ξενόπουλος είναι ο Ζακυνθινός - όταν περιγράφει την ιδιαίτερη πατρίδα του με τόση ευαισθησία, διαισθηση, καλαισθησία και ζωντανεύει ανθρώπινους χαρακτήρες που έχουν μείνει σύμβολα αντιπροσωπευτικά, όπως ο Παναγής Βιολάντης, ο Νιόνιος Νιονιάκης «από τη Ζάκυνθο» και τόσοι άλλοι πλούσιοι και φτωχοί, καλοί και κακοί. Ο Ξενόπουλος έδωσε ολοζώντανες εικόνες και γοητευτικές αναπαραστάσεις της Ζακυνθινής κοινωνίας - δραματικές συγκρούσεις, προδρόμηματα ατομικά, οικογενειακά, κοινωνικά.

Το Ζακυνθινό έργο του Ξενόπουλου, τα Ζακυνθινά πρόσωπα και οι ήρωες που έχει δημιουργήσει, εξακολουθούν να ζουν και να μας γοητεύουν, γιατί σ' αυτά αναζει και μια εποχή με τα προδρόμηματα και τους κραδασμούς της. Μια εποχή που μέσα της φωλιάζουν οι φίλες της νεοελληνικής μας παράδοσης.

Γερμανική κατοχή Μαρτυρικά χρόνια ...

Στο βάθος της γωνιάς του καμαράτου Κρητικού σπίτιού, δύο ξύλινα τρίποδάκια με λίγα σανίδια, φιλοξενούσαν στον ύπνο το μικρό Γιωργάκη.

Χειμώνας καιρός, φαρμακερή η γης από το χιόνι που μόλις είχε λιώσει, δεν έδινε σημείο βλάστησης κι ας ήταν μεσοφλέβαρα. Καχεκτικά τα θυμαράκια και οι ασπάλαθοι μόλις τολμούσαν να κάνουν την εμφάνισή των και στις πλαγιές του χωριού ψηλά, σκούρα πένθιμα τα κυπαρίσσια, λύγιζαν στη φοβέρα του ψοριά κι εσκοτείνιαζαν την καρδιά τ' ανθρώπου.

Η μεγάλη στέρηση κι η πείνα αποτέλειωνε τον σκλαβωμένο κόσμο κι η σωτηρία φαινόταν μακρινή, σαν άπιαστη οπτασία.

Αδύνατη ακούστηκε η φωνή του παιδιού, να καλεί τη μάνα. Μάνα πονώ!... Να εδώ κι έδειχνε με το αδύνατο χεράκι το μικρό του στήθος, που καγόταν απ' τον πυρετό. Η μάνα τούδινε φιλιά και του κρατούσε το ζεστό χεράκι, μέσα στα ροζισμένα της χέρια απ' τα βάσανα.

Τα τρία άλλα αδέρφια του μικρού όλα θηλυκά, διασκορπισμένα εδώ κι εκεί να μαζέψουν κάτι από συγγενικά σπίτια ή κανένα χόρτο, δεν είχαν φανεί ακόμη. Ήπιο μεγάλη η Μαριώ έντεκα χρόνων ήταν το στήριγμα της μάνας στις δύσκολες ώρες. Μα ήταν το σπίτι αδειανό και ζούσαν με τα χόρτα που χάριζε το καρπερό χώμα εκεί κάτω στο λειβάδι, όταν άφηνε η βαρυχειμωνιά.

Πόσο λαχταρούσαν να είχανε κάποτε και κανένα ψωμί!... Να σου ψήσω αυγό χρυσό μου ψιθύρισε η φτωχή μάνα και σαν γυρίσει η Μαριώ μας, θα σου φέρει και σουπίτσα από κείνη που σου δίνει ο Φρίτς. Τώρα τη θέλω τη σουπίτσα, μουρμούρισε το παιδί, τώρα... τώρα... Δεν θέλω αυγό. Εγύρισε την κουβέρτα και το σκέπασε καλά, τούδωσε να παιζει ένα χρωματιστό άδειο κουτάκι, ήταν μόλις πέντε χρόνων, έδεσε μετά το μαύρο της μαντήλι στο κεφάλι και πετάχτηκε έξω να δει τι θα κάνει με το φαγητό. Άν έβρισκε λίγο ρύζι, αυτό θα ήταν η σωτηρία για το άρρωστο παιδί, μα που τέτοια τύχη!... Έξω στο δρόμο τσαλαβουτούσε στα νερά της βροχής κι έφτασε με ξυλιασμένα από την παγωνιά χέρια, να κτυπήσει την πόρτα του πιο κοντινού σπίτιού που κατοικούσαν Γερμα-

νοί στρατιώτες.

Φρίτς φώναξε δειλά κι έδειξε στον στρατιώτη που φάνηκε το άδειο κονσερβοκούτι για λίγη σούπα.

Ο στρατιώτης μάζεψε τ' αποφάγια από τις καραβάνες των συντρόφων του και με τα Ελληνικά του της παράγγειλε: Αύριο εσύ εμένα, δύο αβγκό. Τρεχάτη γύρισε στο σπίτι. Το παιδί φαινόταν ήσυχο. Τού δέωσε δύο κουταλιές από τη σούπα, φύλαξε τ' άλλο για τα τρία θηλυκά που πάσχιζαν με τέτοιο καιρό, να μαζέψουν κάτι να φάνε.

Δεν άργησαν να φανούν και τ' άλλα παιδιά με λίγα χόρτα και ξύλα και κατακόκκινα παγωμένα χέρια και πόδια.

Η Μαριώ άρχισε να κλαίει. Μάνα δεν ξαναπάστα χόρτα και να το μάθεις!... Διαμαρτυρήθηκαν και τ' άλλα κλαίγοντας. Άντε μην κλαίτε και να δείτε που έχω και σούπα να σας δώσω να ζεσταθείτε. Έλα Μαριώ μου κι αύριο που θάναι καλά και το Γιωργάκη μας θάχομε όλοι χαρά και θα τα ξεχάσουμε όλα.

Η μέρα πήγαινε να τελειώσει και τα παιδιά καθισμένα στο πέτρινο πεζούλι του σπίτιού, βοηθούσαν τη μάνα στο ξάσιμο του μαλλιού να πλέξει κάτι ότι μπορεί, να τα σώσει από το κρύο.

Κι όταν βράδιασε κι άναψε το λύχνο και τα μικρά παράκαιρα παιδεμένα αποκοινήθηκαν αγκαλιασμένα χάμω στον σανιδένιο σοφά, η μάνα κοντά στην παραστιά με λίγα κάρβουνα για ζεστασιά, ησυχασμένη λίγο για το μικρό που φαινόταν καλύτερα, έβαλε τα δύο της χέρια στα μάγουλά της κι αποκαμωμένη άρχισε να σκέφτεται ...

Σαν αστραπή πέρασε μπροστά της η ζωή της πριν τον πόλεμο, με τον άντρα της δουλευτή κι άξιο, που έμεινε στα βουνά της Αλβανίας και μετά μαζί με τη στέρησή του, η αβάσταχτη ζωή της κατοχής. Κι ύστερα πώς έγινε δεν μπορούσε να το βρει. Όμως ήταν βέβαιη πως είδε ένα κόσμο φωτεινό, πανέμορφο κι ήταν το σπίτι της γεμάτο κι είχε ένα ολόγιομο τσουβάλι ρύζι στο παράσπιτο και στον φούρνο ψωμιά, φραζόλες φουσκωτές, αφράτες, μοσκούριστες, ζεστές κι έπρεπε να τις βγάλει να τις θέσει στο ψωμοσάνιδο. Κι η πέρα γωνιά είχε απ' όλα τα καλά. Μα κι ο άντρας της

είχε γυρίσει γιατί είχε πάψει ο πόλεμος κι ήταν ο κόσμος ένας ήλιος φωτεινός κι επέτα η καρδιά της, σαν νάτανε πουλί, ήμερο περιστέρι... Το σπίτι ήταν ολόφωτο κι έλειπε ο λύχνος με το τρεμουλιαστό φως και τα παιδιά ντυμένα, παπουτσωμένα παιζανε ξένοιαστα στην αυλή με το Γιωργάκη στη μέση ροδοκόκκινο κι ηλιοψημένο. Ουράνια αγαλλίαση την τύλιξε και την συνεπήρε και μια φωνή απόκοσμη της έλεγε:

Τελείωσε ο πόλεμος! Ποτέ πια πόλεμος! Ειρήνη έχομε, Ειρήνη! Γλυκόλαλοι ήχοι έφταναν στ' αυτιά της από καμπάνες και μελωδίες υπερκόσμιες και την τύλιγαν με μάγια ... Ειρήνη έχομε, Ειρήνη!

Μάνα διψώ, κλαψούρισε το άρρωστο παιδί. Με μιας πετάχτηκε από το σκαμνί που καθόταν κι έτρεξε κοντά του να το δροσίσει με τα φύλιά της και να του δώσει το νερό της σωτηρίας με τα χάδια της. Τ' όνειρο της φάνηκε σημαδιακό. Ο Θεός την παράστεκε. Ήταν βέβαιη πως του Δημιουργού το χέρι, της έδωσε την ελπίδα να ξεπεράσει την αβάσταχτη ζωή και να δει με τα ξυπνητά της μάτια, την πολυπόθητη λευτεριά. Απαλά χάιδεψε το κεφαλάκι του μικρού, τούδωσε ένα φλυτζάνι βρασμένο φασκόμηλο, η κρίση της αρρώστειας είχε περάσει και πατώντας στις μύτες των ποδιών της, ανέβηκε στο σοφά, σκέπασε και τα τρία άλλα παιδιά κι ύστερα αποκαμωμένη πήγε και κάθισε στη γωνιά

της πέτρινης πεζούλας, σκεπάστηκε μια κουβέρτα κι έμεινε εκεί ακοίμητος φρουρός του σπιτικού της.

Έξω ο αέρας φυσούσε συνέχεια μανιασμένος μα η γλυκιά οπτασία του ονείρου την κρατούσε με τα μάγια της ζωής, που ξεπροβαίνει δυνατότερη απ' την καμένη στάχτη. Ήταν πολύ νέα κι έκανε σχέδια πολλά σαν θα περάσει η θύελλα του πολέμου που όπως έλεγαν οι γραμματισμένοι όσοι ζήσουν θα δουν ένα διαφορετικό κόσμο, χωρίς φτώχεια και κακοπάθηση κι η πλάση θα μερέψει ...

Την είδα πριν από λίγους μήνες. Έχει κάτασπρα μαλλιά και πολλές ρυτίδες. Θυμηθήκαμε τα μαύρα χρόνια και με βαθιά συλλογή και πίκρα, μου εμπιστεύτηκε τις έγνοιες της για τα παιδιά και τ' εγγόνια της και τη βαθιά της ανησυχία για τις θλιβερές μέρες που περνά ξανά ο κόσμος, με το αιματοκύλισμα των ανθρώπων και σήμερα.

Απλά και στοχαστικά με τη λαϊκή σοφία μού πέταξε δυο κουβέντες όπως μούδωσε το χέρι να χωρίσουμε.

«Ο Θεός ας βάλει το χέρι του να πάψουν οι απερισκεφτοί να τυραννούν τους γνωστικούς και να σκοτώνονται άδικα των ανθρώπων τα παιδιά».

Εύχομαι η σοφή της ευχή, να γίνει πραγματικότητα.

K. Χρυσούλακη - Πάτερου

Σπίτι στην Ακρωτήρι (λάδι 47X37, Κατίνα Γιαμαλάκη).

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ

Στέλιος Γ. Πανηγυράκη

Επίτ. Γενικού Επιθεωρητή Μ.Ε.

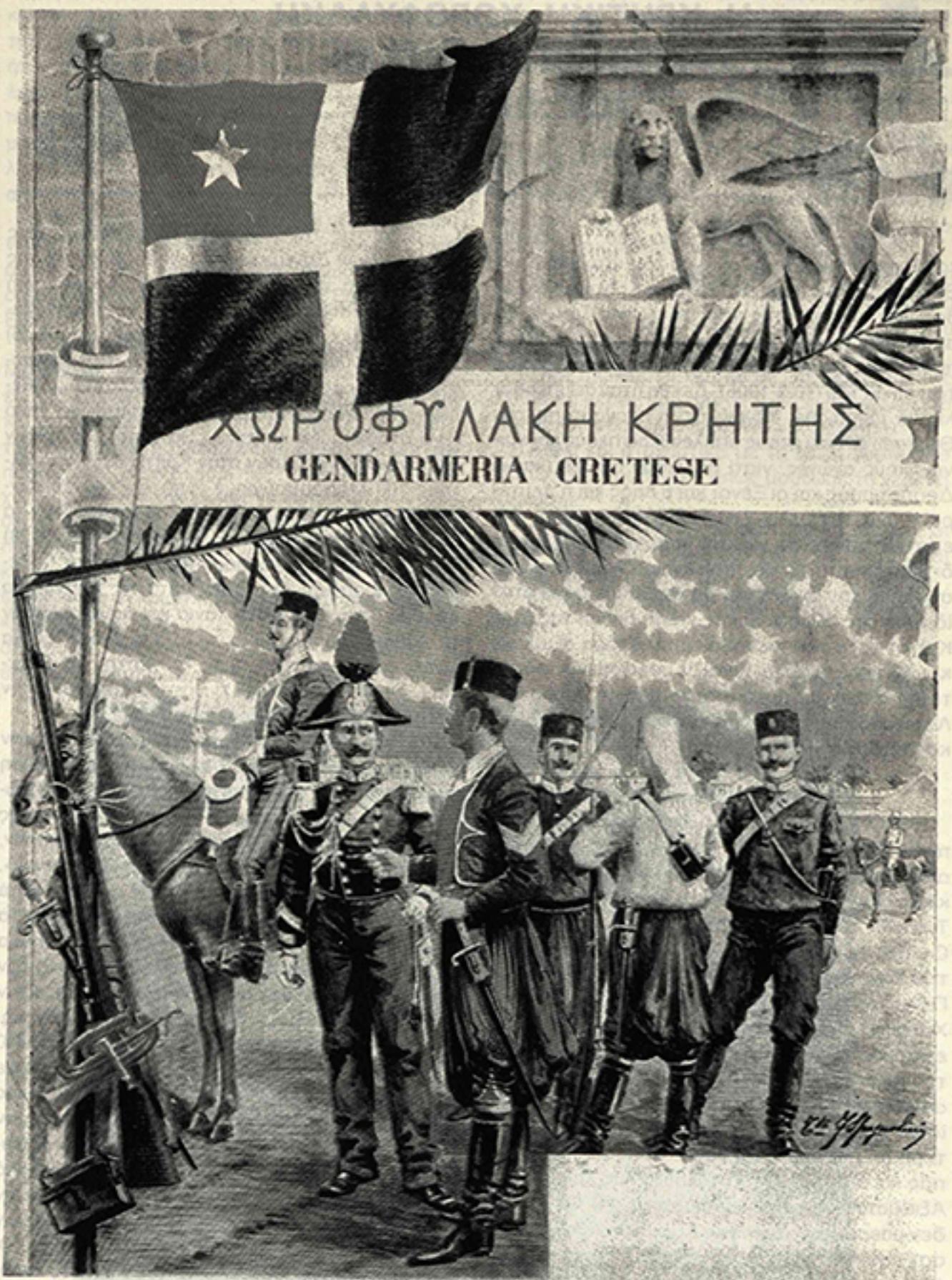
Συμπληρώθηκαν 80 χρόνια από τη στιγμή κατά την οποία, στην αγκαλιά του ιστορικού πα Θερίσου, ο Χριστιανικός λαός της Κρήτης, ο σκλήρως των ισχυρών της γης επί αιώνες, ύψωνε το ανάστημά του και βροντοφωνούσε στην ανθρωπότητα, ότι ήταν αποφασισμένος να γίνει κύριος του οίκου του (10-3-1905). Δεν θα ήταν δε υπερβολή να ισχυρισθεί κανείς ότι η επανάσταση του Θερίσου ανήκει στους απελευθερωτικούς και κοινωνικούς αγώνες, γιατί πάλαι φαν από τη μια «ο Δεσποτισμός και οι Ξένοι και ο Λαός και η Λευτεριά» από την άλλη. (1). Το ιστορικό αυτής της επανάστασης είναι γνωστό από σχετικά βιβλία και δημοσιεύματα. (2) Θα αποφύγουμε λοιπόν την εξιστόρηση του αγώνα και θα σταθούμε μόνο στην ίδρυση της Χωροφυλακής και τη δράση της στην Κρήτη κατά την περίοδο αυτή, δράση αξιόλογη και όχι πολύ γνωστή. Είναι δε οφειλόμενος φόρος τιμής στο σώμα αυτό, σάρκα από τη σάρκα του Λαού μας, που τόσα κατά καιρούς πρόσφερε στην κοινή υπόθεση.

Η ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ

Με το άρθρο 12 της «Συμβάσεως της Χαλέπας» (3) συγκροτείται στην Κρήτη Χωροφυλακή από Χριστιανούς και Μουσουλμάνους, αποκλείοντας τους Αλβανούς, ενώ μέχρι τότε οι Τούρκοι τους χρησιμοποιούσαν σαν «ζαππιέδες». Ο Αρχηγός της Χωροφυλακής θα διορίζοταν από την Κωνσταντινούπολη, οι δε Αξιωματικοί από το Γενικό Διοικητή. Οι διατάξεις της Συμβάσεως της Χαλέπας που αφορούσαν στη Χωροφυλακή δεν εφαρμόστηκαν όλες, γ' αυτό και το 1899 οι Κρήτες με αναφορά των στο Σουλτάνο ζητούσαν την οργάνωση της Χωροφυλακής. Το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου ο Σουλτάνος καταργεί τα περισσότερα από τα προνόμια της Συμβάσεως της Χαλέπας και απολύει σχεδόν όλους τους Χριστιανούς Αξιωματικούς και Χωροφύλακες. (4) Οι ντόπιοι δεν μπορούσαν να γίνουν Αξιωματικοί θα μπορούσαν όμως να καταταγούν μόνο σαν Χωροφύλακες. (5) Από τα πολλά εμπόδια της Πύλης, δυσκολεύτηκε να καταρτιστεί η «Επιτροπή Διοργανώσεως της

Χ.», αλλά στις 16-12-96 επιδίδει στους Πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων το μεταρρυθμιστικό της σχέδιο, κατά το οποίο η Χ. θα είχε στρατιωτική οργάνωση και θα απετελείτο κατά τα 2/3 από Χριστιανούς και κατά το 1/3 από Μουσουλμάνους. (6) Τέλος η Γαλλία προτείνει (26-5-97) «την στρατολογίαν ισχυράς Χ.... ρητώς δε εξ εθελοντών Ελβετών». (7) αλλά λίγο αργότερα συμπληρώνει «από ξένα στοιχεία και κρητικά». Θα στρατολογηθούν λοιπόν και θα σταλούν στην Κρήτη 80 ή κατ' άλλους 100 Μαυροβούνιοι Χ. υπό τον Άγγλο συνταγματάρχη Μπόρ (8), που θα εγκαταλείψουν τα Χανιά κατά τις σφαγές του Ιανουαρίου (19 και 23) του 97 με τον Γενικό Διοικητή της Κρήτης Γ. Βεροβίτς πασά και αυτοί μεν μετά τις σφαγές θα αποβιβαστούν πάλι στα Χανιά και θα αναλάβουν τα καθήκοντά των (9), ενώ ο Γεν. Διοικητής θα λάβει «την άγουσαν» προς Τεργέστην και Βενετίαν. Οι Μαυροβούνιοι Χ. θα παραμείνουν στην Κρήτη μέχρι το Φεβρουάριο του 1899.

Οι Ναύαρχοι, στους οποίους με απόφαση των Δυνάμεων είχε ανατεθεί προσωρινά η διοίκηση του νησιού, με απόφασή των (18-10-98) οργανώνουν πολιτοφυλακή, αλλά «άμα τῇ δργανώσει τῆς Κρητικῆς Χ., οἱ ἀπαρτίζοντες τὴν πολιτοφυλακήν, θέλουσι προσληφθεῖ ἐν αὐτῇ κατά προτίμησιν». Τα σώματα λοιπόν ασφαλείας οργάνωσαν οι κατά τόπους Διοικητές των στρατευμάτων κατοχής. Τα Χανιά οι Ιταλοί, το Ρέθυμνο οι Ρώσοι, το Ηράκλειο οι Άγγλοι και το Λασήθι οι Γάλλοι. Την πόλη των Χανιών και το Ακρωτήρι, σαν διεθνή τομέα, είχαν οι Γάλλοι υπό τον συνταγματάρχη Λουμπάνακη. (10) Στο Ρέθυμνο στέλνεται δύναμη από 800 άνδρες και υπό τον Συνταγματάρχη Θεόδωρο Δε Χιοστάκ, που διορίζει αρχηγό της Πολιτοφυλακής τον Ι.Ε. Τσουδερό. Οι πολιτοφύλακες θα έφεραν στο αριστερό μανίκι «περιβραχίονιν κυανόλευκον», οι υπαξιωματικοί και στα δυο και «κούκο από αστραχάν μάυρο». Ως οπλισμόν «περιστροφον και βραχείαν ράβδον», «οι δε των διαμερισμάτων όπλον, φυσιγγιοθήκην και κρητικό μαχαίρι». Οι πρώτοι Χ. και υπαξιωματικοί θα έφεραν «το ένδυμα του τόπου των». Μετά την οργάνωση η στολή

Επίσημη Εφημερίδα της Ελληνικής Δημοκρατίας. Αριθμός 10. Τετάρτη 10 Ιανουαρίου 1910. Μετά την απόντανση της Βασιλικής Συνταγματικής Επιτροπής στην Αθήνα, η οποία προτείνει την απόπειρα της διάσπασης της Ελληνικής Δημοκρατίας, η οποία θα γίνεται με την επίσημη έκδοση της Επιτροπής.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ

Τον Ιανουάριο του 1899 συγκαλείται στα Χανιά Διεθνές Συμβούλιο, από τους Αρχηγούς Χωροφυλακής των τεσσάρων διαιμερισμάτων της Κρήτης, για την οργάνωση. Ο Άγγλος δηλώνει ότι δεν έχει ειδικότητα. Ο Ρώσος το ίδιο, διότι στη Ρωσία ήταν διαφορετική η κατάσταση. Ο Γάλλος δεν ενδιαφερόταν. Ο Ιταλός και ειδικός ήταν και ήθελε να βοηθήσει. Ο Πρίγκιπας του αναθέτει την οργάνωση. Μετακαλούνται λοιπόν από την Ιταλία, που είχε την καλύτερη Χωροφυλακή της Ευρώπης 100 Αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί και άνδρες. (Καραμπινοφόροι). Οργανωτής και Διοικητής της Κρητικής Χωροφυλακής ορίζεται (11-9-99) ο λοχαγός των Ιταλών Βασιλικών Καραμπινοφόρων Φρ. Κραβέρη, που θα αντικατασταθεί το 1900 από τον λοχαγό Καπρίνι και ο τελευταίος το 1903, (29-8) από τον λοχαγό Ευγένιο Μόνακο. Ο Οργανισμός ζητούσε από τους Χωροφύλακες: 1) Να έχουν το σεβασμό του Λαού. 2) Να μη κομματίζονται. 3) «Να μεταχειρίζονται καλώς όσους συνελάμβανον» και να μην ασκούν δίαινες επ' αυτών και 4) Να είναι αφοσιωμένοι στα καθήκοντά των. Τέλος εφαρμόζουν ένα σύστημα «μεταβατικών αποσπασμάτων», με αγαθά αποτελέσματα.

Ιδρύεται έφιππη Χωροφυλακή. Εισάγεται η διδασκαλία της Ιταλικής γλώσσας στη Σχολή Υπα-

ξιωματικών. Εισάγονται οι σημερινοί βαθμοί - Μοιραρχος, υπομοιραρχος, ανθυπομοιραρχος, ενωμοτάρχης, υπενωμοτάρχης -. Καθορίζεται σαν στολή των οπλιτών το ντόπιο ένδυμα, η βράκα. Το Στρατοδίκειο θα εφάρμοζε τον Ιταλικό Ποινικό Στρατιωτικό Νόμο. Η δύναμη της Χωροφυλακής ορίζεται σε 25 Αξιωματικούς, 30 ανθυπασπιστές, 115 Ενωμοτάρχες, 76 υπενωμοτάρχες και 779 Χωροφύλακες σε διάφορα Τμήματα και Σταθμούς, που αργότερα θα αυξηθεί λίγο. Οι Αξιωματικοί και Ανθυπασπιστές ήταν Ιταλοί. Η καταπίεση των πολιτών «αποτελεί άνανδρον πράξιν, αυστηρότατα τιμωρουμένην». Η Ιταλική αποστολή αποχωρεί στις 30-11-1906 και αντικαθίσταται από Ελληνική αποστολή με αρχηγό τον ταγματάρχη Μομφεράτο. Η Κρητική Χωροφυλακή, προς τιμήν της, ανταποκρίθηκε πλήρως στο έργο της, όπως αναφέρει η έκθεση του Γενικού Εισαγγελέα Γ. Μπένοη, της 14-2-1900, το Διάγγελμα του Πρίγκιπος Γεωργίου της 1-9-1906, του Μιχελιδάκη και η απόφαση του Συμβουλίου των Προξένων στα Χανιά της 12-9-1906.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ

Όταν ο Κρητικός Λαός, με επικεφαλής την «τριανδρία» υπό τον Ελ. Βενιζέλον, κήρυξε την επανάσταση στο Θέρισο, η Κρητική Χωροφυλακή βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Από τη μια μεριά είχε ορκιστεί να φυλάττει τους Νόμους και την Τάξη και τον Ύπατο Αρμοστή Βέβαια, τον κατά τεκμήριο εκπρόσωπό της. Από την άλλη, σάρκα από την σάρκα του Κρητικού Λαού, ζόύσε το δράμα του και λαχταρούσε να πνεύσει κάποιος αέρας δημοκρατικών διαδικασιών στην διακυβέρνηση του τόπου. Με την κήρυξη της επανάστασης ο Γεώργιος κινητοποιεί την Κρητική Χωροφυλακή και θέτει σε επιφυλακή τους άνδρες των διεθνών αγημάτων, που κατείχαν τους τέσσερις Νομούς της Κρήτης. Γάλλοι στρατιώτες καταλαμβάνουν το Σαντριβάνι, η δε Χωροφυλακή τη Νομαρχία, το Δημαρχείο και άλλα δημόσια καταστήματα. Ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Μόνακο δηλώνει στον Πρίγκιπα ότι δεν νομίζει πως μπορούν να κρατήσουν την τάξη. 50 Γάλλοι φρουρούν το ανάκτορο του Πρίγκιπα. (14)

Στο νησί οι Χωροφύλακες συγκεντρώνονται στους στρατώνες σε κατάσταση ετοιμότητας. Επιβάλλεται λογοκρισία, αφού καταλήφθηκαν τα ταχυδρομεία και τηλεγραφεία. Όμως στην Αθήνα ο Κλέαρχος Μαρκαντωνάκης με κρυπτογραφικό σύστημα και συνθηματικές επιστολές τροφοδοτούσε τον Αθηναϊκό τύπο και την Κυβέρνηση με

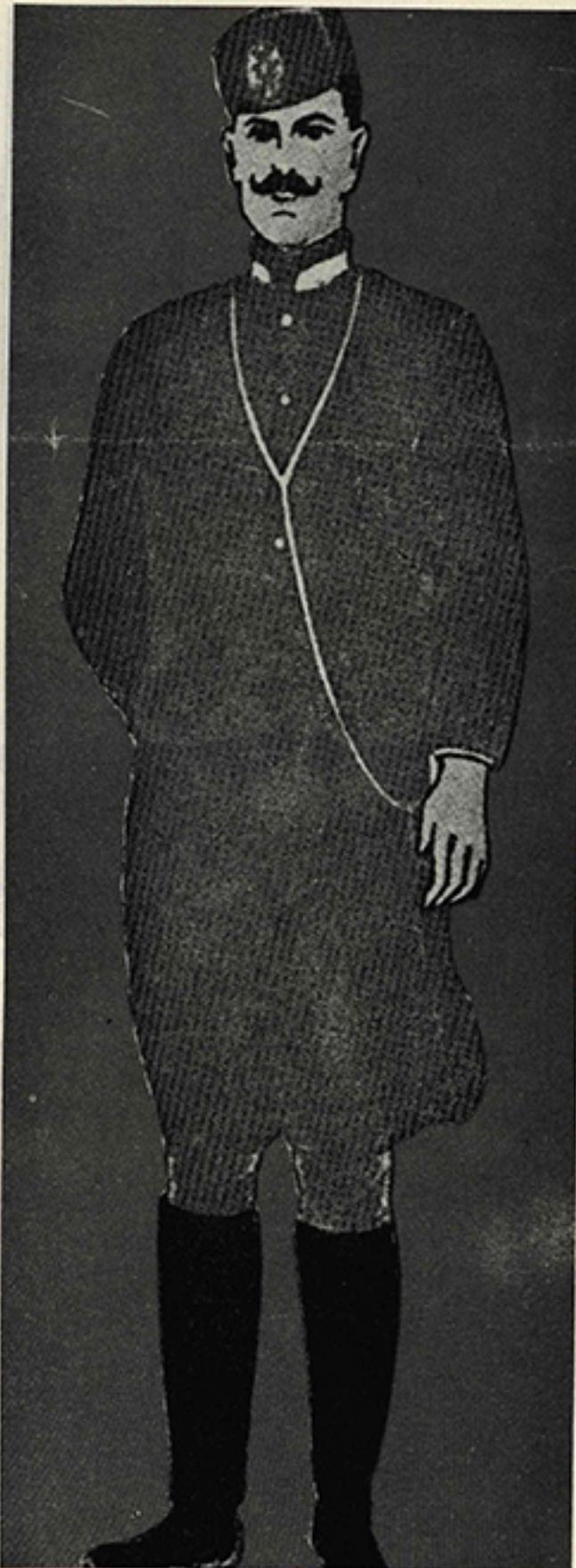
τις προόδους της Επανάστασης. Ο Γεώργιος απαγορεύει να βγαίνουν τρόφιμα από τις πόλεις, για να μη τροφοδοτούνται οι επαναστάτες. Θέτει προθεσμία 36 ωρών για να καταθέσουν τα όπλα. Η προθεσμία εκπνέει χωρίς αποτέλεσμα. Στις 18 λοιπόν του Μάρτη ξεκινούν τα στρατεύματα, ώρα 9.30 π.μ. Ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Ιταλός Μόνακο προπορεύεται έφιππος με 50 Χωροφύλακες. Ακολουθεί ο Ιταλός αντισυνταγματάρχης Μπενενότι με 80 άνδρες, αλλά σε λίγο επιστρέφει στα Χανιά. Έπονται δυο λόχοι Γάλλων με 190 άνδρες και τέλος οι Ρώσοι με επικεφαλής τον Έλληνα λοχαγό Αναστασιάδη με 40 άνδρες. Ακολουθούν φορτηγά αμάξια σκεπασμένα. Οι Άγγλοι δεν μετέχουν. Το βραδάκι κουρασμένοι σταθμεύουν στον Αλικιανό. Απλή στρατιωτική επίδειξη λοιπόν. (15)

Πολλοί άνδρες της Χωροφυλακής θέλουν να ακολουθήσουν τους επαναστάτες, αλλά η τριανδρία συνέστησε να μην εγκαταλείψουν τις τάξεις των μέχρις ότου όλος ο Κρητικός λαός ψηφίσει την Ένωση και οι τοπικές αρχές ασκούν την εξουσία στο όνομα του Έλληνα Βασιλιά και της Ελληνικής Κυβέρνησης.

ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

Παρατάτα υπήρξαν και συγκρούσεις. Στο Ν. Χανίων: **Στις 11 του Μάρτη** απόσπασμα 60 περίπου Χωροφύλακων ενισχυμένο με Καραμπινιέρους και υπό τον Μοίραρχο Μπιεμόντε και τον κρητικό ανθυπασπιστή Γιουλούντα - το 1909 θα προβιβαστεί σε ανθυπομοιράρχο - προσπαθεί να μπει στο Θέρισο. Οι επαναστάτες δήλωσαν ότι επιτρέπουν να μπουν 5-10 Χωροφύλακες. Ο Αρχηγός ήταν ανένδοτος. Ή όλοι ή κανείς. Σύγκρουση. Αιματοχυσία. Σκοτώθηκε ένας χωροφύλακας του οποίου ο πατέρας, όπως ειπώθηκε τότε, ήταν θενιζελικός και θα πεθάνει στο Νοσοκομείο Χανίων άλλος ένας, ο Τσουρουδιακάκης, που τραυματίστηκε θανάσιμα. Θάπτεται ο πρώτος με τις προσήκουσες τιμές και τον επικήδειο εκφωνεί ο παλιός βαθμοφόρος της Χωροφυλακής Τρακάκης, επαναστάτης, αδελφός του συγγραφέα Α. Τρακάκη. Σιγάσιγά αρχίζουν και οι προσχωρήσεις, αλλά τα διεθνή στρατεύματα, κυρίως των Χανιών δεν συντρέχουν τις Αρμοστειακές Αρχές. Όμως υπήρξαν και πολλές πιέσεις. Ένα I. Καλογρίδη, στο σπίτι του οποίου στην Παλιόχωρα βρήκαν κυνηγετικό όπλο των φυλακίζουν και τον διαπομπεύουν. (16)

Αλλά και οι επαναστάτες «σκάλιζαν» όπως λέγεται. Στο Μάλεμε πυροβολούν και στα Περιβόλια ο ριφοκίνδυνος Κ. Μάνος, ο αρχηγός της «δυνάμεως κρούσεως» των επαναστατών μπαίνει επι-

Εικ. 4. «Στολή Κρητικού Χωροφύλακα». (Από το άρθρο «Η Κρητική Χωροφυλακή» του Ν. Κτενιάδη, Περιοδικό «Επιθεώρησις Χωροφυλακής», τεύχος 40, Απρίλ. 1973, σ. 241).

Εικ. 5. - Τμήμα Κρητικής Χωροφυλακής εις τα Χανιά το 1910-. Κτενιάδη σ. 242.

δεικτικά στη διεθνή ζώνη. Στα Κοντόπουλα κινδύνεψαν να συλληφθούν από τους Χωροφύλακες οι οπλαρχηγοί Χατζάκης και Πλουμής. Για αντιπερισπασμό ο Καπετάν Καλογερής συλλαμβάνει τους Χωροφύλακες του Σταθμού και τους φέρνει στο Θέρισο. Ο ενωμοτάρχης ντροπιασμένος χτυπά το κεφάλι του στις πέτρες θέλοντας να αυτοκτονήσει. Μετά τρεις μέρες τους αφήνουν ελεύθερους αλλά κρατούν τα όπλα των. (17) Ταυτόχρονα περιπου εξουδετερώνονται οι Σταθμοί των Κεραμειών, Γέρολάκκου και Κάμπιων από τις επαναστατικές ομάδες των Χναρά, Μανωλικού και Καλογερή. (18) Στις 24 Μαρτίου Επαναστάτες και Χωροφύλακες συγκρούονται στην Κάντανο, με αποτέλεσμα να παραδοθούν οι πρώτοι. Απόσπασμα από 13 άνδρες υπό τους Στ. Τρακάκη και Θ. Ξενάκη ξεκινά από το Θέρισο στις 23 και διανυκτερεύει στο Βαμβακάδω. Στα Πλεμενιανά μπαίνει στο καφενείο του Γ. Αρχοντάκη για καφέ. Αμέριμνοι κυκλώνονται από Ιταλούς καραμπινοφόρους και Χωροφύλακες, αφοπλίζονται και συλλαμβάνονται. Στις 16 Απριλίου, Μ. Παρασκευή, στις Βουκολιές συγκρούονται επαναστάτες και 36 Χωροφύλακες με διοικητή ένα Λαμπαθάκη. Νεκροί δυστυχώς τρεις πολίτες, ανάμεσα στους οποίους και ο διορισμένος Δήμαρχος της περιοχής Κοκολογιάννης και τρεις Χωροφύλακες. Τραυματίες 20 Χωροφύλακες. Όπου διοικούσαν Κρήτες υπαξιωματικοί έγιναν αιματηρές, συνήθως, συγκρούσεις. Οι Ιταλοί ήταν περισσότερο ανεκτικοί. (19)

Στις 3 Ιουνίου έδω από το Καστέλλι συγκρούονται επαναστάτες και χωροφύλακες υπό Ιταλόν ανθυπομοιόραρχον, ευτυχώς χωρίς θύματα. Οι Αρμοστειακοί υποχωρούν στην κωμόπολη και από εκεί αποπλέουν για τα Χανιά, οι δε επαναστάτες διορίζουν φρούραρχο τον τ. ενωμοτάρχη Μ. Τερεζάκη. (Τσούρδο). Στις 19 Ιουνίου στη γέφυρα Πλατανιά αφιμαχία. Γαλλικό στρατιωτικό τμήμα της διεθνούς κατοχής εκινείτο προς Κίσαμον. Ταυτόχρονα και δύναμη Κρητικής Χωροφυλακής. Οι Γάλλοι σταματούν στη γέφυρα. Η Χωροφυλακή προσπαθεί να περάσει. Δυτικά όμως της γέφυρας φύλασσαν με τους άνδρες των οι Παναγιώτης Φιωτάκης, δικηγόρος, δικαστής και αγωνιστής και Ι. Παπαδογιαννάκης από τον Πελεκάνο. Πυροβολισμοί. Οι Γάλλοι υποχωρούν προς Χανιά. Σε λίγο και οι Χωροφύλακες. Ευτυχώς δεν υπήρξαν απώλειες αν και το ρωσικό πολεμικό «Χάμπρι» βομβάρδισε με αποτέλεσμα το φόνο πολύ ηλικιωμένης γυναίκας στον Πάνω Πλατανιά από κατάρρευση της στέγης. (20)

Στο χωριό Κορφές του Ηρακλείου την 1 Αυγούστου οι Άγγλοι προσπάθησαν να καταλάβουν

Εικ. 6. - Αξιωματικοί της Κρητικής Χωροφυλακής κατά το έτος 1908 έχοντες εις το μέσον των Πρωθυπουργών της μεγαλονήσου Αντ. Μιχελιδάκην-. Κτενιάδη σ. 244.

Άνδρες της Κρητικής Χωροφυλακής περιπολούντες εκ της θεαίνικη μετά την απελευθέρωση της.

Εικ. 3. «Κρητική Χωροφυλακή»

τις αποθήκες του με τον σταφιδόκαρπο. Ακολούθησε συμπλοκή με τους επαναστάτες του καπετάν Χατζάκη. Κατά τη διάρη συμπλοκή σκοτώθηκε ένας επαναστάτης και τραυματίστηκε ένας Άγγλος. Τελικά οι Άγγλοι «σπάσανε το χωριό» και το κατάλαβαν (21). Οι τιμωρίες που επιβλήθηκανείχαν σκληρές. Απαγορεύτηκε να τρυγήθουν τα αμπέλια του Χατζάκη. Επιτάξανε το άλογό του. Στους χωρικούς επιβάλλανε να σπάζουν χαλκία στους δρόμους. Στις 2 Αυγούστου στο Ατσιπόπουλο οι Ρώσοι με επικεφαλής το διοικητή των Ουρμπάνοβιτς χτυπούν την ομάδα κρούσεως του Μάνου. Οι Θερισιανοί, όπως τους αποκαλούσαν, ανδραγαθούν. Μαζί των και ο οπλαρχηγός Σταύρος Μπίρης. Τα πυρομαχικά των Θερισιανών τελειώνουν. Υποχωρούν προς Αποκόρωναν. Οι Ρώσοι τους καταδιώκουν μέχρι τη Γεωργιούπολη, την ιταλική ζώνη. Νεκρός ο ηρωϊκός Μπίρης και ο Γ. Αναγνωστάκης, τέως Δήμαρχος του Δήμου Γεωργιούπολεως. (22) Σχεδόν ταυτόχρονα αψιμαχία, ευτυχώς αναιμακτή, επαναστατών και χωροφυλακής στο Καστέλλι Μυλοποτάμου και το Μελιδόνι. Ο Κυρ. Μπίρακης και οι άνδρες του υποχωρούν προς Θέρισο, αλλά τα υπάρχοντά των λεηλατούνται. (23) Ο Βενιζέλος φθάνει στον Βάμο για ενίσχυση και πλαισιώνεται από τους Λ. Μαλέκο,

Στάθη Περουλή και Παρασκευά Κοτζάμπαση. Ύστερα από αυτό Ρώσοι και Χωροφύλακες υποχωρούν προς Ρέθυμνο. Κινητοποίηση γίνεται και όταν κάποτε ο Βενιζέλος στο Θέρισο μαθαίνει από επιστολή του καπετάν Καλογερή ότι στις Καλύβες πλησίασαν δύο «μασούνες χωροφύλακες», που αποβιβάστηκαν στην Έρα και προχωρούν προς Κάμπους. Στέλνεται βοήθεια και το Θέρισο βρίσκεται σε επιφυλακή. (24)

Στην άλλη Κρήτη η Χωροφυλακή δεν τήρησε καλύτερη στάση. Στο Μαλεβύζι συλλαμβάνουν τον Αρχηγό Καλημεράκη, τον πρόκριτο Τερεζάκη και άλλους έξι με την κατηγορία ότι ζητωκραύγασαν υπέρ της Ενώσεως και των Επαναστατών. Ριχτήκαν σε υπόγειο πλημμυρισμένο με νερά και φαίνεται ότι έφαγαν ξύλο άγριο. Ήρωας των σκηνών ο Σταθμάρχης ανθυπασπιστής Περικλής Τσικαλόπουλος «εκ της ελευθέρας Ελλάδος», ο οποίος το 1909 θα προβιβασθεί σε ανθυπομοιράρχο. Το βραδάκι αποφυλακίζονται και ο λαός τους ζητωκραυγάζει και τους σηκώνει στα χέρια του. Στην Τύλισσο φίλοι της επανάστασης φυλακίζονται και κακοποιούνται, ο ιερέας του χωριού παπά Προβατάκης προπηλακίζεται και τίθεται σε δίμηνο αργία από τον Κρήτης Ευμένιο (Εηραδάκη), σφακιανό και φίλο του Πρίγκιπα. (25)

Η ΘΕΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ

Είδαμε ότι στην αρχή η επανάσταση είχε συστήσει στους Χωροφύλακες να παραμείνουν στις θέσεις των, για την τήρηση της τάξης. Όταν όμως ισχυροποιήθηκε τους κάλεσε να πλαισώσουν τις γραμμές της. Αμέσως έτρεξαν στο Θέρισο. Από το N. Ρεθύμνης οι Ενωμοτάρχες Παντελής Μαντωνανάκης, A. Μπόλαρης, Γ. Κατσικουλάκης και M. Νταυλάκης. Οι υπενωμοτάρχες Ανδρ. Βρυσανάκης και Μπαλαντινάκης και πολλοί χωροφύλακες. Από το Ηράκλειο ο υπενωμοτάρχης Μπελέλης. Από το Σταθμό Ασκύφου ο ενωμοτάρχης M. Αβάτζος με τους χωροφύλακές του, τους οποίους συγκεντρώνει στη θέση «Αλώνι» έξω από το στρατώνα Βάμου, τους αναπτύσσει τη γνώμη του περί του κινήματος και τους ορκίζει παρά τις επιφυλάξεις του Τσουρλιδάκη. Έρχεται στον Μπρόσνερο, ράθει ελληνική σημαία και τίθεται στις διαταγές του Κακούρη με τους άνδρες του. Από τα Χανιά ο ενωμοτάρχης Τερεζάκης και ο X. Δημητριάδης. Από την υποδιοίκηση Χωροφυλακής Βάμου οι ενωμοτάρχες Αντύπας Εμμ., Αρτεμάκης I. από Σφακό Σελίνου, Καβαλιέρος Πολύδωρος, ο υπενωμοτάρχης Rountzérakης I. και περίπου 20 Χωροφύλακες. (26)

Από την Αγγλική φρουρά του Ιτζεδίν, (φαίνεται ότι οι Άγγλοι είχαν καταλάβει ορισμένα επικαιρά παραθαλάσσια σημεία στην Ιταλική ζώνη κατοχής, όπως το Καλάμι, Καλύβες κ.α. κατά διαστήματα), προσκαλούν στο Καλάμι τους πρωτεργάτες ενωτικούς για να τους προσφέρουν «μια μπύρα». Μερικοί έπεσαν στην παγίδα. Κωδωνοκρούσιες όμως από τα Τσικολιανά, σαλπίσματα ενός «συναγωνιστού εκ Καλυθών» και πυροβολισμοί κινητοποιούν τους γύρω από τον Βάμον. Οι Άγγλοι αφοπλίζουν τον Αντύπα και Αρτεμάκη, ενώ ο Καβαλιέρος διαφεύγει ένοπλος. Προστρέχουν και Χωροφύλακες που πυροβολούν στον αέρα και προτρέπουν τους συναδέλφους των να εγκαταλείψουν τους Αγγλοίταλούς. Ο Πιεμόντε σύρει τον Αντύπα και απειλεί να τον σκοτώσει, αν προσπαθούσε να δραπετεύσει. Κοντά στον Τσιβάρα όμως τους καταφθάνουν, πυροβολούν στον αέρα ομαδικά, οι Ιταλοί αφήνουν τον Αντύπα, αλλά οι Άγγλοι συσπειρωμένοι υποχωρούν προς Καλύβες. Πολύ βοήθησαν και οι Μαθητές της Ελληνικής Σχολής Βάμου που ανακατέύτηκαν σκόπιμα με τους Αγγλοίταλούς και παρεμπόδιζαν με κάθε τρόπο τις κινήσεις των. (27). Ο I. Παντελάκης, δάσκαλος από την Κάινα, K. Χαθρεδάκης από το Παι-

δοχώρι και I. Βρουβάκης από το Νίπος, διακρίθηκαν και βοήθησαν.

Άξια έξαρσης είναι και η δράση του Παντελή Μαντωνανάκη, ενωμοτάρχη. Διαβάζει σε Χωροφύλακες στο Ρέθυμνο την εγκύκλιο του Μάνου. Πολλοί δηλώνουν ότι θα εγκαταλείψουν τις θέσεις των αλλά φοβούνται. Ο ίδιος οπλίζεται και με τον Γ. Γοβατζιδάκη, επίσης οπλισμένο, φθάνουν στο Αρκάδι, όπου πρωτοστατεί στην κίνηση ο Ηγούμενος και ο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Διονύσιος (Καστρινογιαννάκης) και στο οποίο βρίσκουν και άλλους συναδέλφους των. Ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Μόνακο προσπαθούσε να τον δελεάσει με υποχέσεις προαγωγής και χρηματικές παροχές, για να δολοφονήσει τον καπετάν Καλογερή και του πάει το κεφάλι. Αρνείται. Τον μεταθέτει από Χανιά εις Ρέθυμνο και τον τιμωρεί με 15 μέρες φυλακή. (28) Ο Μαντωνανάκης και Μαλιντρέτος καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά. Σε 20 χρόνια καταδικάστηκαν οι Αντύπας και Αρτεμάκης και άλλοι πέντε. Άλλοι καταδικάστηκαν σε μικρότερες ποινές. Συνολικά εξήνταένας από ενωμοτάρχη μέχρι και χωροφύλακα. (29)

ΠΕΡΙ «ΠΡΙΓΚΙΠΙΚΩΝ»

Και εφ' όσον μιλούμε για το Θέρισο, βασικό σταθμό της τοπικής μας ιστορίας, αξίζει νομίζω να αναφερθούμε και στους καλούμενους «πριγκιπικούς». Στους λίγους που είχαν μείνει πιστοί στον Γεώργιο. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν προδότες της εθνικής υπόθεσης; Όλοι οι συγγραφείς, ακόμα και οι σύγχρονοι των γεγονότων, αποφεύγουν να λάβουν θέση, διότι δέχονται ότι πρόθεση κακή δεν υπήρχε. Τίθα μπορούσαν να πουν για την οικογένεια των Μυλωνογιάννηδων του Κεφαλά, που τόσους πολεμάρχους ανέδειξε; Ή για τον Γ. Γαλάνη του Βάμου; Ή τον πολιτευτή του Αποκόρωνα Γ.Μ. Πανηγυράκη, που επανελήμμένα αναδείχτηκε βουλευτής και Γενικός Γραμματέας της Κρητικής Βουλής, αργότερα δε βουλευτής και Γερουσιαστής του Νομού; Ακόμα και ο πολύς Αντών. Σήφακας, ο αρχηγός του Στρατοπέδου του Ακρωτηρίου υπηρετεί, κατά την επανάσταση του Θερίσου, σαν Νομάρχης του Πρίγκιπα στην Ανατ. Κρήτη. Και του Κούνδουρου μπορεί να αμφισβητηθεί ο πατριωτισμός; Ή του Κριάρη:

Έπειτα υπήρχαν και οι κοινής αποδοχής άνθρωποι, εκείνοι που επενέβαιναν για να αποφεύγονται οι συγκρούσεις. Το πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου του 1905, η κατάσταση στον Βάμο ήταν δύσκολη. Οι αντιμαχόμενοι βρίσκονταν σχε-

δόν αντιμέτωποι. «Κατ' ἐπίμονον ἀπάίτησιν τοῦ Πρίγκιπος», όπως γράφει ο Βενιζέλος προς το Μάνο από το Θέρισο στις 6-8, «συνεκροτήθη ὑπουργικόν Συμβούλιον» υπό την προεδρίαν του Γεωργίου και στο οποίο παρέστησαν σαν μέλη της Επιτροπής Αποκορώνου οι πολιτευόμενοι Αγκυστουλάκης, (Εμμ.) Πανηγυράκης και ο Νομάρχης Μυλωνογιάννης. Αποφασίστηκε δε να σταλούν 60-80 Χωροφύλακες, «Δημοφρουροί» και άλλοι ένοπλοι, για να ενισχύσουν τη φρουρά του Βάμου. (30) Από τα μεγαλεπήθολα αυτά σχέδια, τί έγινε; Τίποτα γιατί προσπαθούσαν οι εντόπιοι να εκτονώσουν την κατάσταση και να εξαγοράσουν τον καιρόν.

Ο Εμμ. Αναγν. Πανηγυράκης ήταν γιος του Αναγνώστου - (δια χειροθεσίας Επισκόπου) Πανηγυράκη - παππού του γράφοντος, ενός εκ των αντιπροσώπων του Αποκορώνου που υπέγραψαν στην Αγία Κυριακή στις 14-5-1866 τη γνωστή αναφορά προς το Σουλτάνο, - Βουλευτής Αποκορώνου αργότερα, πολεμιστής που, θα εξοριστεί στη «Μπιγκάζα» για τη δράση του, θα διδάξει στο Ελληνικό Σχολείο Βάμου, θα σπουδάσει νομικά, θα σταλεί σαν Εφέτης από την Επανάσταση στη Θεσσαλονίκη, και θα εκδικάσει με άλλους δυο την περιώνυμη «προς Κόρακα επιστολή του Βενιζέλου», την οποίαν θα αποδειξουν ψευδή. Θα υπηρετήσει επί σειράν ετών πρόεδρος Εφετών Χανίων (Κρήτης). Κατά τη δίκη του Πολυχρονόπουλου, μετά την απόπειρα κατά του Βενιζέλου, σαν Πρόεδρος Εφετών Αθηνών δεν θα αρέσει, θα μετατεθεί στην Κέρκυρα, θα παραιτηθεί, ο δε Βενιζέλος θα τον περιλάβει στο ψηφοδέλτιο των υποψηφίων Βουλευτών στην Περιφέρεια Αθηνών. Στις αρχές πάλι του Ιουλίου του 1905 μετά το φόνο του Νεράτζη στο Στύλο ο Εμμ. Πανηγυράκης και ο Λιόδης, Παϊδοχωριανοί, πηγαίνουν στον τόπο του εγκλήματος, συνιστούν στους συγγενεῖς του θύματος μετριοπάθεια και αποφεύγεται η αιματοχυσία. (31)

κτες Χωροφύλακες», όπως τους αποκαλούσαν και πρόθλεπε ότι θα αναχωρούσαν από την Παλιά Σούδα. Το Φεβρουάριο του 1906 κατεβαίνει στην Κρήτη η Διεθνής Εξεταστική Επιτροπή και στις 12-9-1906 ο Γεώργιος «φεύγει» αφού η Ευρωπαϊκή διπλωματία μεθόδευσε την αναχώρησή του από την Κρήτη με τρόπο, ώστε να μη θιγεί ο Πρίγκιπας. Εκείνος όμως θεώρησε τον εαυτό του θιγόμενο, υπέβαλε την παραίτησή του και αποπλέει από τα «Νταμπακαριά» της Χαλέπας. Στις 18-9-1906 φθάνει στα Χανιά, Υπατος Αρμοστής, ο Άλεξ. Ζαΐμης και κοντά στα άλλα χορηγεί αμνηστεία ακόμα και «στους λιποτάκτες Χωροφύλακες». Ήταν η δικαιώση.

Σημείωση: Ευχαριστώ θερμότατα το προσωπικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων, για την προθυμία και την ευγένεια με την οποία έθεσαν στη διάθεσή μου το σχετικό υλικό που υπάρχει εκεί, δημοσιευμένο ή αδημοσιευτό. Επίσης δια τους ίδιους ακριβώς λόγους ευχαριστώ και το προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Επανάσταση του Θερίσου, ύστερα από δράση αξιοζήλευτη οκτώ μηνών, έληξε. Ο Πρίγκιπας Γεώργιος ύστερα από οδηγίες των Κυβερνήσεων των τεσσάρων Προστατίδων Δυνάμεων, χορηγεί αμνηστεία, (11-11-1905), αλλά εξαιρεί «τας παραθάσεις στρατιωτικής φύσεως και ιδίως τας λιποτάξιας ή ανυποταξίας, τας εν ταῖς τάξεσι τῆς Χωροφύλακής γενομένας ...». Στις 2-11-1905 στην Ι. Μονή Μουρνιών υπογράφεται πρωτόκολλο με τρεις δρους. Ο δεύτερος όρος αφορούσε τους «λιποτά-

Χωροφυλακή εις Θεσσαλονίκη.

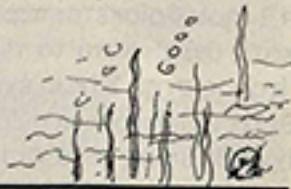
Βιβλιογραφία

- 1) Κυριάκου Μητσοτάκη: Ο Επαναστάτης, Αθήνα 1970, σ. 11.
- 2) Α. Τρακάκη: Το κίνημα του Θερίου (Πολυγραφημένο). Γ. Παπαντωνάκη: Η πολιτική σταδιοδρομία του Ελ. Βενιζέλου, Αθ. 1931, τΑ', σ. 147-201.
Πολυβιού Τσάκωνα: Ιστορία της Κρητικής Χωροφυλακής, Αθήναι 1963.
Κορδάτου: Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας, Αθήναι 1958 τ. 5, σ. 55-64.
Γ. Ρούσου: Νεώτερη ιστορία του Ελλ. Έθνους, Αθήναι 1976, τ. 5, σ. 51-61.
Κυρ. Μητσοτάκη: Ο Επαναστάτης, Αθήναι 1970.
Κ. Σθολόπουλου: Ο Ελ. Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την Αυτόνομον Κρήτην, Αθήναι 1974, σ. 165-271.
Σ.Γ. Πανηγυράκη: Η Επανάσταση του Θερίου, Επίτησια έκδ. Δ.Χ., Χανιά 1980, σ. 8-14
- 3) Σ.Γ. Πανηγυράκη: Η Επανάσταση του 1878 και η Σύμβαση της Χαλέπας, Επ. Έκδ. Δ.Χ. Χανιά 1978, σ. 7.
- 4) Πολυβιού Τσάκωνα: Ιστορία της Κρητικής Χωροφυλακής, Αθήναι 1963, σ. 7.
- 5) Εκδοτικής: Ιστορία του Ελλ. Έθνους, Αθήναι 1977, τ. 14, σ. 106 θ.
- 6) COUTURIER, Η Κρήτη ... μετ. Τ. Βενέρη, Ηράκλειο 1912, σ. 108.
- 7) - σ. 145.
- 8) Εκδοτικής, τ. 14, σ. 117θ.
- 9) COUTURIER, σ. 197.
- 10) Πρ. Γεωργίου της Ελλάδος: Αναμνήσεις εκ Κρήτης 1898-1906, Αθήναι 1959, 26.
- 11) N. Κτενιάδη: Η Κρητική Χωροφυλακή, Περ. -Επιθεωρησις Χωροφυλακής-, τ. 40, Απρ. 1973, σ. 245 θ.
- 12) Τσάκωνα, σ. 18
- 13) Ακρόπολις (εφ. των Αθηνών) 13-3-1915 σελ. Β', στήλ. 5 και 6.
- 14) Μητσοτάκης, 50.
- 15) Μητσοτάκης, 109.
- 16) Τρακάκης, 42.
- 17) Μητσοτάκης, 46.
- 18) Τρακάκης, 66.
- 19) Τρακάκης, 82.
- 20) Τρακάκης 136.
- 21) Μητσοτάκης, 175.
- 22) Τρακάκης, 137.
- 23) Τρακάκης, 99.
- 24) Μητσοτάκης, 91.
- 25) Μητσοτάκης, 4748.
- 26) Μητσοτάκης, 235.
- 27) Μητσοτάκης, 236.
- 28) Μητσοτάκης, 238.
- 29) Μητσοτάκης, 239.
- 30) Μητσοτάκης, 132.
- 31) Παράρτημα -Ελευθέρου Βίματος-, εφ. των Χανιών της 5-7-1905.

Στέλιος Γ. Πανηγυράκης

ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Η υποβρύχια αρχαιολογία άρχισε να αναπτύσσεται μετά το 1950 παράλληλα με την ανακάλυψη της αυτόνομης αναπνευστικής συσκευής η οποία έδωσε την δυνατότητα στον άνθρωπο να αναπνέει στο βυθό συμπιεσμένο αέρα ίσο με την πίεση του νερού που τον περιβάλλει (φωτ. 1).

Έτσι ο αρχαιολόγος μπόρεσε να καταδυθεί μέχρι και 60 μ. βάθος για να εξερευνήσει το μαγευτικό βυθό και να δώσει καινούργια στοιχεία στη μελέτη της αρχαίας Ναυπηγικής, της Ναυσπλοΐας, της Αρχιτεκτονικής, της Γεωλογίας, της Γεωγραφίας κ.ά. Η ανασκαφή και ανέλκυση π.χ. του ναυαγίου της Κυρήνειας στην Κύπρο που χρονολογείται στον 4ο π.Χ. αιώνα, έδωσε νέο φως στη γνώση της κατασκευής των αρχαίων πλοίων, ενώ η ανέλκυση Ροδιακών αμφορέων του 3ου π.Χ. αιώνα από ξερονήσια κοντά στις Σπέτσες προσέθεσαν νέα στοιχεία για το εμπόριο κρασιού της Ρόδου με την υπόλοιπη Ελλάδα (φωτ. 2). Ακόμα δε οι έρευνες σε βυθισμένα λιμάνια μας πληροφορούν για τη στάθμη της θάλασσας κατά την εποχή που κατασκευάστηκαν, καθώς και για τη μέθοδο που χρησιμοποιούσαν για να προστατεύονται από τους δυνατούς ανέμους και τη συσσώρευση της λάσπης.

Οι παραπάνω μελέτες των αρχαιολογικών λειψάνων μέσα στη θάλασσα είναι μια επιστήμη που χρειάζεται συνδυασμό τόλμης και γνώσης, γιατί το έργο της είναι πολύπλοκο και όχι χωρίς κινδύνου.

Ο αρχαιολόγος βυθού θα πρέπει να είναι πρώτα απ' όλα ικανός δύτης και να γνωρίζει τους κανόνες της αποπίεσης. Επίσης πρέπει να γνωρίζει πώς να δένει κάτω από τη θάλασσα, πώς να τριγωνίζει ένα αντικείμενο, πώς να κρατήσει το μολύβι για να σχεδιάσει και πώς να ανελκύσει ένα αμφορέα ή να διαχωρίσει τοφισικό από τον τεχνητό βράχο που τόσο συχνά εξαπατούν στο βυθό εξ αιτίας της διάθρωσης και των σεισμικών δονήσεων.

Όλα αυτά λοιπόν τα παραπάνω χρειάζονται ειδικές γνώσεις και μελέτη ειδικά πάνω στην αρχαία ναυσιπλοΐα, η οποία με τη σειρά της θα συμβάλει στην επίλυση του τόσο καυτού θέματος για

μας τους Κρητικούς:

- 1) Υπήρξε πραγματικά Μινωική θαλασσοκρατία όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης (1-4);
- 2) Ποιά καράβια μετέφεραν τα εμπορεύματα των Μινωιτών από και προς την Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή, και πού είναι οι λιμενικές εγκαταστάσεις που εξυπηρετούσαν τα πλοία στο φόρτωμα και ξεφόρτωμα;
- 3) Κι ακόμα πού είναι οι 90 πόλεις που αναφέρει ο Όμηρος (Τ 174).

Η υποβρύχια αρχαιολογία άρχισε να αναπτύσσεται στην Ελλάδα από καθαρά Έλληνες επιστήμονες το 1977 με την ίδρυση της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών. Από τότε μέχρι σήμερα έχουν γίνει πολλές έρευνες σε διάφορα μέρη όπως στην Επίδαυρο, την Πάρο,² τη Θάσο, τη Κύθηρα,³ την Πλύτρα Λακωνίας⁴ κ.α. (φωτ. 3).

Η Κρήτη όμως παραμένει ανεξερεύνητη, ίσως γιατί κανείς δεν έτυχε να ασχοληθεί μ' αυτό ειδικά το νησί ώστε να προγραμματισθεί από την υπηρεσία μια συστηματική υποβρύχια έρευνα και μόνο τώρα αρχίζει να ερευνάται. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι στο παρελθόν ένοι αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη του αρχαίου λιμένα της Χερσονήσου στο Ηράκλειο, καθώς και των βυθισμένων περιοχών του Μόχλου, της Ψείρας,⁵ και των Καλών Λιμένων,⁶ και προσέφεραν πολύτιμες πληροφορίες για την αρχαία ναυτική τέχνη.

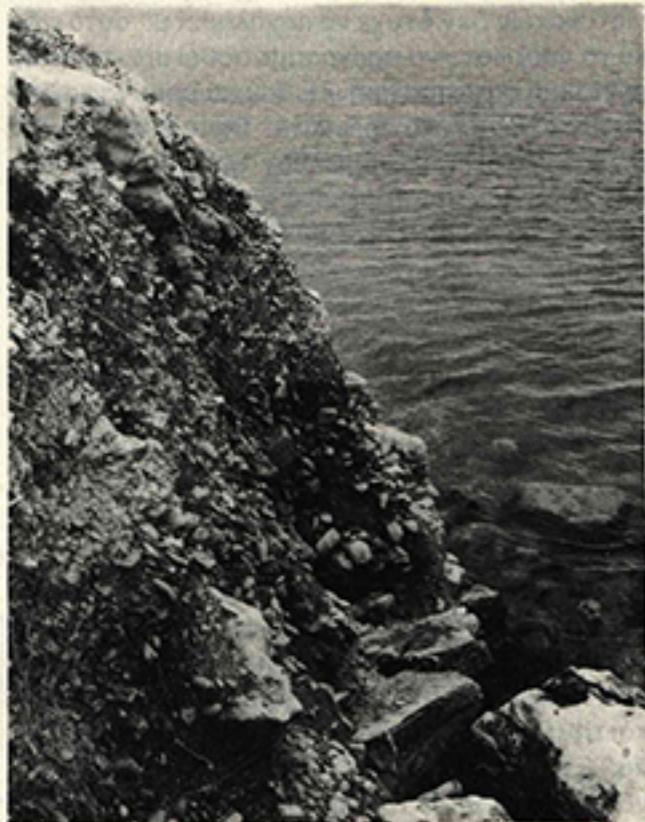
Ένας ακόμα λόγος ίσως είναι το ότι η Κρήτη έχει εντελώς παραμορφωθεί γεωλογικά από τις ευστατικές και τεκτονικές αλλοιώσεις έτσι που είναι δύσκολο να αποπειραθεί κανείς να μελετήσει την επιρροή αυτών των αλλοιώσεων στην ιστορία της υποστάθμης του Κρητικού πελάγους. Ο NIC FLEMMING που έκανε επανειλημμένες μελέτες πάνω σ' αυτό το θέμα⁷ εξηγεί ότι η Αφρικανική πλάκα πιέζει από κάτω την πλάκα του Αιγαίου έτσι που παραμορφώνει περισσότερο την Κρήτη και την Πελοπόννησο από όλη την υπόλοιπη Ελλάδα. Έτσι, το νησί μας έχει γείρει σε ένα βόρειο - νότιο άξονα με τέτοιο τρόπο ώστε η δυτική άκρη έχει ανυψωθεί σε διάφορα σημεία κατά 4,5 μ. κάθε χιλιετηρίδα (φωτ. 4) ενώ η βορειονατολική της

άκρη αντίστοιχα έχει βυθιστεί και η νοτιοανατολική ανυψώθηκε. Το αρχαίο λιμάνι της Φαλασάρνης π.χ. που βρίσκεται τώρα στην Έηρά έχει ανυψωθεί κατά 6,6 μ. κατά τα τελευταία 2000 χρόνια και η Ίτανος στην Σητεία έχει βυθιστεί κατά 2,2 μ. Αντίθετα τα Μάταλα κι η Ζάκρος δεν φέρουν καθόλου ίχνη βύθισης κατά τα τελευταία 2000 χρόνια στην περίπτωση των Ματάλων και 1500 στην περίπτωση της Ζάκρου.

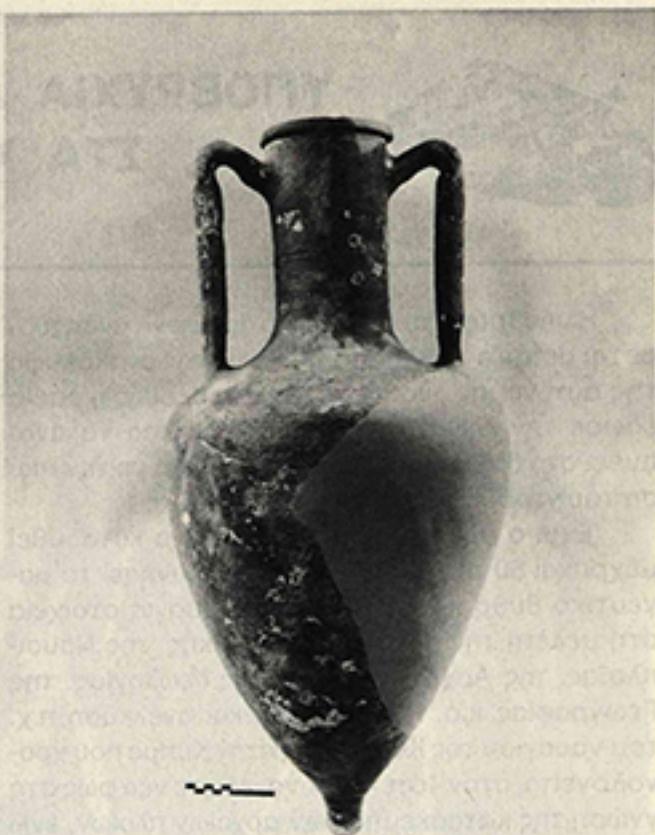
Παράλληλα όμως οι σεισμικές δονήσεις που κατά την προϊστορική περίοδο έπλητταν την Κρήτη σχεδόν κάθε 50 χρόνια (1600-1520-1470-1420 π.Χ.) συντελούν στην ακόμα πιο δύσκολη εντόπιση αρχαιοτήτων στο βυθό, δεδομένου ότι άλλα απρόβλεπτα λείψανα βρίσκονται στην Έηρά κι άλλα στη θάλασσα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της σύγχυσης είναι και το παρακάτω.

Ο λόφος «Ψαθί» βρίσκεται ακριβώς πάνω από τη στροφή της «Κακής Σκάλας» στην περιοχή του Σταλού Κυδωνίας. Επάνω στο λόφο είχαν εντοπισθεί στο παρελθόν πρωτομινωικά δοτράκα και λείψανα τοίχων τα οποία αποτελούσαν μαρτυρία κάποιου Μινωικού οικισμού στην περιοχή.

Το Φθινόπωρο του 1984 με μία έρευνα 2 ημέρων στη θαλάσσια περιοχή κάτω από τον λόφο διαπιστώθηκε ότι πράγματι υπήρχε εκεί οικισμός, τμήμα του οποίου αποκόπηκε από την Έηρά μετά

Φωτ. 9. Αρχαίοι δόμοι που ξεπροβάλλουν από το τμήμα της χερσονήσου που έκοψαν οι Ένετοι. (φωτ. Ρ. ΔΙΩΡΙΣΤΗΣ)

Φωτ. 2. Ροδιακός Αμφορέας του 3ου π.Χ. αιώνα.

από ισχυρό σεισμό και βυθιστήκε στη θάλασσα (φωτ. 5).

Ο οικισμός αυτός καλύπτει μια θαλάσσια περιοχή περίπου 500 μέτρων και προεκτείνεται 300 περίπου μέτρα προς βόρειο-ανατολικά. Τα κτίρια είναι κατασκευασμένα από μεγάλες ποταμόπετρες και ογκόλιθους όπως στα Γουρνιά και ήταν συνδεδεμένα με λάσπη. Ήταν σε μερικά σημεία η λάσπη συμπέτρωσε με τους θαλάσσιους μικροοργανισμούς αφήνοντας όρθιους μερικούς τοίχους ή το περιγραμμά τους. Άλλα πάλι διέλυσαν εντελώς αφήνοντας πίσω τους σωρούς από πέτρες.

Ο Φωτίου σε άρθρο του¹⁰ ταυτίζει τον οικισμό αυτό με τμήμα της αρχαίας Κυδωνίας και τους ορμίσκους των Αγ. Αποστόλων και του ΠΙΚΠΑ ως φυσικά λιμάνια της αρχαιότητας που προστάτευαν από τους βόρειους ανέμους. Πράγματι, διαπιστώθηκε σαβούρα Ρωμαϊκών πλοίων μέσα στους ορμίσκους όπου θα κατέφευγε κάθε καράβι για αγκυροβόλιο. Όμως θα πρέπει να γίνουν πρώτα γεωλογικές έρευνες και να βρεθεί η αρχαία ακτογραμμή ώστε να διαπιστωθεί το μέγεθος και η ύπαρξη των κόλπων κατά την αρχαιότητα. Μόνο έτσι θα μπορεί να μελετήσει κανείς αν ένας από αυτούς τους ορμίσκους ήταν ο «κλειστός λι-

μήν» που αναφέρει ο Σκιλακας ή ότι Ομηρική Κυδωνία βρίσκεται πράγματι εδώ.

Ένα ακόμα παράδειγμα βιθισμένου οικισμού είναι στον κόλπο της Σούδας στην περιοχή Λίμνη Στερνών που βρίσκεται στην ακτή απέναντι από τη βορειο - ανατολική πλευρά της Νήσου Σούδας στην περιοχή που σήμερα ελέγχεται από το ναύσταθμο. (φωτ. 6).

Ο Άγγλος εξερευνητής CAPTAIN SPRATT έγραψε στα μέσα του 19ου αιώνα ότι στη θέση αυτή βρίσκεται η αρχαία πόλη Μινώα που αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς ως επίνειο της Απτέρας.

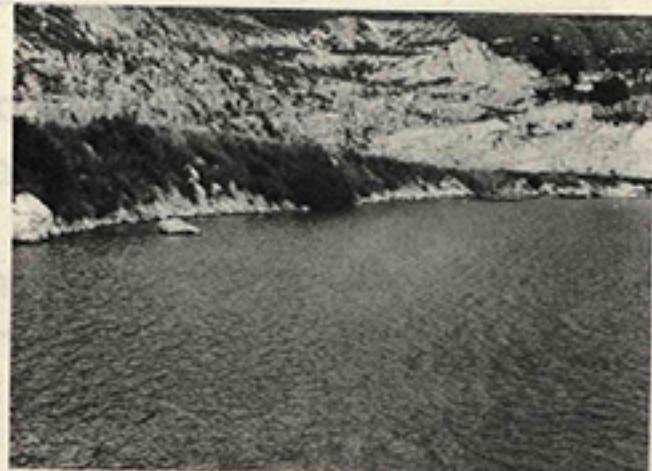
Νωρίτερα όμως ένας άλλος Άγγλος εξερευνητής ο R. PASHLEY σίχε τοποθετήσει τη Μινώα λίγο νοτιότερα απέναντι από το νησί Μαράθι, όπου και ανασκαφές του 1939 αποκάλυψαν πράγματι λείψανα αρχαίας εγκατάστασης.¹¹

Η Λίμνη δεν φαίνεται να είναι παρά ένας απλός οικισμός που πιθανά ανήκει στην Κλασική ή Ελληνιστική περίοδο όπως συμπεραίνεται από τα οικοδομικά του λείψανα, τα οποία αρχίζουν από την ξηρά και συνεχίζουν μέσα στη θάλασσα (φωτ. 7, 8). Οι Ενετοί την ονόμαζαν PORTO NOVO γιατί έκοψαν το τμήμα της χερσονήσου που ήταν ενωμένο με τη στεριά και σχημάτιζε λίμνη, μετατρέποντάς την έτσι σε ένα καλά προστατευμένο λιμάνι όπου εύρισκαν καταφύγιο τα καράβια.

Η Λίμνη σήμερα αποτελεί ένα φυσικό λιμανάκι βάθους περίπου 5-7 μέτρων καλά προστατευμένο από τους ανέμους με τα τριγύρω βουνά και την χερσόνησο στο νότιο άκρο της. Ο αρχαίος οικισμός βρίσκεται σε όλο το μήκος της χερσονήσου που έχει διαστάσεις περίπου 260x50x20 μ. και που στην αρχαιότητα θα πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερη. Τμήματα τοιχών όπως έπειροβάλλουν και από τις δύο πλευρές της, δηλαδή και από τη μεριά της λίμνης και από τη μεριά του κόλπου της Σούδας δείχνουν φανερά τα ίχνη κάποιας σεισμικής καταστροφής όπου κομμάτια έπεσαν μέσα στη θάλασσα. Και ακόμα οι Ενετοί από το στενότερο τμήμα της χερσονήσου που φαίνεται ότι ήταν και το πιο κατοικημένο στην αρχαιότητα, έκοψαν το υπόλοιπο για τη διόδο του λιμανιού και φυσικά χρησιμοποίησαν τους αρχαίους δόμους για δικές τους κατασκευές όπως συνήθιζαν να κάνουν.

Έτσι σήμερα κομμάτια από τα θεμέλια των αρχαίων τοιχών καθώς και άλλες δουλεμένες πέτρες βρίσκεται κανείς στο βυθό της λίμνης, ενώ άλλα τμήματα κτιρίων καθώς και όστρακα διακρίνονται στη βάση της χερσονήσου στη βόρεια πλευρά της (φωτ. 9).

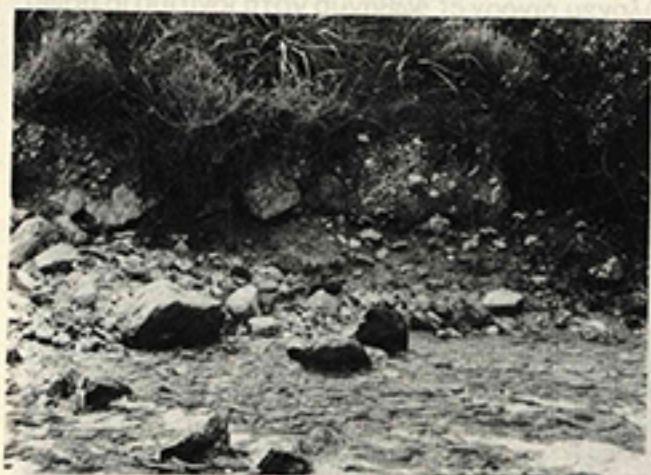
Εκτός από τις παραπάνω περιοχές στα Χανιά

Φωτ. 6. Λίμνη Στερνών.

Φωτ. 7. Οικοδομικά λείψανα συνεχίζομενα στη θάλασσα.

Φωτ. 8. Λεπτομέρεια της φωτ. 7.

Φωτ. 4. Σούγια

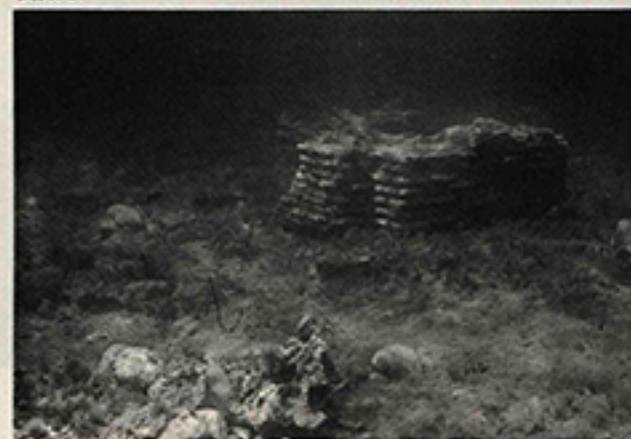
από την αρχαιολογική εκστρατεία στην Βαρδή και διάφορες από τις πρώτες αρχαιολογικές παραδείγματα της τεχνικής αυτής και τα παρακάτω.

Ο λόρδος Κέντελ μεταχειτά ακρόποδα πάνω από τη στροφή της «Δεκτής Σκάλας» στην περιοχή του

Φωτ. 3. Σταλός

Φωτ. 5.

έχουν εντοπισθεί κι άλλες με πιθανότητα ύπαρξης αρχαίων κτιρίων στο βυθό, καθώς και πολλά ναυάγια με άγκυρες, ειδικά στην περιοχή της Γραμπούσας και του Κριού.

Για όλα αυτά η Αρχαιολογική Υπηρεσία έχει προγραμματίσει υποβρύχιες έρευνες για τα προσεχή καλοκαίρια.

Ελπίδα Χατζηδάκη
Επιμελήτρια Αρχ/των

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- Παπαθανασόπουλος Γ., «Underwater Surveys in 1979», *International Journal of Nautical Archaeology*, 9.2., σελ. 164-167.
- Παπαθανασόπουλος Γ. και Σχιλάρδης Δ., «An Underwater survey of Paros, Greece, 1979, A preliminary report», *International journal of Nautical Archaeology*, 10.2., σελ. 133-144.
- Λιανός Ν., «Έρευνα στο ναυάγιο «MENTOR» Αρχαιολογία, τεύχος 8 (1983), σελ. 24-28.
- Χατζηδάκη Ε., «A Preliminary Report on an underwater survey at Piltra on South Laconia, 1980», *International Journal of Nautical Archaeology* (υπό δημοσίευση).
- Leatham T. Hood S., «Submarine exploration in Crete, 1955», *British School in Athens*, 53-54, σελ. 263-280.
- Blackman D. & Branigan K., «An archaeological survey on the south coast of Crete between the Ayiofrango and Chrisostomos», *British School in Athens*, 70, σελ. 17-36.
- Flemming N. και άλλοι, «Archaeological evidence for eustatic and tectonic components of vertical displacement of the Aegean coast», στο βιβλίο του D. Blackman *Marine Archaeology, Colston Papers 23*, 1973 σελ. 1-66. Flemming N. Archaeological evidence for vertical earth movements in the region of the Aegean Island Arc, στο *Science Diving International*, London (1973) σελ. 47-65.
- Dumas C. (ed) 1978 & 1980 *Thera and the Aegean World, Papers presented at the Second International Scientific Congress, Santorini, Greece, vol. I πρ. II*.
- Hood M.S., «Minoan Sites in the Far west of Crete», *BSA* vol. 60 (1965) 101-113.
- Φωτιού Κ., «Η αρχαία Κυδωνία», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1975, σελ. 41-53.
- Θεοφανίδης Β., *Πεπραγμένα ΕΕΚΣ* (1939) τ. Γ', σελ. 481.

Φωτ. 1. Δύτης στο βυθό.

Οι Γυναίκες στην Αθήνα του 5ου αιώνα

της Ειρήνης Καλφάκη

Αυτή η εργασία είναι τμήμα μιας άλλης εκτενέστερης εργασίας μου με τίτλο: «Οι γυναίκες στις τραγωδίες του Σοφοκλή» με την οποία προσπάθησα να παρουσιάσω τις ηρωίδες του Σοφοκλή και να σχολιάσω τη στάση που αυτός κράτησε απέναντί τους.

Εκτός από το κύριο μέρος της παρουσίασης των συγκεκριμένων ηρωίδων, εκείνη η εργασία περιείχε δύο ακόμη κεφάλαια: το πρώτο ήταν μια γενική αναφορά στις γυναίκες των μύθων, μια που γνωστούς μύθους χρησιμοποίησε ο Σοφοκλής στο έργο του και το δεύτερο μια γενική πάλι αναφορά στις γυναίκες της εποχής του, τις Αθηναίες του 5ου αιώνα, αφού ο καλλιτέχνης δε ζει ξεκομμένος από την εποχή του αλλά επηρεάζεται απ' αυτήν όπως και την επηρεάζει. Στο τέλος συγκρίνοντας το κύριο μέρος με τα δυό μικρότερα κεφάλαια προσπάθησα να βρω τι ήταν αυτό που περισσότερο επηρέασε το Σοφοκλή στη δημιουργία των γυναικείων χαρακτήρων του, τα χαρακτηριστικά των γυναικών των μύθων ή αυτά των γυναικών της εποχής του.

Θεωρώντας ότι εκείνα τα δυό κεφάλαια διατηρούν κάποια αυτοτέλεια, παραθέτω εδώ το δεύτερο, το σχετικό με τις γυναίκες στην Αθήνα του 5ου αιώνα.

Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι οι γυναίκες στην Αθήνα των κλασικών χρόνων ήταν πολιτικά και νομικά σε κατώτερη μοίρα από τους άνδρες· η διαφωνία αρχίζει όταν προσπαθούν να βρουν αν συνέβαινε το ίδιο και κοινωνικά. Η γενική άποψη είναι ότι η θέση της γυναικάς ήταν πολύ χαμηλή και από κοινωνική άποψη και είναι ενδιαφέρον ότι οι περισσότεροι δέχονται ότι έγινε χειρότερη στα χρόνια του Περικλή. Ο μόνος διαφωνώντων φαίνεται να είναι ο GOMME (1) που υποστήριξε ότι δεν μπορεί να μιλεί κανείς για χαμηλή θέση της γυναικάς, αν λάβει υπόψη του μαρτυρίες από την αττική τέχνη και το αττικό δράμα. Ο GOMME εντυπωσίασε και ακολουθήθηκε από πολλούς που δημιούργησαν την καινούργια άποψη ότι η θέση

της γυναικάς στην Αθήνα των κλασικών χρόνων ήταν πολύ υψηλή.

Τα επιχειρήματα των υποστηρικτών της πρώτης άποψης βασίζονται κυρίως στα παρακάτω έργα:

- «Ξενοφώντος Οἰκονομικός» όπου ο Ισχόμαχος περιγράφει πώς εκπαιδεύει τη γυναικά του με τρόπο ταπεινωτικό γι' αυτήν.
- «Θουκυδίδου Ἰστορίαι» II 45, όπου ο Περικλῆς στον επιτάφιο του συμβουλεύει τις γυναικες, τις χήρες των Αθηναίων στρατιωτών ν' ακούγεται τ' όνομά τους δύο γίνεται πιο λίγο μέσα στους άνδρες, είτε για καλό είτε για κακό.
- «Δημοσθένους κατά Νεαίρας» 1386, 122 όπου ο Απολλόδωρος αναφέρει τρεις κατηγορίες γυναικών και τις προσδοκίες που οι άνδρες, ως αφέντες, έχουν απ' αυτές: τις εταίρες για την ηδονή, τις παλλακίδες για την καθημερινή περιποίηση του σώματος, τις συζύγους για νόμιμα παιδιά.

Στην πρώτη περίπτωση μερικοί προσπαθούν να απορρίψουν το επιχείρημα και εξηγούν το ύφος του συζύγου και τον οικιακό προσανατολισμό της γυναικάς όχι σαν ένα θέμα ισότητας και ανισότητας ανάμεσα στον άνδρα και στην γυναίκα αλλά σαν ένα θέμα ωριμότητας και ανωριμότητας, αφού οι σύζυγοι ήταν συνήθως 15 χρόνια μεγαλύτεροι από τις γυναίκες τους: ένα κορίτσι 15 χρόνων έπρεπε να παντρευτεί ένα άνδρα 30 χρόνων. Άλλα ακόμα και αν δεχτούμε αυτή την εξήγηση, το γεγονός ότι μια γυναίκα παντρεύοταν στα 15 χρόνια της είναι αρνητικό αυτό καθ' αυτό γι' αυτήν, αφού έπρεπε να παιξει ένα ρόλο αφύσικο για την ηλικία της, που θα της στέρούσε κάθε μελλοντική ανάπτυξη και ανεξαρτησία.

Στη δεύτερη περίπτωση στο απόσπασμα από τον Επιτάφιο οι υποστηρικτές της αντίθετης άποψης προσπαθώντας πάλι να απορρίψουν το επιχείρημα υποστηρίζουν ότι αυτή πρέπει να είναι η φωνή του Θουκυδίδη που πράγματι αγνόησε τις

γυναικες τελείως μέσα στην ιστορία του και όχι η φωνή του Περικλή που οπωσδήποτε δεν ήταν μισογύνης· αντίθετα θαύμαζε την Ασπασία και την είχε σε πολύ υψηλή θέση. Έτσι εξήγοιών την παρατήρηση του Περικλή όχι σαν κάτι που υποβιθάζει τις γυναικες αλλά σαν μια άλλη έκφραση αυτού του πιο χαρακτηριστικού ελληνικού ιδανικού, της σωφροσύνης χωρίς το οποίο κανείς δημόσιος λόγος δεν μπορούσε να θεωρηθεί τελειωμένος. Ίσως το επιχείρημα το σχετικό με τη σωφροσύνη να είναι πειστικό, αλλά το σχετικό με την Ασπασία σίγουρα δεν είναι αφού αποτυχαίνει να διαχωρίσει τη συμπεριφορά του Περικλή απέναντι σε μια εταίρα όχι Αθηναία και πολύ μορφωμένη από τις απαιτήσεις για σωστή συμπεριφορά που έχει αυτός από συνηθισμένες γυναικες Αθηναίες.

Στην τρίτη περίπτωση στα λόγια του Απολλόδωρου πολλοί υποστηρίζουν ότι το απόστασμα έχει απομονωθεί από τον υπόλοιπο λόγο, ο οποίος κατά την άποψή τους σα σύνολο θέλει πράγματι να διακρίνει τις συζύγους από τις εταίρες και τις παλλακίδες αλλά μ' ένα τρόπο θετικό για τις συζύγους, αφού η ανατροφή των παιδιών είναι ένα καθήκον που τις εξυφώνει και δεν τις υποβιθάζει. Σωστά, μόνο που υπάρχουν και άλλοι τομείς που μπορούν να εξυφώσουν τη γυναικά εκτός από την ανατροφή των παιδιών και που δεν αναφέρονται καθόλου στο λόγο. Και το βασικότερο, ακόμα και αν οι σύζυγοι φαίνονται, σύμφωνα μ' αυτό το επιχείρημα, να κατέχουν μια σημαντική θέση στην κοινωνία, ο διαχωρισμός του συνόλου των γυναικών σε κατηγορίες ανάλογα με τις υπηρεσίες που προσφέρουν στους άνδρες είναι από μόνος του ταπεινωτικός για τις γυναικες.

Τα επιχειρήματα, τώρα, αυτών που υποστηρίζουν ότι η θέση της γυναικας στην Αθήνα του 5ου αιώνα ήταν υψηλή θασίζονται κυρίως σε αποστάσματα από τραγωδίες. Ο GOMME συγκεκριμένα αναφέρεται στην ελευθερία με την οποία οι γυναικες πηγαινοέρχονται πάνω στη σκηνή χρησιμοποιώντας σαν παράδειγμα, ανάμεσα σε άλλα, τη Μήδεια που δε βιάζεται να κρυφτεί όταν εμφανίζεται ο Αιγέας που είναι ξένος και που είχε αρχίσει το μονόλογό της προς το χορό στην αρχή της τραγωδίας (2) με τις φράσεις: «Κορίνθιαι γυναικες, έξηλθον δόμων, μή μοι τι μέμφησθε». Όμως αυτή η ελευθερία στη σκηνή μπορεί να εξηγηθεί σα μια αναπόφευκτη σύμβαση του θεάτρου και στα συγκεκριμένα λόγια της Μήδειας, αυτή φαίνεται να αισθάνεται ότι το γεγονός πως βγήκε έξω από τη σπίτι δεν ήταν κάτι το συνηθισμένο γι'

αυτήν.

Το γεγονός ότι οι υποστηρικτές και των δυο θέσεων είναι άνδρες δε μας επιτρέπει να δεχτούμε ότι αυτές οι θέσεις είχαν υποστεί και επιδραση από κάποιες προκαταλήψεις λόγω φύλου. Βέβαια θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι οι πιο αυτηροί από τους μελετητές είναι αυτοί που έζησαν στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε μια εξήγηση γι' αυτή την αυτηρότητα θα ήταν η ίδια η θέση της γυναικας στα χρόνια που έζησαν αυτοί.

Πάντως μια άλλη εξήγηση γι' αυτή τη διάσταση των απόψεων θα μπορούσε να δοθεί αν ληφθεί υπόψη το είδος των μαρτυριών που συμβουλεύτηκε κάθε ομάδα: οι πρώτοι στηρίζουν τα επιχειρήματά τους σε μαρτυρίες παρμένες από την πεζογραφία και κυρίως τη ρητορεία, ενώ οι δεύτεροι σε μαρτυρίες παρμένες από την τραγωδία. Όμως κάποιος που θέλει να καταλήξει σε συμπεράσματα για τη θέση της γυναικας στην Αθήνα των κλασικών χρόνων δεν έχει το δικαίωμα να βασιστεί σε ένα μόνο είδος μαρτυριών αγνοώντας κάποια άλλα. Αν το κάνει, σίγουρα θα καταλήξει σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Ο GOULD (3) που εξετάζει τη θέση της γυναικας στην Αθήνα των κλασικών χρόνων από τρεις σκοπιές: το νόμο, τα έθιμα και το μύθο δρίσκει ότι στο νόμο οι γυναικες ανεξάρτητα από το αν είναι κόρες, σύζυγοι, αδερφές και μητέρες, ανεξάρτητα από την ηλικία ή την κοινωνική τους τάξη δρίσκονται έξω από την κοινωνία, παρ' όλα αυτά όμως είναι αναγκαίες σ' αυτήν. Στα έθιμα, επίσης, υπάρχει μια ποικιλία συμπεριφοράς: οι γυναικες μένουν στο σπίτι με τη συντροφιά άλλων γυναικών, ο προσανατολισμός τους είναι οικιακός αλλά περιφρόνηση δεν είναι ο κατάλληλος όρος να περιγράψει κανείς την ανδρική συμπεριφορά προς αυτές. Η σχέση ανάμεσα στις γυναικες και στους άνδρες συγγενείς τους μπορεί να δείχνει ένα πολύ υψηλό βαθμό ζεστασιάς, τρυφερότητας και ενδιαφέροντος αλλά μπορεί να δείχνει ακριβώς την έλλειψη αυτών των αγαθών. Στο μύθο πάλι, μπορούμε να δρούμε τον υπερβολικό φόβο των γυναικών από τη μια μεριά και την τέλεια ανεξαρτησία τους από την άλλη.

Έτσι φαίνεται ότι δεν είναι σωστό απλοποιώντας τα πράγματα να ρωτήσουμε αν τη γυναικά τη σεβόντουσαν ή την περιφρονούσαν και να περιμένουμε ένα απλό ναι ή όχι.

Από τη μια μεριά δεχόμαστε μερικά γεγονότα: η γυναικά δεν καταγράφεται στο Δήμο και δεν είναι μέλος της φρατρίας. Τα ονόματα των γυναι-

κών αποφεύγονται συστηματικά στους λόγους των Αττικών ρητόρων με εξαίρεση τα ονόματα των γυναικών χαμηλής κοινωνικής στάθμης, των πεθαμένων γυναικών ή των γυναικών που έχουν κάποια σχέση με τους αντιπάλους στη δίκη. Στις αττικές ταφόπετρες διαβάζει κανείς συνήθως το όνομα του πατέρα ή του συζύγου της πεθαμένης γυναίκας, κάτι που μπορεί να συγκριθεί με την αλλαγή του ονόματος της γυναίκας μετά το γάμο της που ίσχει μέχρι σήμερα ή με τη μορφή του επιθέτου της γυναίκας στη σημερινή Ελλάδα που είναι σε γενική πτώση: η σύγχρονη Ελληνίδα είναι η σύζυγος ή η κόρη κάποιου.

Από την άλλη μεριά δεχόμαστε τις μαρτυρίες από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη για το δικαίωμα των γυναικών να πηγαίνουν βόλτα ή για ψώνια· για το δικαιώμα τους να πηγαίνουν στο θέατρο παρά το ότι οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι οι γυναίκες ήταν ελεύθερες να παρακολουθούν τις παραστάσεις στις γιορτές της Αθήνας, ο WILSON (4) υποστηρίζει πειστικά το αντίθετο βασιζόμενος σε ορισμένα αποσπάσματα του Αριστοφάνη (Εκκλησιάζουσαι 1166, Ειρήνη 50, 962, Θεσμοφοριάζουσαι 395, Όρνιθες 793). Δεχόμαστε και τις μαρτυρίες από την τέχνη: στον Παρθενώνα, η Παναθηναϊκή πομπή στη δυτική πύλη άρχιζε με μια ομάδα κοριτσιών. Στα αττικά αγγεία οι γυναικες φαινόταν πολύ ευτυχισμένες σε διάφορες εικόνες της καθημερινής ζωής.

Μετά απ' όλα αυτά και επειδή δεν είναι σωτό να διαχωρίζομε την κοινωνική θέση της γυναικας από την πολιτική και τη νομική, μπορούμε να συγκρίνουμε διάφορες όψεις της πολιτικής κοινωνικο-οικονομικής και πολιτιστικής θέσης της γυναικας, ώστε αυτές να αποτελέσουν ένα ενιαίο σύνολο και να καταλήξουμε ότι οι γυναικες δεν είχαν μια υψηλή θέση στην κοινωνία της κλασικής Αθήνας, δεν ήταν όμως και αποκλεισμένες στο σπίτι τους σαν σε χαρέμι αλλά μπορούσαν να γίνονται αντικείμενα σεβασμού και συγχρόνως περιφρόνησης και πάντοτε σε σχέση με την ιδιαιτερη ιστορική στιγμή στην οποία ζούσαν.

1. A.W. GOMME ESSAYS IN GREEK HISTORY AND LITERATURE BASIL BLACKWELL, OXFORD 1937.
2. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΜΗΔΕΙΑ 214-215.
3. J.P. GOULD LAW, CUSTOM AND MYTH: ASPECTS OF THE SOCIAL POSITION OF WOMEN IN CLASSICAL ATHENS. JOURNAL OF HELLENIC STUDIES, 100, 1980.
4. N. WILSON, TWO OBSERVATIONS ON ARISTOPHANES' LYSISTRATA. GREEK, ROMAN AND BYZANTINE STUDIES, 1982.

ΚΑΠΟΙΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΝΩΛΗ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ

ΓΙΩΡΓΗ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗ

Με τα διηγήματά του που έχουνε κρητικό θέμα («Ο Γιάννης ο Ποντίκης από Χριστούγεννα σε Πάσχα και τανάπαλιν», «Οι δεμένοι», «Στο Ριζοσκλόπι», «Ο Κουκογιάννης»); ο Μανώλης Σκουλούδης ακολουθεί το δρόμο του Κονδυλάκη. Βρίσκομε σ' αυτά ένα λιτό κι αφτιασίδωτο ύφος, μια γοργή και στρωτή αφήγηση, τη διεισδυτική ματιά που κατεβαίνει παιζόντας σε σημαντικό ψυχολογικό βάθος, το πλαίσιο του κρητικού χωριού όχι σαν απλή γραφικότητα αλλά μ' όλη την αλήθεια και την ιδιαιτερότητά του, ανθρώπους γεμάτους χυμό και ζωντάνια και προπάντων εκείνη τη λεπτή ειρωνία του συγγραφέα - παρατηρητή και σχολιαστή και το λαϊκό χιούμορ που αναβλύζει πηγαίο κι άφθονο από τον ιδιωματικό διάλογο και τις πράξεις των ηρώων. Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε μια πλούσια δημοτική γλώσσα, την ικανότητα της αδιάκοπης ισορροπίας ανάμεσα στο δράμα και στην κωμῳδία, στην καθημερινότητα και στο εξαιρετικό γεγονός, στο διονυσιακό ξέσπασμα και στην απαλότητα κάποιων λυρικών τόνων.

Όπως στα έργα του Κονδυλάκη έχουμε κι εδώ πεζογράφημα όπου «η ψυχολογία των τύπων, η δραματικότης ορισμένων καταστάσεων διασπούν τα πλαίσια της ηθογραφίας» δίνοντάς της «βαθύ κοινωνικόν ενδιαφέρον».² Όμοια με το συγγράφεα του «Πατούχα» και της «Πρώτης αγάπης» κι ο Σκουλούδης επιχειρεί μια μελέτη του ερωτικού ένστικτου σε συνδυασμό με τη σχέση του ανώριμου ατόμου με το κοινωνικό σύνολο.

Δε μπορούμε να πούμε πως στα κεντρικά πρόσωπα των διηγημάτων του Μανώλη Σκουλούδη που αναφέραμε υπάρχει ποικιλία χαρακτήρων. Ο ήρωας της νουθέλας: «Ο Γιάννης ο Ποντίκης κ.λ.π.» καθώς κι οι ήρωες των διηγημάτων: «Ο Κουκογιάννης» και «Στο Ριζοσκλόπι» είναι στην πραγματικότητα παραλλαγές του ίδιου ανθρώπου του τύπου. Το «Ριζοσκλόπι» μάλιστα έχει γραφτεί σαν «αυτότελη συνέχεια» του «Γιάννη του Ποντίκη», όπου κάνουνε την εμφάνισή τους τα ίδια τα πρόσωπα της νουθέλας σε μια «ιστορία» που διαδραματίζεται λίγα χρόνια αργότερα. Το θεμελιακό πρόσωπο όμως όχι μόνο δεν εξελίσσεται από το

ένα πεζογράφημα στ' άλλο, αλλά παρουσιάζει και μια παλινδρόμηση· ενώ στο τέλος της νουθέλας ο συγγραφέας το παρουσιάζει να μπαίνει στην αντρική ωριμότητα, εδώ ξαναθρίσκομε το γνωστό μας ασυμάζευτο έφηβο. «Ο Κουκογιάννης» είναι μια παραλλαγή του διηγήματος: «Στο Ριζοσκλόπι», απ' όπου έχουν αφαιρεθεί ορισμένα περιστατικά και δευτερεύοντα πρόσωπα, έχει αλλαχτεί το τέλος και τ' όνομα του ήρωα, χωρίς όμως να μεταβληθεί βασικά ο ίδιος, εξόν από κάποια απλοποίηση στο χαρακτήρα του, που τον έκαμε ίσως πιο μονοκόμματο και πιο στέρεο. Ο ανώνυμος βοσκός των «Δεμένων», χωρίς να ταυτίζεται με τους παραπάνω Ποντικο-ή Κουκογιάννηδες έχει κάμποσα κοινά σημεία μ' αυτούς.

'Όλοι τούτοι οι ήρωες του Σκουλούδη είναι πρωτοξαντέρφια του Πατούχα. Έφηβοι πρωτόγονοι κι απλοϊκοί στην αντίληψη, αυθόρμητοι και πληθωρικοί στα ξεσπάσματά τους, παλεύουν ανάμεσα στην ατίθαση ζωτικότητά τους που δεν ανέχεται περιορισμούς και κανόνες ευπρέπειας και στις κοινωνικές συμβατικότητες.

Το σκολειό κι ο γάμος είναι γι' αυτούς δυό τυραννικοί θεσμοί που περιορίζουν απελπιστικά τη φυσική ελευθερία του ατόμου. Δυο παγίδες που πιάνουνε ξαφνικά τον ανυποψίαστο. Ο Ποντικογιάννης ονειροπολεί την καταστροφή των σκολειών όλου του κόσμου. Τη μαθητική σκλαβιά όμως τη νιώθει πιο βαριά και πιεστική ο Γιάννης ο Κουκάκης. Εξαναγκασμένος από τον πατέρα του να παρακολουθεί τα μαθήματα του δημοτικού στα δεκαοχτώ του χρόνια, παντρεμένος αυτός και με παιδί, και να δέχεται τον εξευτελισμό της βέργας, θλέπει το σκολειό σαν εφιάλτη του. Γι' αυτό κι η αντίδρασή του δεν περιορίζεται στην ονειροπόληση. Ο δάσκαλος δέχεται την επίθεσή του στην ερημιά και πληρώνει την απρονοησία του να θέλει να του μάθει γράμματα με το ζόρι· κι όλο το χωριό μαθαίνει την επίσημη δήλωσή του πως: «άνε κλείσει κιαμμάν ημέρα ο γέρος τα μάθια του» θα κάψει το σκολειό.

Ο γάμος δε φαίνεται ν' απασχολεί και πολύ τον Κουκογιάννη. Μια κι «έβγαλε τα μάτια του» με

την Αηδονίτσα τα κουμπούρια των συγγενών της και τ' αναγκαστικό στεφάνωμα ήταν η μοιραία συνέπεια της πράξης του. Κι άλλο τόσο μοιραία ήταν κι η πρώιμη πατρότητα. Δε μοιάζει να εντυπωσιάζεται μήτε από τόνο να μήτε από τόνο άλλο. Η ζωή του πολύ λίγο αλλάζει κι η σκέψη κι η νοοτροπία του καθόλου. Είναι πάντα ο ίδιος έφηβος: ανέμελος, πεισματάρης, εγωιστής, σκορποχέρης - πιο πολύ παιδί παρά άντρας.

Το αντίθετο συμβαίνει με το Γιάννη τον Ποντίκη. Με το γάμο του βρίσκεται ξαφνικά μπροστά σε μια καινούργια κατάσταση που δεν είναι προετοιμασμένος ν' αντιμετωπίσει. Νοικοκυρίο, οικονομικές στενοχώριες, σκοτούρες από την εγκυμοσύνη της γυναικας, ένας σωρός ευθύνες, πέφτουνε μ' όλο το τρομαχτικό βάρος τους απάνω του. Νιώθει τον εαυτό του παγίδευμένο, ισόδιο σύντροφο της δεκατετράχρονης «Μυξομαριώς», που του είναι σχεδόν ξένη, κι ισόδιο σκλάβο της δουλειάς και της ανάγκης. Δεν μπορεί να χωρέσει ο νους του πως έπρεπε να τιμωρηθεί τόσο σκληρά για ένα απλό «ερωτοσκάρνεμα». Κι επαναστατεί. Οι αντιδράσεις του είναι σπασμαδικές, αντιδράσεις ενός παιδιού που τ' αναγκάζουνε να παίξει το ρόλο του άντρα. Αρνιέται να δουλέψει αντιμετωπίζοντας προκλητικά τις συμβουλές της μάνας και την εχθρότητα των συγγενών. Φεύγει από το σπίτι. Προσπαθεί να συγκινήσει ξανά την πρώτη του αγάπη, την παντρεμένη πια Ουρανία.

Ο ερωτικός δαιμόνας του Κουκογιάννη τιθασεύτηκε με το γάμο. Το ερωτικό του πρόβλημα βρήκε τη λύση στη νόμιμη αγκαλιά της Αηδονίτσας. Ίσως γιατί δεν ήταν παρά ένα πρόβλημα βιολογικό. Ο ερωτισμός δύμας του Γιάννη του Ποντίκη είναι πιο πλούσιος, πιο ορμητικός κι ατιθάσευτος. Είναι η διονυσιακή πνοή η καυτή και πανίσχυρη που κυριεύει το κορμί και το πνεύμα και δεν τον αφήνει σε ησυχία.

Έτσι στο διήγημα «Στο ριζοσκλόπι» ο Μποντικογιάννης αρχίζει αρκετά νωρίς να βαριέται τη ρουτινέρικη συζυγική σχέση, τα «σκαρνέματα με το γνωστό τους χνώτο». «Η σκέψη πως όλες οι κοπελιές τόνε λιμπιζόντανε δίχως να του θολεί να τόνε ευχαριστήσει τόνε δαιμόνιζε». Στη νουθέλα το θέμα ερευνάται από το συγγραφέα βαθύτερα. Ο ερωτισμός του Ποντικογιάννη εξετάζεται από μια υπαρξιακή, θα λέγαμε, σκοπιά. Η άσθηση ερωτική δίψα του τόνε τραβά σε μια πυρετική αναζήτηση, πίσω από το χάδι και την ηδονή, της γυναικας ως ύπαρξης. Λαχταρά την ψυχική επικοινωνία με το θηλυκό «άλλο», που θα σημάνει την έξοδό του από τον κλοιό της μοναξιάς όπου τον έχει ρίξει η Μαριώ, το ζωάκι τούτο των

δεκατεσσάρων χρονών.

Το δράμα του Γιάννη του Ποντίκη ήταν πως στη σύντομη σε διάρκεια μα αρκετά πλούσια ερωτική του δράση, συνάντησε τη γυναικά άλλοτε αθώα, σεμνή, παιδική κι απονήρευτη, τέτοια που να τόνε φέρνει σ' αμηχανία, να του εμπνέει το σεβασμό και το ρομαντικό έρωτα, όπως η Ουρανία, κι άλλοτε πάλι θερμά αισθησιακή, μια πυραχτωμένη σάρκα που γύρευε μόνο τη δροσιά του, σαν τη χήρα τη Σμαραγδίνα. Ο κρητικός δύμας έφηβος του Σκουλούδη είναι έναν ανθισμένο σώμα, οιστρηλατημένο από το ένστικτο και συνάμα μια ευαισθητή νεανική ψυχή. Στην αρχή η Ουρανία γεμίζει αποκλειστικά τη σκέψη και τα συναισθήματά του. Για χάρη της σχεδιάζει με τη φαντασία του δονκιχωτικά κατορθώματα και κάνει μπροστά της επιδειξίες μόρφωσης, μιλώντας μια κωμικά στραπαταρισμένη καθαρεύουσα, ή επιδειξίες χουβαρντοσύνης, δίνοντας στα παιδιά - καλαντιστάδες έναν ασημένιο τάλλο που θα τους το πάρει αργότερα. Όταν η χήρα τόνε παρασέρνει στο σπίτι της η κραυγή του, καθώς βουλιάζει στην αγκαλιά της, δείχνει πιο πολύ την παράδοση ενός ανίσχυρου ν' αντισταθεί στο μεθύσιο της σάρκας παρά το θρίαμβο του αρσενικού: «Όρσε! Κατάπιε με διαδόλου θηλυκό, να ησυχάσεις!»

Ο σαρκικός πόθος τόνε σπρώχνει στο ερωτικό παιγνίδι με τη Μαρία. Αναγκαστικά δεμένος πια μαζί της, παραδέρνει μόνος στο κλουβί του γάμου του. Κάποιες δειλές απόπειρες να προσεγγίσει τον άνθρωπο που κρύβεται μέσα στο μισογυνακείο - μισοπαιδικό κορμί πού γίνεται παγίδα του, συντρίβονται πάνω στην τραχύτητα και στην πεζότητα της γυναικας: «Πέσε μωρέ δρούθαλη να κοιμηθείς».

Ο Γιάννης ο Ποντίκης καταντά να ζητά στη συντροφιά του σκύλου του και στην αφοσίωσή του ότι δε βρίσκει στους ανθρώπους. Σε μια στιγμή ερημιάς κι απόγυνωσης δε διστάζει να καταφύγει στην πλαστοπροσωπία για να κλέψει μερικά χάδια από την Ουρανία. Επωφελούμενος από το σκοτάδι μπαίνει στο σπίτι της παρασταίνοντας τον άντρα της. Η αλλοτινή του αγάπη μόλις ανακαλύψει την απάτη θα τόνε πετάξει έξω. Όχι μόνο από αισθημα συζυγικής πίστης ή επειδή φοβάται την κοινή γνώμη, μα και γιατί δε νιώθει πια τίποτα γι' αυτόν.

Οι γυναικες, άλλωστε, στη νουθέλα και στα δύο διηγήματα του Σκουλούδη που περισσότερο μας απασχολούν εδώ, έχουν την ικανότητα να προσαρμόζονται με περισσότερη ευκολία σε κάθε καινούργια κατάσταση. Είναι όλες τους πιο προγειωμένες από τους άντρες, πατούνε στέρεα και

με τα δυο τους πόδια στην πραγματικότητα. Είτε αθώες κι ακάτεχες, είτε γεμάτες ερωτικές ορμές και πείρα, ασύνειδα ή συνειδητά, δουλεύουνε στο σκοπό της φύσης. Ο συναισθηματισμός, η ευαισθησία, η ονειροπόλα διάθεση φαίνεται να μην είναι παρά η γοητευτική αχλύ που ωραιοποιεί τούτο το σκοπό, απαλαίνοντας την ωμότητά του. Μόλις αυτός πραγματοποιήθει το ρομαντικό νεφέλωμα διαλύεται, όπως μαδεί το πολύχρωμο φτέρωμα κάποιων πουλιών, κι η γυναικά, αδιάφορο αλλέγεται Αηδονίτσα, Μαριώ, Ουρανία ή Σμαραγδίνα, γίνεται το πεζότατο θηλυκό ζώο που όλος ο κόσμος περιστρέφεται γύρω από τη μητρότητά του.

Ο Ποντικογιάννης καθώς παρακολουθεί τις προετοιμασίες για τη γέννα της Μαριώς, την ασυνήθιστη δραστηριότητα των γυναικών και τα χαμηλόφωνα λόγια που ανταλλάζουνε, του φαίνεται πως βρίσκεται μπροστά σε μια συνωμοσία του γυναικείου φύλου. Κάτι σπουδαίο γίνεται μέσα στο σπίτι του, κάποιο μεγάλο γεγονός που αυτός βρίσκεται στο περιθώριό του.

Κάποια επίσημη πράξη στην οποία δεν παιζει κανένα ρόλο. Κι η απλή παρουσία του είναι περιττή, ακόμη κι ενοχλητική, μια κι εμποδίζει τις άνετες κινήσεις των γυναικών. Κι αισθάνεται τον εαυτό του «ασήμαντο κι αχρείαστο μπροστά στο αντιπαθητικό τούτο μυστήριο, που τόσο εύκολα χωρούσε στην κοιλιά και της πιο μυξιάρας τσούπας του χωριού».

Ο Γιάννης ο Ποντίκης της ομώνυμης νουθέλας και συμπληρωματικά του διηγήματος: «Στο Ριζοσκλόπι» είναι η πιο ολοκληρωμένη μορφή στα πεζογραφήματα του Μανώλη Σκουλούδη που ξετάζουμε. Μας επιβάλλεται να σταθούμε σε μερικές ακόμη πλευρές του χαρακτήρα του.

Η σκέψη του, βέβαια, είναι μονοκόμματη, πρωτόγονη και αφελής. Εξακολουθεί να βρίσκεται σαν τον Πατούχα - τρία τέταρτα του αιώνα περίπου αργότερα απ' αυτόν - πιο κοντά στην τραχιά κι αμάλαγμη φύση, παρά στο σύστημα ζωής των ανθρώπων του χωριού του με τις συμβάσεις και τα «κατά συνθήκην» του. Ό, τι του κάνει εντύπωση από τη θρησκεία είναι τ' ασυνήθιστα και τα παράξενα: τα δώρα των μάγων στη Γέννηση, η αφαγή των νηπίων, τα θάύματα. Η πραότητα κι η ανεξικακία του Χριστού του φαίνονται ακατανόητες. Δεν μπορεί να χωρέσει το μιαλό του πώς, Θεός αυτός, άφησε να τόνε σταυρώσουνε. Είναι απλοϊκός κι ευκολόπιστος. 'Εν' απονήρευτο παιδί με τα πείσματα και τις απαιτήσεις του - «ντιμπιντούς μωρό» καθώς λέει η Σμαραγδίνα όταν πάνω

στ' αγκάλιασμά τους παιρνανε φωτιά οι «στράκες της λαμπρής» που κρύβει στον κόρφο του. Γεμάτος παιδική περιέργεια και θαυμασμό απορροφάται - «Στο Ριζοσκλόπι» - τόσο από το «θάύμα» του εγγλέζικου αυτοκίνητου με τα πολυθόλια και τον ασύρματο, που ο μαντατοφόρος χρειάζεται να του επαναλάβει τρεις φορές πως τόνε ζητά ο ετοιμοθάνατος πατέρας του και θα θιγτεί από τα γέλια των Εγγλέζων και του διερμηνέα, για να πάρει το δρόμο προς το σπίτι του.

Ο Μποντικογιάννης όμως πίσω από την αφέλεια, την αδεξιότητα και την παιδικότητά του - που είναι φανερώματα της αγνής στο βάθος κι απονήρευτης ψυχής του - κρύβει πολλήν ευαισθησία. Ο θάνατος του πατέρα του κάνει να εκδηλωθεί η αγάπη του προς αυτόν, δειλά κι σπασμωδικά πλάι στη νεκρική κλίνη, όπου οι τύφεις για τη «στραβοκεφαλιά» του κι ο ίσκιος του Χάρου πλακώνουν την ψυχή του, πληθωρικά μ' ένα έσπασμα λυγών στην ερημιά που αποτραβιέται ύστερο από την κηδεία. Μα η θλίψη δεν τόνε κρατά αιχμάλωτό της για πολύ. Οι μεταπώσεις του είναι απότομες και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα πηδά από το κλάμα στο τραγούδι, από τη διάθεση της ανταρσίας ενάντια στο χωριό στην ειλικρινή επιθυμία να βρει και ν' ακολουθήσει «του Θεού το δρόμο» (που «μου τον ορμηνεύετε ούλοι και δεν τόνε βρίσκω»), από το φόδο του θανάτου στη σκέψη και στον πόθο της γυναικας.

'Όπως κάθε έφηβος δε χωρεί μέσα στη φτωχή και μίζερη γι' αυτόν πραγματικότητα. Ονειροπόλει - με το συνηθισμένο απλοϊκό τρόπο του - ό, τι θά 'θελε μα δεν μπορεί να πραγματοποιήσει. Μεγάλες και ηρωικές πράξεις αντάξιες πότε ενός Ρομπέν των Δασών και πότε ενός Δον Κιχώτη: την κυριαρχία του κόσμου με τη βοήθεια των δαιμονικών που θα υποτάξει (στη νουθέλα) ή των εγγλέζικων «νέων όπλων» που θα πάρει στα χέρια του («Στο Ριζοσκλόπι»), την αθανασία του, το ξεκλήρισμα των «σταυρωτήδων» του χωριού - χωροφυλάκων, τοκογλύφων, δασκάλων, βουλευτών και παπάδων, στο τέλος και του ίδιου του Χίτλερ που ξεσήκωσε τον πόλεμο - το λευτέρωμα των φυλακισμένων, το μοίρασμα των χρημάτων στους φτωχούς. Μπερδεύει αφελέστατα τα παγκόσμια προβλήματα με τα ατομικά του, πιστεύοντας πως ο πόλεμος πρέπει να διορθώσει την ερωτική αδικία που θύμα της είναι ο ίδιος.

Καθώς ορμά στο καθετί με τον αυθορμητισμό του παιδιού που ο πόθος του δεν υποπτεύεται μήτε κι ανέχεται φραγμούς, κάθε τόσο σκοντάφτει πάνω στη ψυχρή λογική των άλλων κι στους κανόνες της ζωής των. Η απροσδόκητη σύγκρου-

ση τόνε σαστίζει, τόνε πληγώνει και τον ταπεινώνει. Το θάρρος ν' αντιμετωπίσει τη δύσκολη κατάσταση που δημιούργησε τον εγκαταλείπει πολύ εύκολα. Η πρόχειρη διέξοδος όπου τον οδηγεί όχι η σκέψη, μα το ζωικό ένστικτο της φυγής μπροστά στον κίνδυνο, είναι πάντα «το γρήγορο σκαρφάλωμα απάνω στη Μαδάρα». Εκεί, μακριά από τους ανθρώπους, με τη συντροφιά του αχώριστου σκύλου του, μπορεί να κλάψει, ν' απειλήσει δοσους τόνε πληγώσανε και να ονειρευτεί μυθικούς άθλους. Το βουνό είναι κι εδώ η άκακη φύση, ο παράδεισος της απλότητας και της αθωότητας που ξεπλύνει κάθε ντροπή και στηρίζει το κλονισμένο θάρρος και την αυτοπεποίθηση. Από το ύψος του ακόμη ο ταπεινωμένος έφηβος πραγματοποιεί συμβολικά τη νίκη και την κυριαρχία του πάνω στο χωριό - κοινωνικό σύνολο, με τους είρωνες και κουτσομπόληδες χωριανούς του καφενέ, την αναίσθητη κι απαιτητική Μαριώ, τη λυσσασμένη χήρα με τους κουμπουροφόρους συγγενείς της, την ψυχρή Ουρανία, τον αυστηρό και λογικό πατέρα του, που τους βλέπει να σαλεύουνε ταπεινοί κι ασήμαντοι στα πόδια του.

Η μορφή του πατέρα ξεχωρίζει από τ' άλλα δευτερεύοντα πρόσωπα στη νουβέλα και στα δυο από τα τρία διηγήματα του Σκουλούδη που εξετάζουμε. Είναι ο αρχηγός της πατριαρχικής οικογένειας, ο αναμφισθήτος αφέντης που η θέλησή του αποτελεί νόμο. Συχνά εμπνέει το φόβο αλλά παράλληλα και το σεβασμό και την αγάπη. Είναι πάντα ο έμπειρος, ο συντηρητικός, ο φρόνιμος που προσπαθεί να περιορίσει τις εκδηλώσεις του έφηβου και να τον εισαγάγει στο πνεύμα και στους κανόνες της κοινωνικής συμβίωσης. Αναγκάζει τον Κουκογιάννη να παρακολουθεί το σκολείο. Παίρνει το τουφέκι από το Γιάννη τον Ποντική. Κοιτάζει να τόνε ξεμπερδέψει από τα μπερδέματά του κι όταν φτάσει στο απροχώρητο να τόνε στεφανώσει το γρηγορότερο, περιοριζόμενος να τον οικτήρει για την κουταμάρα του: «Ετσά 'στρωσε κι ετσά θα κοιμηθεί». Μέσα του όμως δεν έχει στεγνώσει το αισθήμα. Ο πατέρας του Ποντικογιάννη συγκινείται από την ομορφιά της χήρας και τήνε κομπλιμεντάρει.

«Στο Ρίζοσκλόπι» ο γέρο-Μποντικογιωργής προβάλλει πιο ανάγλυφος και κοιταγμένος από μιαν άλλη οπτική γωνιά. Η σκηνή του ψυχομαχήτου του, μ' όλη την κάποια φλυαρία της και τα μελοδραματικά της στοιχεία έχει γνησιότητα κι αλήθεια. Φέρνει στη μνήμη μας ανάλογες διηγήσεις χωρικών για τις τελευταίες στιγμές γερόντων.

Η αυστηρότητα του πατέρα έχει λυγίσει με την προσέγγιση του θανάτου. Ο Μποντικογιωργής μιλώντας στο «Γιαννίδ» μεταχειρίζεται χαϊδευτικά επίθετα και γλυκερές εκφράσεις αγάπης, σ' ένα στερνό έσπασμα της τόσα χρόνια συγκρατημένης στοργής του. Μοιάζει να θέλει να προκαλέσει τα αντίστοιχα αισθήματα του γιού του και να φύγει από τη ζωή συνοδευόμενος από δάκρυα κι εκδηλώσεις αγάπης. Αναγνωρίζει πρόθυμα τα προτερήματα και τις χάρες του, κατανοεί τις δυσκολίες της προσαρμογής του, ομολογεί πως πέρασε κι αυτός από το ίδιο στάδιο.

Οι τελευταίες του συμβουλές λέγονται πιο πολύ σα μια στερνή πατρική έκκληση, παρά σα διδαχή. Στην πείρα της ζωής που μεταβιβάζει ο απόμαχος στον άγουρο μαζί με την περιουσία, τα όπλα του και την αρχηγία της οικογένειας, μπορούμε να βρούμε τα κύρια σημεία της βιοθεωρίας του χωρικού της Κρήτης σε παλιότερες εποχές: Αντρικείο κουράγιο κι υπομονή στις δύσκολες περιστάσεις. Αγάπη προς τη γυναίκα και το παιδί. Σκληρή δουλειά για την επιτυχία μιας οικονομικής αυτάρκειας. Κράτημα ψηλά της οικογενειακής τιμής και της τιμής των όπλων. Αγάπη της κρητικής γης, πάθος της λευτεριάς κι απέχθεια του ξένου αφέντη. Αυτοθυσία, όταν το καλέσει η ανάγκη, χωρίς υπολογισμούς.

Η προαιώνια φτώχεια του χωριάτη τόνε κάνει να λυπάται, ακόμη και στις τελευταίες στιγμές του, τα λεφτά που θα πάρει ο γιατρός και να παρδίδει στο γιο του, σαν κάτι ανεκτίμητο, τα κρυμμένα στα βάθη της κασέλας πέντε ναπολεόνια - αποταμίευση μιας ζωής.

Η περηφάνεια και το αισθήμα της αξιοπρέπειας νικούνε το νοικοκυρίστικο πνεύμα, όταν ο ετοιμοθάνατος, που πριν από λίγο συμβούλευε το Μποντικογιάννη να μη διστάσει να «προσπέσει» στον ταιφούτη το Λιανιδοκωστή παρακαλώντας τον να του δώσει δουλειά, τόνε ξερκίζει τώρα «να μην καταδεχτεί τοκογλύφο ποτέ του γι' αφέντη». Τα τελευταία του λόγια μοιάζουνε με πολεμική κραυγή, όπου γίνεται σύγχυση εποχών κι αντιπάλων: «Όξω τον Τούρκο! Φωθιά στοι ο χωροφυλάκους και στοι μουτήδες!»

Το μπλέξιμο στο δίχτυ των ευθυνών κι ο τόσο τρωτός εγωισμός του αναγκάζουν, όπως είδαμε, τον ανώριμο Ποντικογιάννη να δραπετεύει από την κοινωνική πραγματικότητα στον υποκειμενικό του κόσμο. Η ατολμία κι η αδυναμία του να ξεπεράσει την αυστηρότητα των ερωτικών ταμπού βασανίζουνε και τον ερωτευμένο θοσκό στο μικρό διήγημα «Οι δεμένοι». Η απόπειρα να ξεμυ-

στηρευτεί κάποτε στην ξαδέρφη του την αγάπη του θα ναυαγήσει στην πρώτη, καθαρά γυναικεια, αντιδρασή της. Ο προσβλημένος αντρικός εγωισμός θα μεγαλώσει το χάσμα που κρατούσαν ανοιχτό οι δισταγμοί κι η αναποφασιστικότητα. Η ντροπιασμένη περηφάνεια δε θ' αφήσει το νέο θοσκό να ενθαρρύνει την Ερήνη όταν εκείνη θά 'ρθει προς αυτόν. Κι οι δυο ερωτευμένοι, μ' όλη τη λαχτάρα τους να εκδηλωθούνε, θα μείνουνε στη σιωπή, ο ένας μακριά από τον άλλο, σαν τα δυο δεμένα γαϊδούρια που, με την κακία που γεννά μέσα του η ερωτική ανικανοποίηση, τ' απομακρύνει ακόμη περισσότερο το έν' από τ' άλλο φεύγοντας για το θουνό του ο ήρωας του διηγήματος.

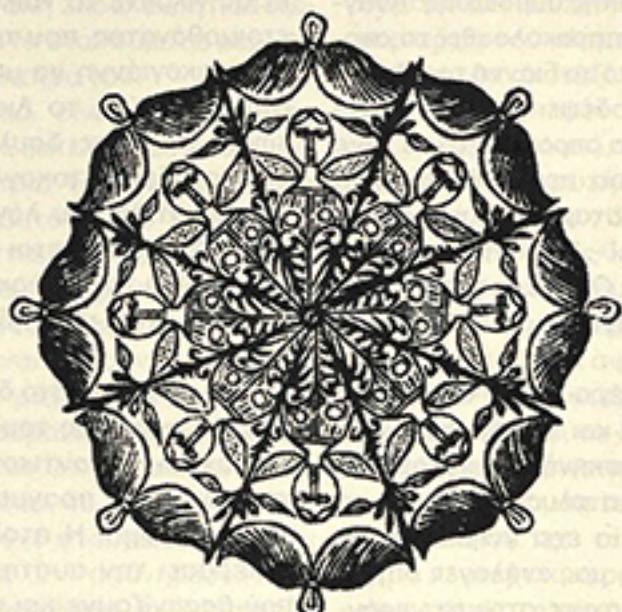
Στον Κουκογιάννη ο εγωισμός εκδηλώνεται σα «φιλότιμο». Μια κι είπε πως θα κάψει το σκολείο μόλις πεθάνει ο πατέρας του, πρέπει να το κάψει για να δειξει στους χωριανούς πως κρατά το λόγο του. Όμως πρόθυμα θα παραιτηθεί από την απόφασή του μόλις παρουσιαστεί η ευκαιρία που να δικαιολογεί την υπαναχώρησή του. Γιατί δε θέλει την καταστροφή. Ο Κουκογιάννης είναι ένας ήμερος, ανοιχτόκαρδος χαρακτήρας, ξέχειλος από το κέφι και τη χαρά της ζωής, δίχως συμπλέγματα, πρόθυμος να ξεχάσει τα πάντα, από τα βάσανα του σκολείου ως το θάνατο του πατέρα του. Και να δοθεί ολοκληρωτικά στο καθετί που τον οδηγεί η καρδιά του: στον έρωτα με την Αηδονίτσα, στη φιλία των Εγγλέζων «συμμάχων», στον πόλεμο.

Ο Γιάννης ο Ποντίκης αντρώνεται ύστερο από μια κρίση που του στοιχίσει πίκρες, πόνους κι εξευτελισμούς. Μέσ' από το τελευταίο εφηβικό του κλάμα γεννιέται ο άντρας, προσγειωμένος και συμβιβασμένος με την πραγματικότητα. Ο Κουκογιάννης, αιώνιος έφηβος, πηδά θά 'λεγες μ' ένα σάλτο πεντοζαλιού από τη ζωή στο θάνατο, υπερασπίζοντας ενάντια στους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές το «τυραννιστήρι» του το σκολείο.

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το πρώτο (νουθέλα) και το δεύτερο (διηγήμα) περιλαμβάνονται στη συλλογή διηγημάτων -Περί το τέρμα- εκδ. -Πυρός-, 1935. Το τρίτο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό -Γράμματα-, τεύχος 5, Μάιος 1945, σελ. 142-148. Το τέταρτο στο περιοδικό -Κρητική Εστία- των Χανιών, τεύχος 21, Απρίλιος 1950, σελ. 6-7 και 23.
2. Αιμ. Χουρμούζιος. -Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στον τόμο -Ελλάς- του -Εγκυλοπαιδικού Λεξικού Ηλίου-, σελ. 1116. Βλ. και Π. Χάρη: -Σε δλα του τα διηγήματα ο κ. Σκουλούδης μένει φυχογράφος-. Περιοδ. -Νέα Εστία- 1935, σελ. 882-3.
3. Σημείωση του συγγραφέα στη σελ. 142 του περιοδ. -Γράμματα- όπου δημοσιεύεται το διηγήμα -Στο Ριζοσκλόπι-.
4. Ο τύπος του ονόματος του ήρωα διαφέρει μεταξύ της νουθέλας του βιβλίου (Γιάννης Ποντίκης ή Ποντικογιάννης) και του διηγήματος -Στο Ριζοσκλόπι- (Μποντικογιάννης).
5. Αυτό συμβαίνει στη νουθέλα -Ο Γιάννης ο Ποντίκης από Χριστούγεννα σε Πάσχα και τανάπαλιν-. -Στο Ριζοσκλόπι, όπως αναφέραμε και στην αρχή, είναι σα να μην έχει μεσολαβήσει η εξέλιξη του ήρωα.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΩΣ ΒΟΗΘΗΣΑΝ ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ. ΤΙ ΕΠΡΑΞΕ ΤΟ ΕΠΙΣΗΜΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1866

ΝΙΚΟΥ Κ. ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ

Σε πέλαγος πληροφοριών και εντυπώσεων βρίσκεται ο μελετητής των ιστορικών βιβλίων που αφορούν τις τελευταίες επαναστάσεις των Κρητών για την κατάκτηση της ελευθερίας του ηρωικού νησιού. Πέφτεις πάνω στη στάχτη της καμένης γης μελετώντας «Το Αρκάδι δια μέσου των Αιώνων» του μητροπολίτη της Κρήτης Τιμόθεου Βενέρη. Περπατάς τα μονοπάτια στις απάτητες ράχες των κρητικών βουνών, διατρέχοντας τις φορτωμένες σελίδες του Βασιλη Ψυλλάκη στην «Ιστορία της Κρήτης». Βλέπεις τα Πεύκα του Μοναστηριού να γέρονται, να χάνονται μαζί με τους αγωνιστές. Άραγε τί φωτιά είναι αυτή που καίει στα στήθια τους; Ποιά πηγή ανάβει τη φλόγα στα φωτεινά εκείνα μάτια των πολεμιστών της Λευτεριάς; Συναντάς στις σελίδες του Ζαμπέλιου και του Κριτοβουλίδη μια τόλμη που αφηνιάζει, ένα θάρρος που παιζει σάλτους απ' τα λευκά Όρη ως τον Ψηλορείτη. Η αμετάκλητη απόφαση δεν δειλιάζει ούτε στο καφτό καλοκαίρι ούτε στον παγωμένο χειμώνα. Μέσα στην απόφαση για λευτεριά θα βρεις τη σπίθα που κρατάει «λαμπερή στη χόβολη θαμμένη».

Είπες, λοιπόν,: εδώ θα μείνω για πολύ καιρό γιατί βρίσκω πως κάτι λείπει, από εκείνους που κάνουν τον ψηλομύτη και τον καθοδηγητή μέσ' απ' τα πουπουλένια μαξιλάρια και τα χοντρά παπλώματα. Όταν οι υπόδουλοι Έλληνες ξυπνούσαν σε άλλη γη, εκείνοι οι ψηλομύτες ζούσαν μακριά από την πατρίδα. Η Κρήτη έζωσε το σπαθί, άρπαξε το ντουφέκι τρεις φορές μέσα σε τριάντα χρόνια. Άλλη μια, και άλλη μια φορά σκαρφάλωνε στο κακοτράχαλο μονοπάτι, άλλη μια φορά σύρθηκε ο δαυλός της επανάστασης στα σώχωρα, στα διάσελα και στις μαδάρες.

Καταμεσί στο βαρύ χειμώνα άρχισαν οι επαναστάσεις του 1878 και του 1897. Γενάρη μήνα πήραν τα βουνά όταν νοστιμίζει το τζάκι και το καρύδι με το μέλι. Βλέπεις τις ίδιες φιγούρες, διακρίνεις τα ίδια πρόσωπα να βγαίνουν στα βουνά, απτόητοι γεμάτοι πεποίθηση για τη νίκη. Ο

ιδιος καπετάνιος του 1866, άφησε τη φωλιά του για το 1878 και το 1897, πήρε το γιο του, το αντράκι του, που έγινε ωρίμος άντρας γεμάτος αυτοπεποίθηση. Πήρε ακόμη και τον εγγονό του «για να μαθαίνει την τέχνη του πολέμου». Πήρε και τον αδελφό του, τον ανηψιό του για να βοηθήσει. Πήρε ακόμη και το βόιδι του και την κατσίκα του τάσφαξε για να ταΐσει τους στρατιώτες της Λευτεριάς γιατί δεν διαθέτει τις αποθήκες του οθωμανικού στρατού. Ο κατακτητής διαθέτει πολλά γιατί είναι και ληστής.

Όταν άρχισε το πανηγύρι παρουσιάστηκαν νέα πρόσωπα, αλλά τα ονόματα δεν άλλαξαν. Ας πούμε Κων. Κριάρης και Υιός. Αναγνώστης Σκαλιδης και αδελφός. Μυλωνάκης Ιωάννης πατέρας (έγινε Μυλωνογιάννης) Σταμ. Μυλωνογιάννης, Μαθιός Μυλωνογιάννης, Δημ. Μυλωνογιάννης (νεκρός από τουρκικό βόλι) Υιοι, Γιώργης Μυλωνογιάννης, Μιχ. Μυλωνογιάννης, Γιώργης Μυλωνογιάννης εγγονός, νεκρός στο Ακρωτήρι των μαχών και των αγώνων. Ο λαός και οι οικογένειές του διαθέτουν τα κεφάλαια τους σαν την εταιρεία εκείνη που έχει ισχυρό αποθεματικό.

Διαβάζεις κατάπληκτος και δεν πιστεύεις στα μάτια σου για τα «αποθεματικά» των οικογενειών που μπαίνουν στον αγώνα «συν γυναιξὶ καὶ τέκνοις». Τσουδερός το '66, Τσουδερός το '78, Τσουδερός το '97. Σγουρός εδώ, Σγουρός εκεί, Σγουρός παραπέρα. Αναφέρουμε μερικούς για να δείξουμε «του λόγου το αληθές». Αυτοί οι ηρωικοί «κατιόντες» είναι χιλιάδες.

Την ώρα τούτη της μεγάλης προσφοράς έρχεται στα χείλη σου το αμείλικτο ερώτημα ΕΣΥ ΤΙ ΕΔΩΣΕΣ; Τότε είχαμε και Βασιλέα και ανάκτορα, πρίγκιπες και πριγκίπισσες, που κανόνιζαν τα εθνικά μας πράγματα «κατά το δοκούν». Πάντοτε όπως είναι γνωστό, είχαμε «και προστάτες» που ήθελαν να μας προστατεύσουν, δήθεν από τον «παναλαιισμό», αργότερα να μας σώσουν από τον κομμουνισμό. Δήθεν μας αγαπούσαν - και σήμερα ακόμη, αλλά που ήθελαν να βοηθήσουν, από

την άλλη μεριά την Τουρκία και την αυτοκρατορία της, την εποιμοθάνατη αυτοκρατορία (από συναδελφική αλληλεγγύη βλέπεις γιατί Άγγλοι, Αυστριακοί και Ρώσοι είχαν αυτοκρατορίες) που δρισκόταν στο κρεβάτι της αποσύνθεσης. Ζητείται λοιπόν απάντηση στο ερώτημα ΕΣΥ ΤΙ ΕΔΩΣΕΣ.

ERSKINE ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α' & ΑΛΕΞ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

Όταν άρχισε η επανάσταση του 1866 πρωθυπουργός στην Ελλάδα ήταν ο Δ. Βούλγαρης. Ο Ελληνικός λαός έβλεπε με μεγάλη συμπάθεια τον αγώνα της Κρήτης, ήταν έτοιμος για θυσίες και απαιτούσε από την κυβέρνηση των Αθηνών πιο δραστήρια συμμετοχή. Ο πολιτευτής Αλέξ. Κουμουνδούρος ενσάρκωσε με ιδιαίτερα αισθητό τρόπο την απαίτηση του Ελληνικού λαού για μια αφειδώλευτη, γενναία βοήθεια στον Κρητικό λαό που προσπαθούσε να σπάσει τα δεσμά του. (Ο Αλέξ. Κουμουνδούρος 1817-1883 γεννήθηκε στη Σελίτσα της δυτικής Μάνης, σπούδασε νομικά και εκλέχτηκε βουλευτής Μεσσηνίας το 1851. Κατέβηκε στην Κρήτη το 1840 έλαβε μέρος στις επαναστατικές ενέργειες όπου τραυματίστηκε και παρ' ολίγο να πιαστεί αιχμάλωτος από τους Τούρκους. Διετέλεσε δέκα φορές πρωθυπουργός). Οι συντριπτικοί εκείνης της εποχής, γιατί πάντοτε υπάρχουν και θα υπάρχουν διαρκώς ελαττούμενοι, επιδίωξαν τη συνεργασία του Κουμουνδούρου με το Δ. Βούλγαρη (ΣΣ μέχρι των ημερών μας έφτασε το όνομα αυτό πάντοτε όμως στην συντριπτική παράταξη) γιατί φοβήθηκαν τη λαϊκή κατακραυγή. Ο Αλέξ. Κουμουνδούρος και οι Μάρκος Ρενιέρης, Κ. Λομβάρδος ήσαν αμετάπειστοι. Ο Δ. Βούλγαρης δεν ήταν ο κατάλληλος για να εφαρμόσει μια πιο δραστήρια πολιτική στο Κρητικό ζήτημα.

Εκείνες τις μέρες του 1866, ας αρχίσουμε από το 1866, ο πρέσβης της αγγλίας ERSKINE έδωσε τη συμβουλή του στο βασιλιά Γεώργιο Α' ότι ήταν προτιμότερο να διαλύσει τη βουλή παρά να παρδόσει την πρωθυπουργία στον φιλοπόλεμο Αλέξ. Κουμουνδούρο και τους συνεργάτες του. Ο βασιλιάς είδε το αστό και απόρριψε την πρόταση του Άγγλου πρέσβη διορίζοντας τον Αλέξ. Κουμουνδούρο πρωθυπουργό. Πραγματικά η Βουλή των Ελλήνων σε μια ψηφοφορία για τον προϋπολογισμό έδωσε τη νίκη στο πρόγραμμα του νέου ηγέτη, με συντριπτική πλειοψηφία: 98 υπέρ της γραμμής Κουμουνδούρου και 38 κατά. (Προφανώς η σύνθεση σε πλήθος Βουλευτών της Βουλής του 1866 ήταν διαφορετική από τη σημερινή).

Ο ERSKINE χολώθηκε για την ανυπακοή του

βασιλιά και τόνισε στο Γεώργιο ότι το νέο υπουργικό συμβούλιο είναι φιλοπόλεμο και απαρτίζεται από οπαδούς της μεγάλης Ιδέας. Η πέτρα του σκανδάλου ήταν ο γιατρός Κ. Λομβάρδος που δεν είχε αγαθές σχέσεις με την Αγγλία αλλά η Αγγλία ενδιαφερόταν να σμικρύνει τις δυσκολίες της Πύλης. Ο Γεώργιος απάντησε ότι η κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να ακολουθήσει ορισμένη γραμμή που δεν μπορεί να ξεπεράσει εκείνα που έχουν συμφωνηθεί. Μια φιλοπόλεμη Ελληνική Κυβέρνηση ενίσχυε το φόβο των Ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων ότι πλησιάζει η μέρα της μεγάλης Χριστιανικής εξέγερσης στη Βαλκανική. Οι κυβερνήσεις δεν συμπαθούσαν μια τέτοια εξέγερση αλλά την υποστήριζαν οι λαοί της Ευρώπης, και την προετοίμαζαν με ζήλο οι λαοί της υπόδουλης Βαλκανικής.

Οι Τούρκοι, με την προτροπή της Αγγλίας, έδιναν διαθεσιώσεις ότι: «θα θεραπεύσουν όλα τα παράπονα των Κρητών», αλλά και ετοιμάζονταν για πόλεμο μεταφέροντας στρατό - περίπου πενήντα τάγματα - εξόπλιζαν τους τουρκοκρήτες, και άρχισαν να χτίζουν πύργους - ένα είδος φρουρίων - στα πλέον κρίσιμα και στρατηγικά σημεία της υπαίθρου.

Η επανάσταση ενισχύθηκε με υλικό και εθελοντές (μετά το Αρκάδι έφτασε στην Κρήτη ο Πετροπουλάκης με το σώμα Μανιατών εθελοντών) με σκοπό να διατηρηθούν και να επεκταθούν οι επαναστατικές εστίες, στην Κρήτη και να απαπυχθούν νέες στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο.

Όλα πήγαιναν ομαλά ανάμεσα στο Γεώργιο και στον Κουμουνδούρο, όλα σύμφωνα με το σχέδιο οδηγούσαν σε τουρκική υποχώρηση όταν έκαφνα, ύστερα από ένα ταξίδι στην Ευρώπη, ο Γεώργιος άλλαξε τακτική. Έκαμε στροφή 180 μοιρών. Η Αγγλία υποστήριζε την Πύλη στην προσπάθειά της να διατηρήσει το ζυγό της πάνω στους Χριστιανικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής. Η θυσία του Αρκαδίου ωστόσο που πέρασε τα σύνορα κι έφτασε στην Ευρώπη είχε αποδόσει καρπούς. Στην Ευρώπη ίδρυθηκαν φιλοκρητικές επιτροπές που πιεζαν ασφυκτικά τις κυβερνήσεις, και κείνες με τη σειρά τους συμβούλευαν την Τουρκία να κάνει υποχωρήσεις δίνοντας προνόμια στους σκλάβους. Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου είχε άλλη μιά επιτυχία. Υπόγραψε συμμαχία με τη Σερβία με σκοπό τη συνδυασμένη δράση των λαών της Βαλκανικής. Αυτή την ώρα υπήρχαν ελπίδες: Η Βαλκανική μπορούσε να αποτινάξει το ζυγό.

Η αγγλική κυβέρνηση αύξησε τη δραστηριότητά της για να γλυτώσει την Τουρκία, υποστηρίζοντας ότι η Τουρκία έχει δικαίωμα να «καθορίζει

τα του οίκου της». Το σκηνικό, το Ευρωπαϊκό περιβάλλον έγινε στιγά σιγά εχθρικό. Πρώτη η Αυστρία απειλήσει εισβολή στην Βοσνία και στην Ερζεγοβίνη, αλλά και η Γαλλία ακόμη και η Ρωσία άλλαξαν στάση με την καθημερινή αντιχριστιανική, ανθελληνική δράση της Αγγλικής διπλωματίας.

Οι Τούρκοι έστειλαν στην Κρήτη τον Σερβέρ εφένδη να δώσει οδηγίες στο Μουσταφά πασσά που αλώνιζε την Κρήτη σκότωνε, λεηλατούσε, αλλά μοιράζει και υποσχέσεις. Στην κρίσιμη αυτή στιγμή η Γενική Συνέλευση των Κρητών που είχε περάσει από την Αργυρούπολη στο Μουρί Σφακίων κάλεσε τους Κρητικούς, κάλεσε τους αρχηγούς σε συναγερμό. Η ανταπόκριση των αγωνιστών ήταν συγκινητική. Πραγματικά έγινε γρήγορη και εντυπωσιακή σύναξη στα Σφακιά. Σήφακας και Μαθιός Μυλωνογιάννης, Νικολούδης και Παναγιωτάκης, έφτασαν στ' Ασκύφου κι ενώθηκαν με τους Σφακιανούς, την ίδια ώρα που ο Μουσταφάς με πέντε χιλιάδες στρατό έκαμε περιοδεία καταστρέφοντας και λεηλατώντας τα πάντα. Γενάρη μήνα στις 19 με το παλιό ο Μουσταφάς πασσά υπήρξε τυχερός. Έχασε το σύνολο του υλικού του, λένε μάλιστα ότι έδωσε εντολή στους στρατιώτες να πετούν τα πράγματά τους για να καθυστερήσει τους Σφακιανούς που προσπαθούσαν να συγκεντρώσουν το πολύτιμο αυτό υλικό. Τη μέρα εκείνη έχασε μέρος της οπισθοφυλακής του, κατόρθωσε όμως να την απαγκιστρώσει χτυπώντας από την Κράπη Σφακίων τα στενά του Κατρέ. Από τη χαράδρα που πέρασε δεν έπρεπε να βγει κανείς ζωντανός.

ΟΙ ΠΡΟΣΤΑΤΕΣ ΉΤΑΝ ΦΙΛΟΙ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΑΡΡΑΒΩΝΕΣ ΜΕ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

Στις 23 του Μάη 1867 ο Γεώργιος αρραβωνιάστηκε την Όλγα Κωνσταντίνοβνα ανηψιά του Τσάρου Πασών των Ρωσιών. Κατακαλόκαιρο την 1η Αυγούστου έφτασε στο Παρίσι για να ερευνήσει τις «Βουλές» της Γαλλικής κυβέρνησης και να αλλοιώσει άν μπορεί τις αποφάσεις της. Στο Παρίσι ο Γεώργιος συναντήθηκε με τον αυτοκράτορα Ναπολέοντα Γ' και ζήτησε τη βοήθειά του για να λυθεί το πρόβλημα της Κρήτης. Η απάντηση της κυβέρνησης του Ναπολέοντα Γ' ήταν αρνητική: Καμιά βοήθεια. «Άλλωστε είπαν, δεν μπορούμε να κάνουμε και πόλεμο για να πιέσουμε την Τουρκία». Στο Λονδίνο το Γεώργιο τον περίμενε χειρότερη ψυχρολογία: Οι Άγγλοι δεν συμπαθούσαν τον Αλέξ. Κουμουνδούρο γιατί τον θεωρούσαν φίλο των Ρώσων, αλλά και υποκινητή των κινημάτων της Θεσσαλίας και της Ήπειρου που πρόσθε-

ταν δυσκολίες στην τουρκική κυβέρνηση.

Οι αποικιοκράτες έδειξαν όλη τους την απανθρωπία. Οι Άγγλοι ήσαν φίλοι των Τούρκων και εχθροί της Ελλάδας από το 1830 και είχαν σοβαρό λόγο γι' αυτή την πολιτική: έβλεπαν με κακό μάτι την επιρροή της Ρωσίας στα Βαλκάνια. Η πολιτική αυτή, που μας στοίχισε τόσα δεινά, δεν άλλαξε μέχρι σήμερα. Όλος ο αγγλοσαξωνικός κόσμος μας πολεμάει. Ο STALNEY «Ξηρώς και κακοζήλως» είπε στο Γεώργιο: όχι. Καμιά βοήθεια για την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

Πάνω στη χειρότερη στιγμή, ενώ ο κρητικός λαός περνούσε δύσκολες ώρες έγιναν οι αρραβώνες του Γεωργίου με τη Ρωσίδα πριγκίπισσα που πιστοποιούσαν την ενίσχυση της ρωσικής επιρροής. Η αγγλική εχθρότητα αυξήθηκε. Ο DERBY άγγλος πρωθυπουργός επανέλαβε τα ίδια και πρότεινε στο Γεώργιο να αντικαταστήσει τον Κουμουνδούρο.

Ο Γεώργιος φοβάται μήπως χάσει την αρραβωνιαστικά του, φοβάται μήπως ματαιωθεί ο γάμος του με την Όλγα Κωνσταντίνοβνα. Τρομοκρατημένος γύρισε στην Ελλάδα, όλη η μικρότερά του ξεσκεπάστηκε και ο φιλοτομαρισμός του έσπασε επάνω στον Κουμουνδούρο. Ο Γεώργιος έστειλε γράμμα - η τέχνη των «γραμμάτων» και των επιστολών είχε αρχίσει από τον πρόπαππο και έφτασε μέχρι των ημερών μας - έστειλε γράμμα στον πρωθυπουργό του, στο οποίο ανέφερε ότι αρνιέται «τις επικίνδυνες περιπέτειες» διότι οι συνέπειες των «ασυνέτων ενεργειών» του πρωθυπουργού θα οδηγούσαν το Ρώσο αυτοκράτορα «να ματαιώσει το γάμο του». Μέσα στον κυκεώνα των ελληνικών προβλημάτων που προσπαθούσε να λύσει η τόλμη του νέου πρωθυπουργού Αλ. Κουμουνδούρου παρουσιάζονται οι ασχημιές του Γεωργίου που έβαλε πάνω από τα συμφέροντα της χώρας και του Ελληνικού λαού τα δικά του συμφέροντα.

Απορρίφτηκαν οι προτάσεις του Κουμουνδούρου για την υποστήριξη των κινημάτων στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο. Η Τουρκία δεν θα υποχρήσει στο Κρητικό ζήτημα. Το αίμα χύνεται ποτάμι στην Κρήτη αλλά το Παλάτι κυττάζει τον εαυτό του. Οι γάμοι του βασιλιά έγιναν στις 4-10-1867 και η ρωσική παρουσία έγινε πιο έντονη. Αδιάφοροι, αν και το περίμεναν, οι παλατιανοί και οι φίλοι τους είδαν την αγγλική υποστήριξη στο Κρητικό ζήτημα να ελαττώνεται στο μηδέν.

**ΘΡΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ**

ΤΟ ΘΕΡΙΟ ΠΟΥ ΠΕΤΡΩΣΕ

Βασίλη Γ. Χαρωνίτη

Όσοι έτυχε να περάσουν σε ώρα μεγάλης κακοκαιρίας από τον κεντρικό δρόμο Αγιά - Μαρίνας - Πλατανιά, σίγουρα θα είδαν τη φουρτουνιάσμένη θάλασσα να χτυπά πάνω στο ξερονήσο, στα Θοδωρού, και θ' άκουσαν το βόγγο και την ταραχή της.

Όσοι πάλι περνούν τις καθημερινές όμορφες ώρες και χαίρονται την ομορφιά της Κρητικής φύσης, απολαμβάνουν τη γλυκύτητα του γιαλού και του νησιού το περίγραμμα.

Αξίζει τον κόπο να το δει κανείς μέσα στην αγριοσύνη αλλά και μέσα στη γαλήνη της θάλασσας.

Μόνο έτσι θ' αποχήσει μια κάποια αισθηση της πολυτάραχης ιστορίας, των θρύλων, αλλά και της σημερινής ζωής του. Γιατί τούτο το νησί δεν υπήρχε άλλοτε. Στη θέση που βρίσκεται σήμερα ήταν κάποτε μόνο το ανοιχτό, το βαθύ πέλαγος. Θαλασσινοί απ' την Αγιά - Μαρίνα ψάρευαν στα νερά του και τη δροσιά του χαίρονταν όλοι το κάθε καλοκαίρι.

Έτσι, ζούσαν χαρούμενοι κι ευτυχισμένοι, ώσπου μια φορά κι έναν καιρό, ένα θεριό ξεκίνησε να τους κατασπαράξει.

Το χωριό κοιμόταν τον πιο γλυκό του ύπνο, όταν ακούστηκε μέσα βαθιά στο πέλαγος, το μουγκρητό του θεριού.

Τ' άκουσαν μερικοί και πάγωσε το αίμα τους. Δεύτερο μουγκρητό αντήχησε και το χωριό τρομαριασμένο πετάχτηκε στο πόδι. Ανοίχτηκαν οι πόρτες, βγήκαν οι άνθρωποι στο δρόμο κι αγνάντεψαν τη θάλασσα.

Μέσα στο θάμπος του πρωινού ξεχώρισαν ένα μαύρο δύκο που προχωρούσε αργά αργά κατά τη στεριά. Χτυπούσε τη θάλασσα και βουνά μανισμένα στηώνονταν. Τέτοιο κακό πρώτη φορά παρουσιάζοταν. Έτρεμε η θάλασσα. Χαλασμός κόσμου ... Τα ύστερα της γης ...

Οι άνθρωποι στέκονταν βουθοί, με ορθάνοιχτα από το φόβο μάτια. Αναρωτιόνταν μην έβλεπαν κανένα εφιαλτικό όνειρο, μα το θεριό που χτυπούσε το πέλαγος και προχωρούσε μουγκρίζοντας και τα κύματα που σπούσαν κοντά στα

πόδια τους μ' έναν παράξενο ήχο, δεν τους άφηναν καμιά αμφιβολία πως ότι έβλεπαν ήταν πέρα για πέρα αληθινό.

Το θαλασσινό τέρας προχωρούσε σέρνοντας πίσω και το κουταβάκι του. Σ' έπιανε τρομάρα να τα παρατηρείς.

Ξαφνικά μερικοί κινήθηκαν. Ήσαν πεντέξι παλικάρια, νέοι λεβέντες, που δεν άντεχαν να μένουν άπραγοι. Μπήκαν στα σπίτια άρπαξαν τ' αρματά τους και βγήκαν έξω αποφασισμένοι να πουλήσουν ακριβά τη ζωή τους. Οι άλλοι τους μιμήθηκαν στη στιγμή. Κι όλοι μαζί χύθηκαν κατά το γιαλό να χτυπηθούν με το θεριό.

Οι γέροι, οι γυναίκες και τα παιδιά δεν έκαμαν καμιά κίνηση. Από την άκρη του χωριού που είχαν μαζευτεί περίμεναν να δουν τη φοβερότερη μάχη που θ' άρχιζε σε λίγο.

Το θεριό έξακολουθούσε να προχωρεί. Ακόμη δύμως βρισκόταν μακριά. Τα παλικάρια το περιμέναν στην ακτή. Οι πιο ανυπόμονοι έριχναν τις σαΐτες τους, μα που να το φτάσουν ...

Σιγά σιγά, όσο πλησιάζει, πλήθαιναν οι σαΐτες. Χαμένος κόπος ... Το θεριό δεν σταματούσε με τίποτα.

Μια στιγμή, φαίνεται πως είδε τους άνδρες που στέκονταν στην παραλία, έσυρε μεγάλο μουγκρητό και χύμηξε με διάπλατο το στόμα, λες κι ήθελε να κατασπαράξει ολόκληρη την Κρήτη. Μ' ένα του φύσημα κινήθηκε θαλασσινό κύμα, ίδιο θεόρατο βουνό, τα πάντα να διαλύσει. Τα παλικάρια με την ψυχή στο στόμα τό θαλαν στα πόδια. Θρήνος και μοιρολόγι υψώθηκε από δεκάδες στόματα ...

Οι γυναίκες που δεν άντεχαν να δουν εκείνο που θα γινόταν σε λίγο, έπεσαν στα γόνατα άλλες φωνάζοντας: «Παναγία μου πρόφταξε» κι άλλες: «Άι-Γιώργη μου κάμε το θάμα σου».

Κι οι Άγιοι δεν άφησαν την Κρήτη να χαθεί. Τα δυο θεριά δεν τ' άφησαν στο χώμα να πατήσουν. Τά καμαν πέτρες καταμεσίσ στο πέλαγος. Είναι τα δυο νησάκια απέναντι απ' την Αγιά-Μαρίνα. Το μεγαλύτερο, τα Θοδωρού, είναι η μάνα και τ' άλλο νησάκι, το γλαράκι, που βρίσκεται από πίσω είναι το μικρό της ...

Όσοι περνούν από τον κεντρικό δρόμο Αγία Μαρίνας - Πλατανιά και παραπρούν τα Θοδωρού, βλέπουν στην άκρη ένα μεγάλο άνοιγμα. Δεν είναι σπηλιά.

Είναι το στόμα του θεριού που, καθώς το πέτρωσαν η Παναγία κι ο Άι-Γιώργης, δεν πρόφτασε να το κλείσει ...

Έτσι γίνηκε το νησί που υπάρχει από τότε ... Σιγά σιγά φύτρωσαν μερικοί θάμνοι κι οι γλάροι κάθιζαν πάνω του και έκουφράζονταν. Μα ήταν πάντα έρημο. Τόσο που οι παλιοί το ονόμασαν 'Ακοιτο, δηλαδή τόπο ακατάλληλο για ανθρώπινη κατοικία.

Κάποτε όμως το νησί μάζεψε κόσμο, κι έμοιαζε με πολύθουσο μελίσσι. Ήταν η εποχή, γύρω στα 1574, που οι Βενετσιάνοι έχτιζαν πάνω του δυο πολυγωνικά φρούρια, το ένα στην κορυφή και τ' άλλο που το ονόμασαν Άγιο Θεόδωρο, λίγο χαμηλότερα.

Σαν τέλειωσαν τα φρούρια, το νησί έγινε μια κανονική στρατιωτική βάση εκείνου του καιρού. Σκοπός της ήταν να εμποδίσει τους Τούρκους να κάμουν απόβαση στην απέναντι παραλία του Πλατανιά.

Μπορούσαν όμως οι 70 άντρες της φρουράς να σταματήσουν το πέρασμα του εχθρού; Στις 24 Ιουνίου 1645 δέχτηκαν την πρώτη επίθεση κι ο πόλεμος σε λίγο έφτασε και στα Χανιά. Κι όπως γράφει ο Μπουνιαλής, ο εχθρός

«Έστεσε τα καστέλια του τρίγυρα κι αρματώνει τα βόλια μέσα να πετά να βρέχουν σαν το χιόνι. Οι άντρες όλοι των Χανιών, τ' άρματα τότε πιάνου και στένουν τις λουμπάρδες τους κι εις ορντινιά τις βάνουν.

Ακόμη κι οι γυναίκες τως εμπαίνα κι εδουλεύγα και χώμα κουβαλούσανε και τα' εδικούς εκλαίγα.

Ο πόλεμος ο φοβερός εκράτησε δυο μήνες κι ο ήλιος έρριχνε φωτιά όλες τοι μέρες κείνες ...»

Τότε γράφτηκε στα Θοδωρού μια ηρωϊκή σελίδα της ιστορίας του τόπου μας. Οι 70 στρατώτες των φρουρίων που δέχτηκαν την επίθεση των Τούρκων, μη μπορώντας ν' αντέξουν, συγκεντρώθηκαν από το διοικητή τους στο ψηλότερο φρούριο κι εκεί ανατινάχτηκαν για να μην παραδοθούν. Τ' Αρκάδια και τα ολοκαυτώματα είναι παράδοση σε τούτο το νησί ...

Υστερά όπως γίνεται πάντα, όλα ησύχασαν. Κι οι αιώνες που ακολούθησαν άφησαν τα Θοδωρού στη μοναξιά και στη γύμνια τους με μόνη

συντροφιά τα κύματα, τα θαλασσοπούλια και, τώρα τελευταία, με τ' αγρίμια, που βρήκαν εδώ ησυχία και ζουν απειράχτα απ' τη μανία των ανθρώπων.

Κι ο ταξιδιώτης που περνά από τον κεντρικό δρόμο Αγία-Μαρίνας - Πλατανιά ρίχνοντας τη ματιά σε τούτο το νησί αναθυμάται τους θρύλους και την ιστορία του.

Γιατί τα Θοδωρού μπορεί να μην ήταν το θεριό που ερχόταν να κατασπαράξει την Κρήτη και το πέτρωσαν η Παναγία κι ο Άι-Γιώργης.

Οι Κρητικοί μπορεί να μην έχουσαν δάκρυα και να μην έπεσαν στα γόνατα παρακαλώντας το Χριστό και τους Αγίους να τους γλυτώσουν από το θεριό που ερχόταν με ολάνοιχτο στόμα να τους καταπιεί.

Τέτοια πράγματα δεν έγιναν. Έγιναν όμως άλλα. Από τούτη τη θάλασσα δεν ήρθε ένα, ήρθαν πολλά θεριά σε περασμένους καιρούς.

Κι οι Κρητικοί σίγουρα έχουσαν δάκρυα αμέτρητες φορές κι άλλες αμέτρητες φορές έπεσαν στα γόνατα παρακαλώντας το Χριστό και τους Αγίους να τους γλυτώσουν από τους Κουρσάρους, τους Σαρακηνούς, τους Τούρκους και τ' άλλα ανθρωπόμορφα τέρατα, τα αληθινά θεριά που έβγαζε η θάλασσα και σε τούτη την παραλία.

Και τα παλικάρια του Νησιού μπορεί να μην έρριχναν σαίτες στο πετρωμένο θεριό, μα πάντα στάθηκαν με το σπαθί στο χέρι ενάντια σε κάθε άρπαγα, σε κάθε επιδρομέα ...

Πώς μπορείς, λοιπόν, περνώντας κι ακούγοντας τους βόγγους των κυμάτων και την ταραχή της θάλασσας να μη ζωντανέψεις τα πάθη και τα μαρτύρια της Κρήτης ...

Πώς μπορείς κλείνοντας με τη ματιά σου τούτο το όμορφο τοπίο να μην κλείσεις μέσα και τους μαγευτικούς θρύλους του, που σχεδόν πάντα είναι πιο αληθινοί απ' την αλήθεια ...

Βασίλης Γ. Χαρωνίτης

Βυζαντινή ζωγραφική στο Νομό Χανίων Άγιος Δημήτριος στον Πλατανέ Σελίνου

Σταύρος Νικολ. Μαδεράκης
Δρας Ιστορίας της Τέχνης & Αρχαιολογίας

Πάρα πολλά είναι τα σημαντικά μνημεία της Κρήτης, που σώζονται ως τις μέρες μας, διατηρούν το ζωγραφικό των διάκοσμο, μένουν όμως άγνωστα και παραγγωρισμένα από τους μελετητές της βυζαντινής ζωγραφικής της Κρήτης και αφημένα στην καταστροφική διάθεση του χρόνου και της άγνοιας των ανθρώπων. Ένα τέτοιο μνημείο με μια εξαιρετικής ποιότητας ζωγραφική, που διατηρείται αρκετά καλά στη μεγαλύτερή της έκταση, είναι η μικρή εκκλησία η αφιερωμένη στον Άγιο Δημήτριο στο χωριό Πλατανές Σελίνου. Η εκκλησία είναι μια από τις δύο βυζαντινές εκκλησίες του χωριού, που σώζονται - η άλλη, αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη, δεν διατηρεί τη στέγη της και οι προσχώσεις έχουν φτάσει ως τη μέση των τοίχων. - Βρίσκεται στην άκρη του χωριού και πάνω από τον αμαξητό δρόμο και χρησιμεύει και σήμερα για τις θρησκευτικές ανάγκες των λίγων εξάλλου κατοίκων του χωριού. Η εκκλησία είναι μονόχωρη καμαροσκέπαστη αιθουσα μήκους 5,60 μ. πλάτους 2,80 μ. και ύψους 3,20 μ. Στη μέση της καμάρας υπάρχει σφενδόνιο, από το οποίο όμως έχει πέσει ένα μεγάλο τμήμα στο κλείδι της καμάρας. Μικρές είναι οι αλλαγές που έχει υποστεί το κτίριο από την εποχή που κτίστηκε. Η πόρτα στο δυτικό τοίχο έχει υπερυψωθεί όχι πάνω από είκοσι εκατοστά και έχει ανοιχτεί μεγάλο παράθυρο στονότιο τοίχο καταστρέφοντας τις τοιχογραφίες στο σημείο αυτό, πράγμα συνηθισμένο στις βυζαντινές εκκλησίες της Κρήτης.

Οι τοιχογραφίες της εκκλησίας σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση στη μεγαλύτερή των έκταση και μπορούμε να ταυτίσουμε όλα τα εικονογραφικά θέματα και να τα περιγράψουμε, εκτός από την Υπαπαντή και τη Σταύρωση. Έχουν εκτελεστεί το 1372/3 όπως ακόμη μας πληροφορεί ένα τμήμα της κτητορικής επιγραφής, που σώζεται και σώζει τη χρονολογία. Ενώ οι τοιχογραφίες αυτές σώζονται αρκετά καλά και είναι από τις ωραιότερες της Κρήτης, δεν είχαν την τύχη να γίνουν αντικείμενο μελέτης από τους μέχρι σήμερα μελετητές της βυζαντινής τέχνης της Κρήτης. Ο GEROLA σημειώνει μερικά από τα εικονογραφικά

θέματα, όχι τα καλύτερα διατηρημένα, που είδε στην εκκλησία και μερικά πρέπει να σώζοταν σε πάρα πολύ καλύτερη κατάσταση παρά σήμερα. Δύο θέματα τα ταυτίζει λάθος, το Νέστορα, που τον ταυτίζει σαν Νεστόριο, και τον θαυμάσιο έφιππο Άγιο Δημήτριο, που τον ταυτίζει με τον Γεώργιο, αλλά δε παραλείπει. Ο Κ. Λασσιθιωτάκης μας πληροφορεί ότι: «Η καταστροφή των τοιχογραφιών είναι σχεδόν ολοκληρωτική. Η εικονογράφηση έγινε το 1373». Μόνο όνταν είδε την εκκλησία, θα μπορούσε να υποστηρίξει μια τέτοια άποψη. Διδει όμως την κάτοψη και την τομή της. Με την εκκλησία και τη ζωγραφική της ασχολήθηκα για πρώτη φορά στη διδακτορική μου διατριβή, αυτή δε η μικρή μου μελέτη είναι η εκπλήρωση ενός τάματος και μιας μεγάλης υποχρέωσης προς τη βυζαντινή τέχνη του Νησιού μου και χάρη στο Δήμο Χανίων μπορώ να εκπληρώσω.

Τα θέματα και σύντομες εικονογραφικές παρατηρήσεις:

Τα θέματα και η διάταξή των μέσα στην εκκλησία ακολουθεί τα προγράμματα, που έχουν κωδικοποιηθεί σ' ολόκληρη την Κρήτη από το τέλος του 12ου αιώνα. Στον τριγωνικό χώρο πάνω από την αψίδα εικονίζεται το Μανδήλιο, η κεφαλή του Χριστού σε μια κροσσωτή μαντήλα δεμένη με δύο χοντρούς κόμβους και κάτω από αυτό δεξιά και αριστερά της αψίδας. Ο Ευαγγελισμός, από τον οποίο σώζεται ο ελαφρά θλιψμένος Γαβριήλ, με αρχοντικό παράστημα και αρχοντικό θάδισμα. Κάτω από τον Ευαγγελισμό σώζονται μερικά τμήματα δύο Διακόνων. Στο τεταρτοσφαιρίο εικονίζεται ο Παντοκράτορας (επιγραφή Ο ΣΩΤΗΡ) (Εικ. 1) με ανοικτό Ευαγγέλιο, όπου διαβάζεται το εδάφιο κφ. Η, 12-13 του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου: «Εγώ ειμί το φως του κόσμου ...». Ο Παντοκράτορας με το ωοειδές ασκητικό πρόσωπο, που απολήγει σε τριγωνικό μόλις σχιζόμενο γένειο, τα αδρά χαρακτηριστικά, τα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια και τα μεγάλα τόξα των φρυδιών, το λεπτό μουστάκι και τα ελαφρά προτεταμένα χειλη είναι από τις

ωραιότερες παραστάσεις του θέματος σ' ολόκληρη την Κρήτη, παρά τη μέτρια διατήρησή της και μια ζωντανή παρουσία μέσα στο ναό, που κυριαρχεί και αγκαλιάζει με το καρφωμένο πάνω μας βλέμμα του ολόκληρη την εκκλησία. Φορεί πορφύρο χιτώνα και το μπλε υμάτιο καλύπτει την αριστερή χείρα, τον ώμο και το αριστερό τμήμα του κορμού και ελάχιστα το δεξιό ώμο έχοντας πέσει προς την πλάτη, όπως το δεξιό χέρι υψώνεται με μια πλατιά κίνηση, για να ευλογήσει. Είναι η πιο υπερβατική μορφή στην εκκλησία και σύγχρονα μια εικόνα μεταφερμένη στον τοίχο.

Κάτω από τον Παντοκράτορα εικονίζονται τέσσερις Ιεράρχες σκυμμένοι από τα δεξιά και τα αριστερά ανά δυο στην Αγία Τράπεζα, που δεν σώζεται σήμερα, γιατί η αψίδα έχει κτιστεί 70 εκ., για να κατασκευαστεί η στημερινή Αγία Τράπεζα της εκκλησίας, καταστρέφοντας από τη μέση και κάτω τους συλλειτουργούντες Ιεράρχες και τα υπόλοιπα τμήματα της τοιχογραφίας. Το θέμα των Ιεραρχών, που συλλειτουργούν είναι από τα περισσότερο αγαπημένα θέματα των αγιογράφων της Κρήτης από τον 12ο αι. και ύστερα. Στον Άγιο Δημήτριο εικονίζονται, αρχιζόντας από το βόρειο άκρο του ημικυκλίου, ο Νικόλαος σε μια εικονογραφία μοναδική. (Εικ. 3) όσο ξέρω, νεαρός, με λεπτό πρόσωπο γεμάτο ευγένεια, που μορφολογικά θυμίζει μακεδονικά μνημεία και ιδιαίτερα τον Άγιο Κοσμά στη Σοποτσάνη της Γιουγκοσλαβίας.⁶ Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Βασίλειος σώζονται λιγότερο καλά και ο εξηρεσιονιστικός Ιωάννης είναι από τις πιο άσκημες μορφές στην εκκλησία, μορφές που συναντούμε και σε άλλες σκηνές, στην Ανάληψη π.χ., γιατί ο ζωγράφος σε μερικά σημεία, ακολουθώντας πιθανώς λαϊκότερα πρότυπα, δείχνει μια προτίμηση για τη φυσική ασκήση. Στο ειλιτάριο του Νικολάου διαβάζεται ακόμη η αρχή της ευχής του Χερουβεικού Ύμνου: «Ουδεὶς ἀξιος των συνδεδεμένων ταις σαρκικαῖς (επιθυμίαις) ...», ενώ η επιγραφή στο ειλιτάριο του Ιωάννη και του Βασιλείου δεν σώθηκε. Πίσω από το Βασίλειο εικονίζεται ο Αθανάσιος (Εικ. 2) μια από τις πιο χαρακτηριστικές και μοναδικές από τεχνική άποψη μορφές της εκκλησίας. Και ο Αθανάσιος φέρνει στο νου τυπολογικά μακεδονικά πρότυπα της εκκλησίας της Στουντενίτσα μορφές,⁷ αν και ο Άγιος της Κρήτης είναι τελείως διαφορετικά δουλεμένος με τη φοβιστική του τεχνική, που φέρνει στο νου των MATISSE, όπως θα δούμε παρακάτω. Στο ειλιτάριο του διαβάζεται η αρχή της ευχής της προθέσεως: «Ο Θεός, ο Θεός ημών, ο του ουρανίου ἄρτου την τροφήν (του παντός κόσμου ...)». Όλοι οι Ιεράρχες φορούν λευκά

ωμοφόρια με μεγάλους σταυρούς και λευκά φελώνια με σταυρούς μέσα σε αγκύλια. Σταυροί και αγκύλια είναι εναλλάξ κόκκινοι και μαύροι.

Από τις ωραιότερες και καλύτερα διατηρημένες παραστάσεις είναι η Ανάληψη, που έχει εικονιστεί, όπως συνηθίζεται στην Κρήτη. (Εικ. 4,13) ημικυκλικά στο ανατολικό μισό της καμάρας και μέρους των μακρών τοίχων της εκκλησίας. Στο κλειδί της καμάρας εικονίζεται ο μεγαλοπρεπής Χριστός καθισμένος στο ουράνιο τόξο μέσα σε ελλειψειδή δόξα (μαντόρλα). Τον Χριστό και την δόξα κρατούν τέσσερις άγγελοι, από τους οποίους οι δύο πετούν παράλληλα με την μαντόρλα και οι άλλοι δύο πίσω ανακρατώντας με μια πλατιά κίνηση την δόξα, σωστές Καρυάτιδες. Οι άγγελοι θυμίζουν αντίστοιχα τους αγγέλους από την Ανάληψη στην Περιβλεπτο του Μιστρά και από ένα Χρυσόβουλο στην Οδηγήτρια (Αφεντικό),⁸ αν και από έλλειψη αρκετού χώρου στην εκκλησία της Κρήτης η κίνησή των είναι λιγότερο ελεύθερη. Έχουν δουλευτεί φοβιστικά. Στο βόρειο ημιχώριο έχουν εικονιστεί σε μια πυκνή σύνθεση η Παναγία, η πιο κλειστή και απόμακρη μορφή, με το μάλλον άσχημο και εξηρεσιονιστικό πρόσωπο. Εικονίζεται κατενώπιο και έχει την παλάμη του αριστερού χεριού στραμμένη προς το μέρος του πιστού και την άλλη τεντωμένη προς τους Αποστόλους, που εικονίζονται σε παράταξη δεξιά της σαν να θέλει να επιβάλει σιωπή και να θέλει να ακούσει το λόγο του αγγέλου, που απευθύνεται στον Παύλο, μια ξερακιανή, πολύ αδύνατη μορφή. Εδώ οι Απόστολοι έχουν εικονιστεί δια σε συμπαγές τρίγωνο. Σ' ολόκληρη την παράσταση η ωραιότερη μορφή είναι ο Σίμων, στο αριστερό άκρο του πίνακα.

Στο νότιο ημιχώριο η παράσταση είναι περισσότερο καταστραμμένη. Στη μέση ένας ακόμη Άγγελος, με το αρχαϊκό μειδίαμα αρχαίας κόρης, κινείται με ορμή προς τα αριστερά μας σύροντας ένα παράξενο χορό και πισωστρέφοντας απευθύνεται στους Αποστόλους, που έρχονται πίσω του και δεξιά του. Στην ορμητική του κίνηση σαν να σπρώχνεται προς τα πίσω ο αντίθετα ερχόμενος Απόστολος (Ιωάννης;) και μοιάζει έτοιμος να καθίσει. Μεταξύ των σε δεύτερο πλάνο εικονίζεται ο Λουκάς μια κλασική μορφή γεμάτη μεγαλείο. Οι Απόστολοι πίσω από τον Άγγελο σώζονται ελάχιστα. Η εικονογραφία αυτή της Ανάληψης στο νότιο τοίχο, με τη μεταφορά του Άγγελου στο κέντρο της σύνθεσης και τους Αποστόλους σε δύο ομάδες την μια σε τριγωνική διάταξη και την άλλη σε παράταξη και που ο πολύ υψηλότερος Άγγελος αποτελεί την κορυφή ενός τριγώνου με-

γάλου και κυριαρχεί στην παράσταση, αντικαθίστα την παλιότερη εικονογραφία, όπου ο ίδιος Ἀγγελος είναι πρώτος και σύρει τον χορό των Αποστόλων σαν κορυφαίος ενός αρχαίου χορού τραγικού. Την δεύτερη μορφή σύνθεσης την θριάσκομε από τα μέσα περίπου του 13ου αιώνα, όταν ίσως η παράσταση μεταφέρθηκε στην καμάρα ημικυκλικά και το κάτω μέρος της παράστασης χωρίστηκε στα δύο και ο αριστερά από την Παναγία Ἀγγελος με την αντίστοιχη ομάδα των Αποστόλων μεταφέρθηκε στον νότιο τοίχο, ενώ στο βόρειο τοίχο κορυφαία του χορού έμεινε η Παναγία. Την εικονογραφία αυτή χρησιμοποιούν οι Βενέρηδες, Θείος και ανιψιός, οι αγιογράφοι του τελευταίου τετάρτου του 13ου αι. και ο Παγωμένος μέχρι τα 1330 περίπου, με την διαφορά ότι ο τελευταίος μεταφέρει την Παναγία στον άξονα της συνθέσεως.

Η Ανάληψη, θέμα δημιουργημένο από τον 4ο αι. εικονίστηκε πρώτα στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας, όπως στις εκκλησίες του Μπαΐουΐτ στην Αίγυπτο και στην Ροτόντα της Θεσσαλονίκης,⁹ ύστερα στον τρούλο ή στον τριγωνικό χώρο πάνω από την αψίδα του ιερού ή στο δυτικό τοίχο (Ἀγιος Νικόλαος ο Ορφανός Θεσσαλονίκη, πρώτο μισό 14ου αι.) και μετά το 1000 στην ανατολική άκρη της καμάρας, όπου τη συναντούμε στις

Eik. 2. Αθανάσιος

εκκλησίες της Κρήτης.

Σε μια στενή ζώνη μετά την Ανάληψη εικονίζονται τέσσερις Προφήτες: ο Δαυίδ, ηλικιωμένος και με ένδυμα βυζαντινού αυτοκράτορα, κοιτάζοντας πάνω ψηλά σε στάση εμπνεύσεως και κάτω από αυτόν ο Ααρών με αρχιερατικό ιουδαϊκό ένδυμα κατενώπιο, στο βόρειο τοίχο και απέναντι, στο νότιο τοίχο, ο Σολομών, σ' όμοια στάση και εικονογραφία με τον Δαυίδ, αλλά αγένειος και νέος, κάτω δε από αυτόν ο Μωϋσής ασκητικός, άσκημος και με τη στάμνα του μάνα στα δύο του χέρια. Οι Ἅγιοι Δέκα εικονίζονται στο αφενδόνιο σε προτομή. Από τους Αγίους Δέκα ταυτίζονται ο Ευνικιανός και ο Αγαθόπους, τρίτος και τέταρτος, αρχιζοντας από το κλειδί της καμάρας.

Κάτω από την Ανάληψη και τους Προφήτες εικονίζονται στο βόρειο τοίχο δύο ιεράρχες και ο μεγαλοπρεπής ἔφιππος Ἅγιος Δημήτριος, (Εικ. 11) η επιβλητικότερη μορφή μαζί με τον Μιχαήλ, που εικονίζεται απέναντι του. Μόνο ο Ελευθέριος ταυτίζεται εδώ, ενώ οι δύο ακόμη ιεράρχες του νότιου τοίχου είναι εντελώς σχεδόν καταστραμένοι. Ο Δημήτριος εικονίζεται ἔφιππος στο κόκκινο ἀλογό του και με μια πλατιά κίνηση, γεμάτη μεγαλοπρέπεια και χάρη λογχίζει ένα μικροσκοπικό στρατιώτη ντυμένο με θώρακα πράσινο με μεταλλικές παρυφές και ζώνη, κοντό χιτώνα και

Eik. 3. Νικόλαος

φράγκικο κράνος, με πλεκτό αλυσιδωτό πλέγμα (*CÔTES DE MAILLES*), που προστατεύει το λαιμό και τους ώμους του (*Λίαιος*:). Ο Ἅγιος φορεί κοντό πορφυρό χιτώνα και όμοιο χρώματος κάλτσες, που καλύπτουν ολόκληρο το πόδι και τους μηρούς. Εκείνο όμως που είναι αξιοθαύμαστο είναι ο θώρακας, που τον περιβάλλει μετάλλινο έλασμα διακοσμημένο με τριφύλλια και μπλέ με φυτικό κόσμημα πλατιά ζώνη, που ζώνει σφικτά τη λεπτή του μέση. Το πρόσθιο μέρος του θώρακα αποτελείται από μια μισοδιάφανη πράσινη πλάκα διαμορφωμένη σύμφωνα με τις στρογγυλάδες του κορμού, πλάκα από πολύτιμο λίθο, δουλεμένη με μεγάλη μαεστρία και αποτελεί ένα από τα ομορφότερα κομμάτια της βυζαντινής ζωγραφικής. Κάτω από το πράσινο αυτό κέλυφος του θώρακα κρέμονται μικρές λωρίδες δερμάτινες, σαν φολίδες, πάνω στις οποίες υπάρχουν πινελιές από κίτρινο χρώμα, που μιμούνται χρυσοκονδυλιά. Ο Ἅγιος κρατεί ημικυλινδρική ασπίδα, δουλεμένη εσωτερικά όπως ο θώρακας και οι παρυφές της είναι χρυσαφιές και διακοσμημένες με ψευδομαιανδρού.

Πορφυρή χλαμίδα δεμένη στο στέρνο ανεμίζει ελεύθερα και δίδει ομορφιά και ρυθμό στην παράσταση. Το άλογο υψώνει το αριστερό του πόδι και με την οπλή του εμποδίζει τον Λιαιό να φύγει. Η σκηνή εκτυλίσσεται σε ορεινό τοπίο, καστανοκόκκινο, που απολήγει σε τριγωνικές βουνοκορφές, μπροστά και πίσω από τον Ἅγιο, που ενώνονται χαμηλά σε σχήμα «V» και είναι οι μακρινοί πρόγονοι των πρισματικών βράχων που συνδέουν σκηνές και παραστάσεις ορθίων ή έφιππων στρατιωτικών Αγίων σε τοιχογραφίες και κυρίως εικόνες της Κρητικής Σχολής¹⁰ από τα πρώτα έτη του 15ου αιώνα. Απέναντι από τον αραιότατο, δυστυχώς σε μεγάλη έκταση καταστραμμένο, Δημήτριο εικονίζεται ο Μιχαήλ, ντυμένος όπως ακριβώς ο Δημήτριος, μόνο που ο θώρακάς του δεν έχει δουλευτεί με την ίδια λεπτότητα, που έχει δουλευτεί στον Δημήτριο. Ο Αρχάγγελος εικονίζεται σαν φύλακας του ναού¹¹ κρατεί υψωμένο το γυμνό σπαθί στο δεξιό χέρι και μεγάλο ειλιτάριο ξεδιπλωμένο, όπου διαβάζεται η επιγραφή, που μιλεί για την ιδιότητά του. Ο Μιχαήλ πατεί σε πολυκέντητο διάλιθο μαξιλάρι και το κάτω μέρος, του δεμένου με χοντρό κόμπο στο στήθος πορφυρού μανδύα του, είναι αναδιπλωμένο πάνω στο δεξιό του βραχίονα.

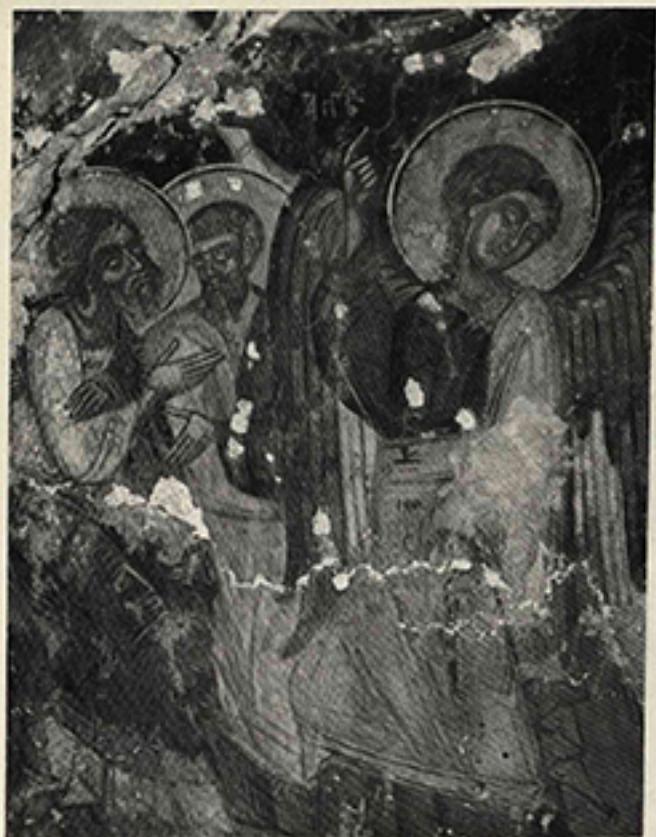
Μετά τον Δημήτριο εικονίζονται στο βόρειο τοίχο τέσσερις Ἅγιοι με ντύσιμο πατρικίων, μακρύ χιτώνα και μανδύα πολυκέντητο εσωτερικά και πορπούμενο στο στήθος. Οι μανδύες είναι

Εικ. 7. Κωνσταντίνος

κόκκινοι χωρὶς διακόσμηση και μπλέ με ρομβοειδές κόσμημα εναλλάξ. Οι Ἅγιοι είναι μετά τον Δημήτριο ο Θεόδωρος, Νέστωρ, Προκόπιος και Μηνάς (Εικ. 14) και η εικονογραφία των, που θυμίζει μακεδονικά μνημεία, είναι σπάνια για την Κρήτη, γιατί στη θέση αυτή εικονίζονται έφιπποι στρατιωτικοί Ἅγιοι.

Μετά τον Μιχαήλ, στονότιο τοίχο, εικονιζόταν ένας ή δύο Ἅγιοι καταστραμμένοι σήμερα σχεδόν ολοκληρωτικά και μετά ο Κων/νος και Ελένη κρατώντας τον Σταυρό. (Εικ. 7). Ο Κων/νος είναι η πιο τραγική μορφή με το λεπτό, ασκητικό του πρόσωπο. Δίπλα του η Αγία Ελένη με το στρογγυλό αυγουλάτο πρόσωπο, πολὺ πιο νέα από το γιο της. Μετά την Ελένη εικονίζεται ο Αντώνιος με μαύρο ράσο και φαιό κουκούλιο. (Εικ. 8). Με το ένα χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατεί ανοικτό ειλιτάριο. Το λεπτό γεμάτο κλασική ευγένεια πρόσωπο με τις βαθουλωμένες παρειές και το καλογραμμένο τριγωνικό με δύο βοστρύχους γένειο, η ελευθερία που πλάθεται μας βάζει στον πειρασμό να τον θεωρήσουμε σαν μακρινό πρότυπο των μετωπικών προσωπογραφιών του Γκρέκο.¹² Η λιτότητα, η ευκρίνεια, η ευγένεια, ο ιδεαλισμός, το ελεύθερο πλάσιμο και η βαθιά πνευματικότητα του Αντώνιου κάνουν την μορφή αυτού του Ἅγιου μια ξεχωριστή παράσταση και, αν

Εικ. 9. Τμήμα της Γέννησης και η Έγερση του Λαζάρου.

και ο εικονογραφικός τύπος αποτελεί το πρότυπο των παραστάσεων του Αγίου σε εικόνες της Κρητικής Σχολής,¹³ αυτό είναι που ξεχωρίζει τον Αντώνιο στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στον Πλατανέ από την αυστηρή σχηματοποίηση των παραστάσεων σε εικόνες. Ανάμεσα στο κεφάλι της Ελένης και του Αντωνίου υπάρχει χάραγμα κακογραμμένο στη λατινική, που λέγεται: «1554 IN DIE 13 NOVEMBER FUIT QUICAM VLAMOPOULO» (Το 1554 στις 13 Νοεμβρίου πέρασε από την εκκλησία κάποιος Βλαμόπουλος). Ασφαλώς πρόκειται για Έλληνα στρατιώτη εκλατινισμένο πιθανώς ή αξιωματικό, που θεώρησε σκόπιμο να χαράξει με την λόγχη του και να αποθανατίσει το όνομά του και το πέρασμά του από το χωριό και την εκκλησία. Ισως είναι ο ίδιος που με την λόγχη του κτύπησε και κατέστρεψε τα μάτια και τη μύτη του Κων/νου, της μόνης κτυπημένης μορφής, πράγμα πολύ συνηθισμένο σε πολλές εκκλησίες της Κρήτης, όπου ο Κων/νος, ζωντανή παρουσία και σύμβολο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε κάθε εκκλησία, είναι καταστραμμένος με λόγχη. Στις άλλες μορφές οι καταστροφές στα πρόσωπα οφείλονται στην πτώση του σουβά σε κομμάτια μεγέθους δραχμής, που πέφτουν συνέχεια και δημιουργούν τρύπες καταστρέφοντας τις τοιχογραφίες. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι οι τρύ-

πες στο βόρειο τοίχο. Δίπλα στον Αντώνιο εικονίζεται ο Ονούφριος κοιτάζοντας ανήσυχα τον Αντώνιο, με άτακτη κόμη και περιζώμα από φύλλα, που κρατείται με κορδόνια, σαν τιράντες, από τους ώμους. Μόνο ένδυμά του η μακριά ως τα πόδια γενειάδα.

Πάνω από τους όρθιους Αγίους που περιέγραψα παραπάνω εικονίζονται δυτικά από το σφενδόνιο η Γέννηση, η Υπαπαντή και η έγερση του Λαζάρου. Η Υπαπαντή σώζεται ελάχιστα και φαίνεται ότι ακολουθούσε το νεώτερο τύπο, με τον Χριστό δηλ. στα χέρια του Συμεών. (Εικ. 9 αριστ., 12). Και στη Γέννηση υπάρχουν πολλές καταστροφές. Η Παναγία είναι ξαπλωμένη στο δεξιό πλευρό σε πλάτωμα του βουνού, που σχηματίζει μια σειρά τοξωτών λόφων, που αποτελούν διάχωρα και μπαίνουν οι μορφές, που εικονίστηκαν στο κάτω μέρος του πίνακα, κατέχει ολόκληρο το πλάτος του πίνακα και δίδει εντολές στη μαία, τη Σαλώμη, που ασχολείται με το λουτρό του Χριστού. Η μαία κρατεί το Χριστό γυμνό στο γόνατό της, δοκιμάζει το νερό και έχει στρέψει την κεφαλή της προς την Παναγία, είναι γριά και άσχημη και φορεί σκούφο λευκό κεντημένο. Απέναντι στο Λουτρό, στα πόδια της Παναγίας εικονίζεται ο Ιωσήφ, που μας κοιτάζει και δεν δίδει πολλή σημασία στον γέροντα βοσκό, που ακουμπισμένος σ' ένα κλαδί, που χρησιμοποιεί σαν μπαστούνι, συνομιλεί μαζί του. Πάνω από τα πόδια της Παναγίας εικονίζονται ένας ακόμη βοσκός νεαρός, που μόλις έχει ακουμπήσει στα γόνατά του τον αυλό του, ύστερα από την εμφάνιση του αγγέλου, που φέρνει το χαρμόσυνο μήνυμα της Γέννησης, έπαψε να παιζει. Δύο ακόμη Άγγελοι εικονίζονται στην αριστερή μας άκρη του τριγωνικού βουνού και κάτω από αυτούς, μακριά μέσα από ένα άνοιγμα δύο λόφων, εικονίζονται οι μάγοι να έρχονται πεζή με τα δώρα των. Η παράσταση αυτή της Γέννησης έχει υποστεί πολλές καταστροφές και είναι από τις ωραιότερες της Κρήτης με τα ωραία χρώματα και την οικεία και νοσταλγική γεμάτη ειρήνη και ομορφία ατμόσφαιρά της.¹⁴

Η Έγερση του Λαζάρου (Εικ. 9, δεξ.) είναι η καλύτερα διατηρημένη ευαγγελική παράσταση και από τις περισσότερο πρωτότυπες. Ο Λάζαρος στέκεται όρθιος στο καμαροσκέπαστο ελληνιστικού τύπου μαυσωλείο του.¹⁵ Είναι τυλιγμένος σφικτά στο ολόσωμο σάβανό του, που μόνο το πρόσωπο, το γεμάτο ευγένεια με μαύρο τριγωνικό γένειο, που απολήγει σε δύο βοστρύχους, αφήνει ακάλυπτο. Η μιά αδελφή έχει τρέξει και αγκαλιάσει και φλεί τον αναστημένο αδελφό, ενώ η άλλη είναι γονατισμένη και απλώνει με τα καλυμμένα

Εικ. 5. Μιχαήλ Φύλας

με το μαφόριό της χέρια μια άκρη του, όπου πατεί ο Χριστός, που έρχεται από τα αριστερά μας, κρατεί κύλινδρο στο αριστερό Του και έχει υψώσει το δεξιά προς το Λάζαρο, στον οποίο μόλις έδωσε την εντολή να βγει από τον τάφο. Ο Χριστός βαδίζει γρήγορα προς τον Λάζαρο, το λεπτό γεμάτο χάρη σώμα του, το όμορφο κεφάλι του και την ζωντανή του κίνηση είναι από τις περισσότερο κλασικές μορφές της εκκλησίας και θυμίζει μακεδονικά πρότυπα. Πίσω από τον Χριστό ακολουθούν τρεις Απόστολοι σε τριγωνική διάταξη και ταυτίζεται ο Πέτρος στο πρώτο επίπεδο. Πίσω από τους Αποστόλους μαυριδερό βουνό και στη συνέχεια ο μακρός τοίχος και υψηλό κτίριο, πίσω από τον τοίχο, που συμβολίζει τα τείχη της Βηθανίας. Η πρωτοτυπία της παράστασης βρίσκεται στο σημείο που η αδελφή έχει αντικαταστήσει τη μορφή του φίλου του Λαζάρου, που με το ένα χέρι κρατεί μια άκρη από τις κειρίες, λύνει δηλ. τις ταινίες, που αποτελούσαν το σάθανο, ενώ με μια άκρη του ψινάτιου του κλείνει τη μύτη, γιατί ο Λάζαρος «ήδη ζει». Στην παραλλαγή αυτή τονίζεται το υπερφυσικό και το θαυμαστό, ¹⁵ ενώ στην παράσταση της Κρήτης η αδελφική αγάπη, το ανθρώπινο δηλ., πράγμα που αποτελεί, όπως γνωρίζουμε, ένα από

τα χαρακτηριστικά της τέχνης των Παλαιολόγων. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό είναι η λιτότητα της σκηνής. Την ίδια εικονογραφία ακολουθεί και ο αγιογράφος, που λίγα ασφαλώς χρόνια πριν τοιχογράφησε την εκκλησία του Μιχαήλ Αρχαγγέλου στο Κακοδίκι Σελίνου, μόνο που στην τελευταία εκκλησία ο Χριστός ακολουθείται και από τους δώδεκα μαθητές και εικονίζονται και οι Εβραίοι, φίλοι του Λαζάρου.

Στο βόρειο μέρος απέναντι από αυτές τις παραστάσεις εικονίζονται στην πάνω σειρά: Η Βαΐφόρος, όπου μόνο ο Χριστός με τρεις μαθητές, τρεις Εβραίοι και το δέντρο διακρίνονται και η Βάφτιση, όπου ο Χριστός είναι στραμμένος προς τον Ιωάννη, που στέκεται στην αριστερή όχθη του ποταμού, ως προς τον Χριστό, ευλογεί με τα δύο του χέρια (ο Χριστός) και φορεί μόνο ένα περιζωμα. Τρεις άγγελοι, ο ένας πίσω από τον άλλο, βρίσκονται πίσω από το Χριστό, ενώ στον ποταμό, που έχει δοθεί σαν ρεύμα και μπροστά σχηματίζει μια πλατιά ανάβαθμη καταβόθρα, κολυμβούν, φεύγοντας μακριά από το Χριστό, η προσωποποίηση του Ιορδάνη, πάνω σε κήτος με στάμνα και της θάλασσας, γυμνής γυναικας, που το κάτω μέρος του σώματος απολήγει σε μεγάλο κοκύλι.¹⁶ Στην κάτω σειρά εικονίζονται η Ανάσταση (Εις Άιδου Κάθοδος), όπου ο Χριστός κινείται με ορμή προς τα δεξιά μας, όπως βλέπομε τον πίνακα, συστρέφει το σώμα και με ορμή αρπάζει τον Αδάμ και τον σύρει έξω από τη σαρκοφάγο. Ο Αδάμ γονατίζει ή καλύτερα σκοντάφτει και πέφτει με τα γόνατα στα χείλη της σαρκοφάγου. Πίσω από τον Αδάμ εικονίζονται τέσσερις (;) δίκαιοι, με πρώτο τον Αθελ. Μπροστά στα πόδια του Χριστού η Εύα, γονατισμένη στα χείλη της σαρκοφάγου της, έχει τα χέρια καλυμμένα με μια άκρη του μαφορίου της και σε Δέηση υψωμένα. Πίσω δρθιοί σε σαρκοφάγους ο Δαυίδ και Σολομών, ίως και ο Πρόδρομος. Η παράσταση σώζεται μέτρια και συνηθίζεται ύστερα από τα μέσα του 14ου αιώνα στην Κρήτη. Είναι θέμα πολύ αγαπητό στους αγιογράφους τους θυζαντινούς και κατάγεται από την εικονογραφία του αυτοκράτορα τροπαιούχου, όπως ξέρομε.¹⁷ Δίπλα στην Ανάσταση εικονίζεται ο Θρήνος, σε λίγο καλύτερη κατάσταση από την Ανάσταση. Η Παναγία είναι καθισμένη στην δεξιά άκρη ενός κυβικού βράχου ή καλύτερα της κλειστής ακόμη σαρκοφάγου, που είναι μπλε στα πλάγια με φυτικό κόσμημα, κρατεί στα γόνατά της το σώμα του νεκρού Γιού, τυλιγμένο σφικτά σε σινδόνα, όπως και ο Λάζαρος, με κέντημα φυτικό και σκύβει τριφερά το κεφάλι της και ακουμπά το πρόσωπό της στο πρόσωπο του Χριστού θρηνών-

τας Τον. Πίσω από τη σαρκοφάγο ο Ιωάννης δειχνεί το Χριστό με το δεξιό και ακουμπά την αριστερή παλάμη στο αντίστοιχο μάγουλο, ενώ στη δεξιά άκρη του πίνακα στέκονται τρεις γυναικες, από τις οποίες οι δύο επαναλαμβάνουν τις χειρονομίες του Ιωάννη, ενώ η τρίτη μόλις διακρίνεται. Στην αριστερή άκρη του πίνακα εικονίζεται μια ακόμη ανδρική μορφή ηλικιωμένη κρατεί από τα πόδια τον Χριστό και κινείται ζωηρά. Στο Θρήνο της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου όλα είναι ήρεμα και ιερατικά, οι στάσεις και οι χειρονομίες διακριτικές και μόνο η τρυφερή χειρονομία της Παναγίας αποτελεί υποχώρηση στο ανθρώπινο. Η εικονογραφία αυτή του Θρήνου, που ακολουθεί παλιό βυζαντινό πρόσωπο, όπως δείχνει μια πλάκα ελεφαντόδοντου του 11ου αιώνα,¹⁸ εμφανίζεται μετά τα μέσα του 14ου αιώνα στην Κρήτη. Το ξέρομε από το Θρήνο στην εκκλησία της Παναγίας στην Κάντανο (Ανισαράκι),¹⁹ πρώτο έργο του αγιογράφου που ιστόρησε τον Αρχάγγελο Μιχαήλ στο Κακοδίκι (χάραγμα 1373),²⁰ και στις σύγχρονες εκκλησίες της Αγίας Τριάδας στο ομώνυμο χωριό και Αγίου Ιωάννη στους Μαργαρίτες στο Νομό Ρεθύμνης.²¹ Πρώτη φορά συναντούμε αυτήν την εικονογραφία στην παράσταση του Θρήνου στην εκκλησία του Χριστού στα Τεμένια Σελίνου (γύρω στα 1310).²²

Οι τοιχογραφίες του δυτικού τοίχου είναι οι περισσότερο καταστραμμένες. Εδώ υπήρχε η Σταύρωση πάνω από την πόρτα, βόρεια της πόρτας εικονίζόταν ο Άγιος Ζωσιμάς να κοινωνεί την Αγία Μαρία την Αιγυπτία και οι δύο παραστάσεις σε πολύ κακή κατάσταση, και νότια της πόρτας δύο Αγίες (Παρασκευή και Μαρίνα;) (Εικ. 10). Πάνω από τον Άγιο Ζωσιμά το κομμάτι της επιγραφής που σώζεται.

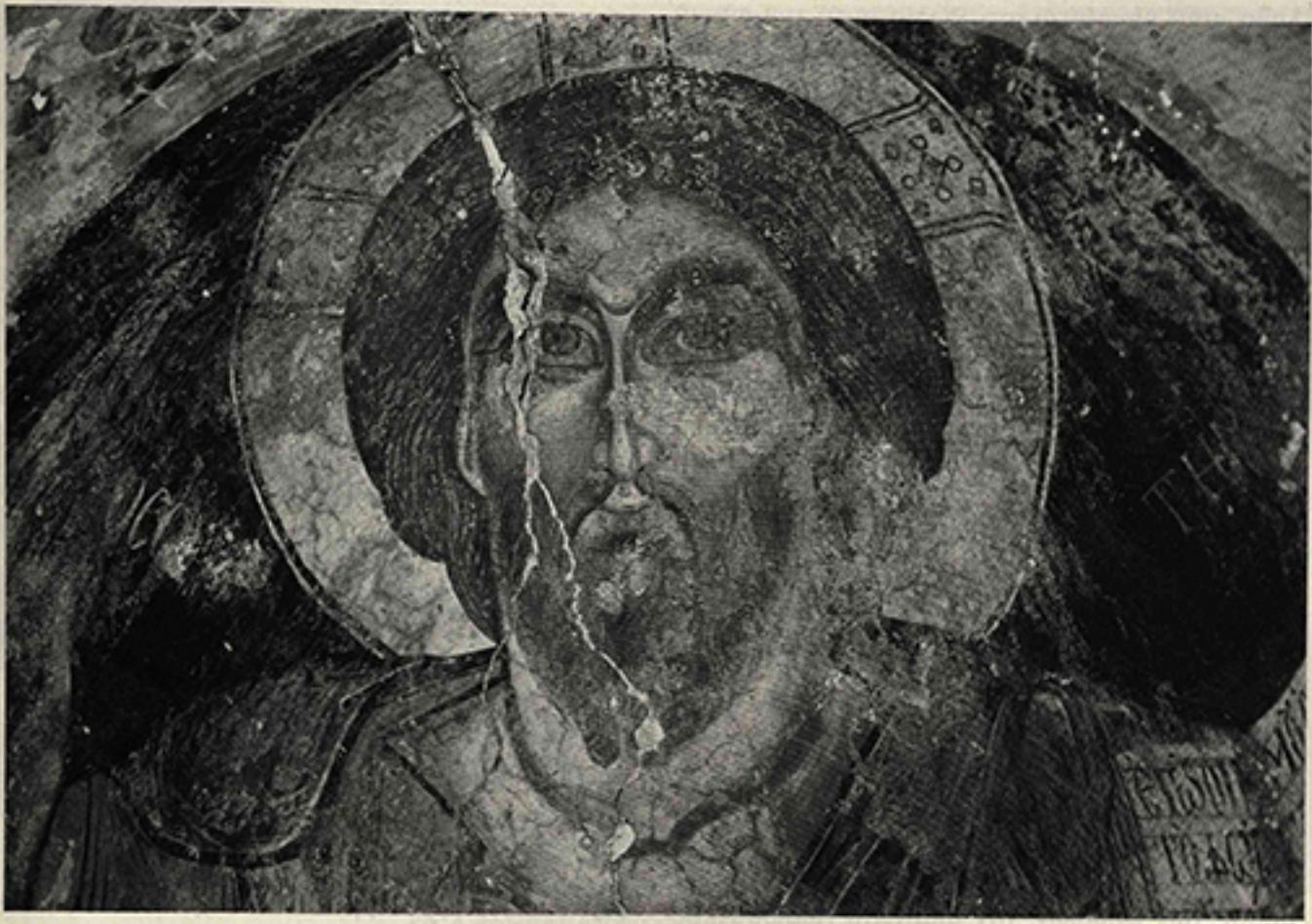
Παρατηρήσεις στις τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου:

Η σημασία των τοιχογραφιών του Αγίου Δημητρίου στον Πλατανέ Σελίνου δεν βρίσκεται στην εικονογραφία, αν και μερικά θέματα, όπως η Έγερση του Λαζάρου π.χ., τα συναντούμε μόνο δύο φορές, όπως ξέρω στην Κρήτη. Η μεγάλη των σημασία βρίσκεται στην τεχνική και στο ύφος των. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι οι τοιχογραφίες αυτές σημειώνουν το τέλος της ιμπρεσιονιστικής τεχνοτροπίας, που κάνει την εμφάνιση της στα τελευταία έργα του Παγώμενου, στη δεκαετία 1330-1340, κυριαρχεί όμως στην επόμενη δεκαετία με πρώτο χρονολογημένο μνημείο στη δυτική Κρήτη τα υπολείμματα των τοιχογραφιών, που

Εικ. 6. Μιχαήλ Φύλαξ (λεπτ.)

σώθηκαν από την πρόσφατη ανακαίνιση στην εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου στον Μερτέ Σελίνου,²³ και μέχρι το 1380 περίπου. Τη μακρότατη αυτή σειρά των τοιχογραφιών, που μπορούμε να τις ονομάσουμε «τοιχογραφίες του όμορφου ρυθμού» κλείνουν ουσιαστικά οι τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου. Μετά τις τοιχογραφίες αυτές η ιμπρεσιονιστική τεχνική χάνει την ομορφιά και τη δροσερότητά της, που βρίσκεται στη σχεδίαση και απόδοση των μορφών μόνο με κηλιδες χρώματος σε φυσική διαβάθμιση και φωτοσκίαση και παραχωρεί τη θέση της σε μια αυστηρότερη τεχνική, όπου κυριαρχεί ο πολύ σκοτεινός προπλασμός, ο διάχυτος φωτισμός και οι μικρές πολύ λευκές γραμμές σε συστάδες ή μια - μια στα γυμνά μέρη, χαρακτηριστικά της τεχνικής της εικόνας.²⁴ Αυτή η τάση συναντάται σε μερικές μορφές του Αγίου Δημητρίου, γενικεύεται όμως μετά από τις τοιχογραφίες αυτές, αν και πολλές φορές οι αγιογράφοι στρέφονται σ' ένα γραμμικότερο ύφος και λαϊκότερη τέχνη, ύφος στο οποίο θα εκτελεστούν οι τοιχογραφίες της Κρήτης από τα τέλη του 14ου αι. και κυρίως οι τοιχογραφίες των περισσοτέρων μνημείων του 15ου αι. και θα συναγωνιστεί με μεγάλη επιτυχία το ιδεαλιστικό και ακαδημαϊκό ύφος, που εμφανίζεται στα τελευταία ασφαλώς χρόνια του 14ου αι., θα κυ-

Εικ. 1. Παντοκράτορας

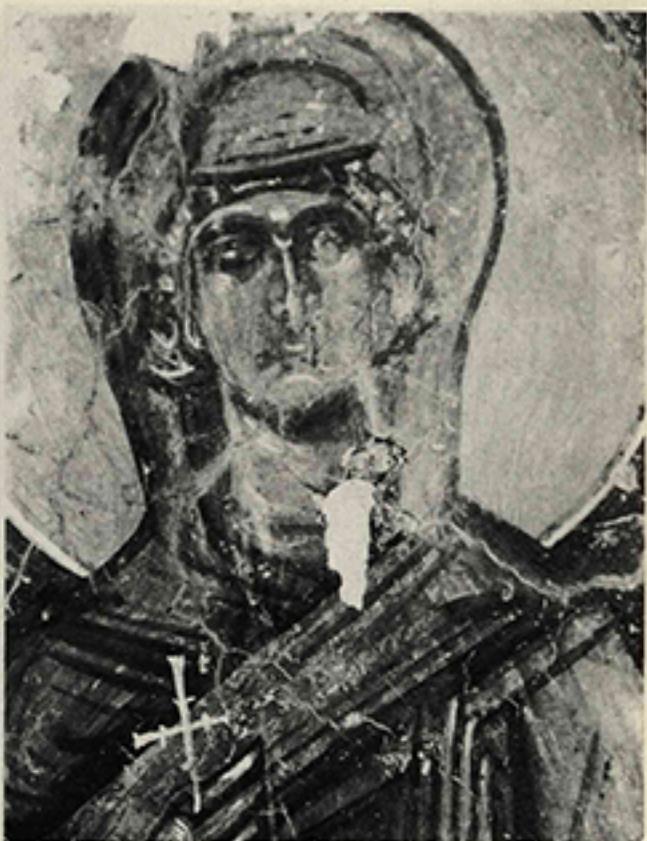
ριαρχήσει όμως στα τριάντα πρώτα του 15ου και τελικά θα περάσει και θα γίνει το κυριαρχό ύφος στις εικόνες της Κρητικής Σχολής του 15ου, όπως το ξέρομε από τα έργα του Αγγέλου (Ακοτάντου'), των Ρίτζων, του Πάβια.

Στον Άγιο Δημήτριο και στις αδελφές εκκλησίες του Μιχαήλ στο Κακοδίκι και Παναγίας στο Ανισαράκι, που ανέφερα και παραπάνω, βρίσκομε για πρώτη φορά την στροφή αυτή και μια τεχνική και παραστάσεις που φέρνουν στο νου φοβιστικά και εξπρεσιονιστικά έργα του αιώνα μας. Δίπλα στις παραστάσεις και τις μορφές που έχουν εκτελεστεί με την υπρεσιονιστική τεχνική. Ακόμη στον Άγιο Δημήτριο βρίσκομε την πρώτη φάση της γραμμικότερης τεχνικής, ιδιαίτερα στην απόδοση των πτυχών στα λευκά ρούχα κυρίως και την στροφή προς το λαϊκότερο ύφος, όπως δείχνουν οι πολύ άσχημες μορφές, όπως ο Μωύσης π.χ. και μορφές, που ανέφερα και παραπάνω. Η προτίμηση αυτή στη φυσική ασκήμια, που είναι τόσο παλιά, όσο και η βυζαντινή τέχνη, οφείλεται στην επίδραση του αντικλασικού, μοναστικού ή λαϊκού ρεύματος, που αποτελεί το ένα από τα δύο μεγάλα ρεύματα της Βυζαντινής ζωγραφικής ..

Στην τεχνική της εικόνας έχει εκτελεστεί ο Παντοκράτορας της αψίδας, ο Μιχαήλ και η Αγία στο δυτικό τοίχο (Μαρίνα), (Εικ. 1, 5, 6, 10) λιγότερο ο Δημήτριος και από τις Ευαγγελικές σκηνές ο Άγγελος με το αρχαϊκό χαμόγελο, μερικοί Απόστολοι στην Ανάληψη και πρόσωπα στις άλλες ευαγγελικές σκηνές, όπως και ο Αντώνιος, που είναι εκτελεσμένος σε μικτή τεχνική (Εικ. 4). Σ' αυτές τις παραστάσεις το πλάσιμο του προσώπου και των γυμνών μερών είναι λεπτόλογο, κυριαρχεί ο καστανός προπλασμός, πολλές φορές πολύ σκοτεινός, υπάρχουν όμως και οι πράσινοι τόνοι, η γραμμή δεν υπάρχει και όλα σχεδιάζονται με καθαρό χρώμα. Στα πρόσωπα απλώνεται ένας διάχυτος φωτισμός, άλλοτε πολύ περιορισμένος, άλλοτε σε μεγαλύτερη έκταση, πάνω στον οποίο λευκότατες λεπτές γραμμές μια - μια ή σε συστάδες δύο ή τρεις μαζί και λευκές ελεύθερες κηλίδες λευκού φωτεινού χρώματος εξαίρουν τις στρογγυλάδες του προσώπου του λαιμού και των χεριών και ποδιών. Τον πολύ αυτό σκοτεινό προπλασμό, ο περιορισμένος διάχυτος φωτισμός και ιδίως οι μικρές γραμμές βρίσκουν την πιο τολμηρή έκφρασή των στο έργο του Θεοφάνη του Έλ-

ληνα, που εργάζεται στη Ρωσία αυτή την εποχή και ως τις αρχές του 15ου αι.²⁵ Έργα του Θεοφάνη πράγματι μας φέρνουν στο νου ο Αρχάγγελος και η Αγία στο δυτικό τοίχο, όπως και εικόνες π.χ. του Χριστού στο Ερμιτάζ, του Ευαγγελισμού στο Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας και του Παντοκράτορα στο Ερμιτάζ²⁶ και τον Προκόπιο από τις μικρές εικόνες στο περιθώριο της εικόνας της Μαρίας Παλαιολογίνας (μεταξύ 1367 και 1384).²⁷ Ο διάχυτος φωτισμός επίσης και οι λευκές φωτεινές γραμμές, που τονίζουν τα στρογγυλέματα του προσώπου των χεριών και των ποδιών και άλλων γυμνών μερών δίδουν στα πρόσωπα αυτά «ακαθόριστον μυστήριον, αποβαίνουν πλέον τα βασικά χαρακτηριστικά της τεχνικής των φορητών εικόνων, όπως τα διεμόρφωσεν η τέχνη των Παλαιολόγων».²⁸

Στη δεύτερη ομάδα κυριαρχεί η φωτοσκιαστή. Η βαθύτερη σκιά είναι ο καστανός προπλασμός, που κυριαρχεί στο πρόσωπο, (Εικ. 3, 7, 14) ακολουθούν πράσινες πινελιές, που ακολουθούν τα στρογγυλέματα των γυμνών μερών και έπειτα αλλού λευκορόδινο σάρκωμα με άσπρους τόνους, που φωτίζουν σε μεγάλη έκταση τις επιφάνειες, αλλού τα πρόσωπα πλάθονται με φαιοπράσινη σκιά. Λευκές κηλίδες εξαίρουν διακριτικά το πάνω μέρος των φρυδιών, την ακμή την περισσότερο

Εικ. 10. Αγία (Μαρίνα.)

φωτισμένη της μύτης, του πάνω χειλούς, τη φούσκα του πηγουνιού και τις άκρες των βοστρύχων των μαλλιών και του γενείου. Ενώ όμως στην αμέσως προηγούμενη περίοδο όλα σχεδιαζόταν με λεπτότατες γραμμές, εδώ το χρώμα μπαίνει σε κηλίδες με παχιές πινελιές, είναι δε το χρώμα παχύ και έχει όγκο.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η τρίτη ομάδα, που αντιπροσωπεύεται και από λιγότερα παραδείγματα, (Εικ. 2, 13) για την τολμηρότητα της σχεδίασης και της χρήσης του χρώματος και γιατί μας φέρνει πολύ κοντά σε σύγχρονες μορφές τέχνης. Τα πιο καλοδιατηρημένα κομμάτια, όπου βλέπουμε αυτή την τέχνη, είναι ο εκπληκτικός Αθανάσιος στην αψίδα και ο Σίμων στην Ανάληψη. Στη σχεδόν σφαιρική και χονδρή κεφαλή του Αγίου και του Αποστόλου ο προπλασμός είναι βαθύς καστανός με λεπτές πράσινες πινελιές και το λευκό ή καλύτερα το λευκορόδινο σάρκωμα μπαίνει ανακατεμένο με ανάλαφρες πράσινες σκιές σε μεγάλες κηλίδες και παχιές πινελιές, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση.

Μια λωρίδα καστανού χρώματος, που ξεκινά από την κορυφή του κρανίου χωρίζει το μέτωπο στη μέση, φτάνει ως τα φρύδια και αποδιακλαδίζεται σαν σκιά σ' ολόκληρο το πρόσωπο. Η τοποθέτηση στο κέντρο της κεφαλής αυτού του καστα-

Εικ. 8. Αντώνιος

Εικ. 4. Ανάληψη: Απόστασμα από το νότιο ημιχώριο με τον Άγγελο.

νού άξονα, που διακλαδίζεται κατόπιν σ' ολόκληρο το πρόσωπο και αφήνει στη σκιά ολόκληρο το δεξιά μισό της μορφής και που γύρω του ενορχηστρώνονται τα άλλα χρώματα, καθώς και η πλατιά βαθιά καστανή πινελιά, που αποτελεί το περιγράμμα του προσώπου, ιδιαίτερα της κεφαλής, δεν μπορεί παρά να μας φέρουν στο νου το πορτραίτο της κυρίας MATISSE, πιο γνωστό με τον τίτλο: «Η προσωπογραφία με την πράσινη γραμμή στη μύτη», που ζωγράφισε ο άνδρας της το 1905 (Βασ. Μουσείο Καλών Τεχνών - Κοπεγχάγη) και να παρατηρήσουμε για το ζωγράφο της Κρήτης αυτό, που παρατηρήθηκε για το πορτραίτο αυτό: «Το πρόσωπο γίνεται ένα πεδίο κατασκευής με χρώμα ... Είναι η αφορμή για μια διακοσμητική αρμονία»²⁹

Στην απόδοση των ενδυμάτων ο ζωγράφος μας αγάπα, όπως και άλλοι συνάδελφοι του την ίδια εποχή, τις χρωματικές αντιθέσεις. Αγαπά να παραθέτει ζεστά και ψυχρά χρώματα: κόκκινο, μπλε, πράσινο και σπανιότερα το πορτοκαλί και το

λευκό με κόκκινες - ρόζ πτυχές ή μαύρα κεντήματα. Το θερμό κόκκινο μπαίνει πάντοτε σε αντίθεση με το μπλε και το ωραία διαβαθμισμένο πράσινο. Οι πτυχές στα κόκκινα και μπλε ενδύματα είναι γραμμές διαφορετικού πάχους του ίδιου χρώματος σε αρκετά σκοτεινό τόνο και σχεδιάζονται έτσι, ώστε να αποδίδουν τα βαθουλώματα και τα διπλώματα του υφάσματος και να παρακολουθούν την κίνηση και τα φουσκώματα των μελών του ανθρώπινου σώματος και να τα εξαίρουν. Το χρώμα μπαίνει σε φυσική διαβάθμιση στα κόκκινα και τα πράσινα ρούχα και οι ακμές των πτυχών εξαίρονται μερικές φορές με μια λευκή γραμμή, όπως και οι παρυφές. Ο τρόπος που δίδονται τα περιγράμματα και οι συστάδες των πτυχών σε μερικές μορφές π.χ. το κόκκινο μαφόρι της Αγίας (Μαρίνας;) στο δυτικό τοίχο, ο μανδύας του Μιχαήλ, ο λώρος του Κων/νου και το ράσο του Αντωνίου, μας βάζει στον πειρασμό να τον συγκρίνουμε με την τεχνική που χρησιμοποιεί ο Σεζάν στο πορτραίτο της γυναίκας του, γνωστό με τον τίτλο: «Η γυναίκα με την καφετιέρα (Λουβρο - JEU DE POMME)³⁰ ή το σαν ράσο ρούχο της γυναίκας με το ροζάριο,³¹ αν και οι πτυχές του αγιογράφου της

Κρήτης είναι περισσότερο περίτεχνες. Στο Σελάν τα σύγχρονά του ρούχα είναι απλούστερα και οι πτυχές λιτότερες παρά όσο στα περίτεχνα βυζαντινά. (Εικ. 5, 7, 8, 10)

Το τοπιό είναι απλούστατο, δύο κορυφές βουνού στην Ανάληψη, που φέρνουν στο νου σφικτά δεμένη στη μέση εφημερίδα, οι τριγωνικοί βράχοι που ενώνονται χαμηλά σε σχήμα «V» στις Ευαγγελικές σκηνές και στην παράσταση (Εικ. 12) του έφιππου Δημητρίου, το με τοξωτά σπηλαιώδη ανοίγματα κιτρινόφαιο σε χρώμα ξύλου, που απολήγει σε τριγωνική κορυφή, βουνό στη γέννηση. Το ίδιο λιτός είναι και ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος. (Εικ. 9). Το μαυσαλείο του Λαζάρου και ο μακρύς μπλε τοίχος με το πυργωτό οίκημα, που συμβολίζουν την Βηθανία στην ίδια παράσταση και η παραλληλόγραμμη σαρκοφάγος, όπου κάθεται η Παναγία στο Θρήνο.

Στη σειρά τέλος των ορθίων Αγίων, αλλά και στις Ευαγγελικές σκηνές, στην Ανάληψη π.χ. και στην αφίδα, το ουδέτερο βάθος χωρίζεται σε τρεις παράλληλες ζώνες, καστανόφαιη σε χρώμα νιόργωτης γης κάτω, πράσινη στη μέση και μπλε πάνω, πούναι και η πλατύτερη. Στον Παντοκράτορα υπάρχει μόνο η πράσινη και η μπλε. Οι ζώνες αυτές του χρώματος, που είναι η πιο αφηρημένη απόδοση του φυσικού χώρου, αποδίδουν την γη, όπου πατούν οι μορφές, τη βλάστηση και τον γα-

Εικ. 11. Δημητριος (απόσπασμα του κορμού και του ωζόμενου μέρους της κεφαλής).

Εικ. 12. Η Μαία από τη Γέννηση. οιδάνοι οι θεοί της Κρήτης

λάζιο ουρανό και η τεχνική αυτή κυριαρχεί σε ολόκληρο τον 15ο αι. Μήπως ο MATISSE, όταν μετά το 1907 χρησιμοποίησε μια ανάλογη τεχνική, π.χ. στον πίνακα «Οι λουδίμενες με την χελώνα», αλλά και άλλους πίνακες, όπου βλέπουμε το ίδιο σύστημα απόδοσης του χώρου, αλλά ελαφρά παραλλαγμένο, είχε υπόψη του βυζαντινές τοιχογραφίες;³²

Ο αγιογράφος λοιπόν του Αγίου Δημητρίου στον Πλατανέ Σελίνου ανακεφαλαίωνε και ολοκληρώνει τις αναζητήσεις της γενιάς των ζωγράφων που εκτέλεσαν τις τοιχογραφίες, που χαρακτήρισα παραπάνω «τοιχογραφίες του όμορφου ρυθμού» και που δρουν στην Κρήτη μετά το 1340 περίπου και ως το 1380 πάνω: κάτω, μερικοί μάλιστα και αργότερα. Το έργο του αγιογράφου μας χαρακτηρίζεται από πολλές καινοτομίες με κυριότερη την ευρύτερη εισαγωγή της τεχνικής της εικόνας και το δούλεμα των μορφών και την χρήση των χρωμάτων με μοντέρνους σύγχρονους τρόπους, επίσης την εισαγωγή πλατύτερα του εξηρεσιονιστικού ύφους, όπως δείχνει ο θαυμάσιος Κων/νος, παρά τις καταστροφές, η μαία στη Γέννηση και η αγάπη προς την φυσική ασχήμια. Εισάγει τέλος μερικά από τα χαρακτηριστικά που θα χρησιμοποιήσουν οι μεταγενέστεροι αγιογράφοι, που θα προπαρασκευάσουν την Κρητική Σχολή. Μ' άλλα λόγια είναι ένας από τους πιο πρωτότυπους και καλούς αγιογράφους της εποχής του.

Eik. 13. Ο Σίμων (απόσ.) από την Ανάληψη - θόρειος τοίχος.

Eik. 14. Ο Μηνάς (απόστ.)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G. GEROLA, MONUMENTI VENETI NELL' ISOLA DI CRETA, t. IV, σ. 446, αριθμ. 19.
2. G. GEROLA, - Λασσιθιωτάκη, Τοπογραφικός κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης (Ηράκλειο 1961), αρ. 131.
3. K. Λασσιθιωτάκης, Εκκλησίες της Δυτ. Κρήτης, KRHTIKA XRONIKA, t. KB' (1970) σ. 181, αρ. 78.
4. K. Λασσιθιωτάκης, ενθ. αν. σχέδ. 63.
5. Σταύρος Μαδεράκης, PEINTUR RES MURALES EPOQUE BYZANTINE EN CRÈTE LES PEINTURES MURALES DE SELINON (DISTRICT DE LA CANÉE - CRÈTE OCCIDENTALE), TSÈSE DE DOCTORAT DU 3ÈME CYCLE PARIS 1974, σ. 73-74 και 243-247, σχέδ. XXIII και πλ. 157-159.
6. MILA RAJKOVIC, L' ÉGLISE DU ROI A STUDENICA (στη σειρά, L' ANCIEN ART YUGOSLAVE - BEOGRAD 1964), εικ. 43.

7. M. RAJKOVIC, ἐνθ. αν. εικ. 46 πχ.
8. Πρόχειρα. Κ. Σαρδέλη, Θεοφάνης ο Ἑλλήνας (Αθήνα 1978), εικ. 118 και 106 και M. Χατζηδάκη, MISTRA, LA SITE MÉDIÉVALE ET LA FORTERESSE (Εκδοτ. Αθηνών 1981 - Οδηγός υπάρχει και ελλην. ἐκδόση) εικ. σ. 65, κάτω.
9. Θ. Παζαρά, Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης (Θεα/κη 1974 - Οδηγός), πιν. 36 και σ. 40-42, όπου και βιβλιογραφία.
10. Νανώ Χατζηδάκη, Εικόνες Κρητικής Σχολής (Οδηγός ἐκθεσης Μουσ. Μπενάκη 1983) σ. 12 και εικ. 2, 6, 7, 14, 31, 39α.
11. Ντ. Μουρίκη, Οι τοιχογραφίες της Σπηλιάς Πεντέλης, ΔΕΛΤ. ΧΡΙΣΤ. ΑΡΧΑΙΟΛ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, περ. Δ. τ.Ζ (1974-1974), σ. 101 και Α. Ξυγγόπουλος, Ο Αρχάγγελος Μοχαήλ Φύλαξ ΠΕΠΡ. ΧΡΙΣΤ. ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, περ. Γ', τ. Α' (1932) σ. 19 για την πιθανή καταγωγή του Θέματος.
12. MAURICE BARRÈS, GRECO OU LE SECRET DE TOLEDE, (PARIS FLAMMARION 1966), εικ. σ. 70. Πρβλ. και μερικές μορφές τολεδανών στο κάτω μέρος της Ταφής του Οργάκα, Αποστόλους και Χριστούς στο ίδιο βιβλίο με πλουσιότατη εικονογράφηση. Βλ. σε ωραία ἔγχρ. αναπαραγωγή των πίνακα: G. DUTHUIT, LE FEU DES SIGNES (SKIRA-GÉNÈVE 1962), σ. 144.
13. N. Χατζηδάκη, ενθ. αν. εικ. 19 ἐνα από τα πάμπολλα παραδείγματα.
14. Η πιο συγγενής εικονογραφικά παράσταση της Γέννησης με εκείνη της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου είναι η Γέννηση της Πόρτας της Αλεξανδρούπολης και ως προς την σύνθεση και το χώρο. Οι διαφορές βρίσκονται στους δύο αγγέλους δεξιά και στο δύτι λείπει ο βοσκός που συνομιλεῖ με τον Ιωσήφ. (G. MILLET, RECHERCHES SUR L' ICONOGRAPHIE DES EVANGILES (PARIS 1916), σ. 104-105, εικ. 44, παράσταση που ανήκει κατά τον MILLET στην καθαρή καππαδοκική παράδοση. Την ίδια εικονογραφία βρίσκομε και στην εικόνα του Αγ. Ευσταθίου στον Ἀβω, η οποία αποτελεί παραλλαγή γραμμή προς γραμμή της Γέννησης της Εκκλησίας μας ως προς τους Αγγέλους το λουτρό και τον Ιωσήφ, που έχει όμως στραμμένη προς την Παναγία την πλάτη του και τον βοσκό (MILLET, ενθ. αν. εικ. 39 και σ. 47. Πρβλ. και εικ. 431). Μια ακόμη παραλλαγή αποτελεί η Γέννηση της Περιβλέπου, παρά τον πλούτο της σε πρόσωπα και λεπτομέρειες σε σχέση με την τοιχογραφία της Κρήτης (Μ. Χατζηδάκης, MISTRA, ενθ. αν., εικ. σ. 78-79). Ο βοσκός με τον αυλό, στον οποίο συνομιλεῖ ο Ἀγγελος, ανήκει στην Ελληνιστική παράδοση κατά τον MILLET (RECHERCHES, σ. 115-116, εικ. 60, 65 και 75).
15. MILLET, RECHERCHES, εικ. 207, όπου όμως μνημείο.
- 15a MILLET, RECHERCHES, εικ. 211, 212, 215, 216 κ.λ.π.
16. MILLET, RECHERCHES, εικ. 129 (λείπει η Θάλασσα και ο Ιορδάνης), 148 και 149.
17. Η εικονογραφία της Αναστάσεως είναι παλιά στην Κρήτη και έξω από την Κρήτη. Συναντάται ήδη στον 12ο αι. στην Παναγία στα Μυριοκέφαλα, στον Χριστό στα Πλεμενιανά και στον Ἀγ. Ιωάννη στο Γερακάρι. (Με αυτές τις παραστάσεις ασχολούμαι στην εργασία μου: Μια εκκλησία στην επαρχία Σελίνου: Ο Χριστός στα Πλεμενιανά, που θα εκδοθεί στα Πεπρ. του Ε' Κρητ. Συνεδρίου). Τώρα η Ανάσταση πλουτίζεται με πρόσωπα και προσαρμόζεται στο πνεύμα του 14ου αι. Ο Χριστός, που καταπατεί τον θάνατο και ελευθερώνει τον Άδαμ κατάγεται από την εικονογραφία του αυτοκράτορα τροπαιούχου,⁷ που ελευθερώνει μια επαρχία του Κράτους και καταπατεί τον εχθρό ή ιδρύει μια νέα επαρχία. (A. GRABAR, L' EMPEREUR DANS L' ART BYZANTIN, (PARIS 1936, σ. 362-367). Μια άλλη άποψη για την καταγωγή του Θέματος της -Εις ἄιδου Καθόδου: N. THIERRY, UN DÉCOR PRÉ-ICONOCLASTE DE CAPPADOCIE: ACIKEL AGA KILISESI, στα CAHIERS ARCHEOLOGIQUES, τ. XVIII, 1968, σ. 55).
18. G. SHILLER, ICONOGRAPHIE DER CHRISTLICHEN KUNST, τ. II (1968), εικ. 595, κάτω.
19. Τοπογρ. Κατάλογος, αριθμ. 148 και K. Λαοσιθιωτάκης, Εκκλησίες, ενθ. αν. σ. 191-197.
20. Τοπογρ. Κατάλογος, αριθμ. 167. Για τις εκκλησίες αυτές και του Αγίου Δημητρίου επίσης. Σ. Μαδεράκης: Προεικονίσεις της Θεοτόκου και της Ενσάρκωσης του Λόγου στην εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου στον Μερτέ Σελίνου, στο ΥΔΩΡ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ (Α. Νικόλαος - Κρήτης 1978), σημ. 67, στη σελ. 88.
21. Αρχαιολ. Δελτίον, τ. 30 (1975), μέρος Β2, σ. 352-354 και εικ. 256γ και 258α. Οι εικόνες και οι τίτλοι τυπώθηκαν ανάποδα, η εικ. 258α είναι από την Αγία Τριάδα και η άλλη από τον Ἅγιο Ιωάννη.
22. Τοπογρ. Κατάλογος, αριθμ. 188, οι πληροφορίες για τις τοιχογραφίες ανακρίβεις.
23. Σ.Ν. Μαδεράκης, Προεικονίσεις, ενθ. αν., σ. 59-104, ιδιως σ. 81 κ.ε. για την τεχνοτροπία.
24. A. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα ιστορίας της Θρησκ. Ζωγραφικής μετά την Ἀλωσιν (Αθήναι 1957), σ. 15-20, όπου και τα παραδείγματα.
25. K. Σαρδέλη, ενθ. αν., εικ. 14, 22. Πρβλ. και εικ. 30 και 68, όπου οι μορφές αναλύονται σε φως και σκιά και για την τολμηρότητα και τη μεγαλοσύνη των φωτεινών λευκών γραμμών, όπου θέβαια δεν φτάνει ο αγιογράφος της Κρήτης.
26. BYZANTINE ART IN THE COLLECTIONS OF SOVIET MUSEUMS (NEW YORK-LENINGRAD 1978) εικ. 269, 274, 275, 283 - το σύνολο 281. Πρβλ. και εικ. 276.
27. M. CHATZIDAKIS - A. GRABAR, LA PEINTURE BYZANTINE ET DU HAUTE MOYEN ÂGE, (PONT ROYAL - PARIS 1965) εικ. 67 και A. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα, σ. 19-20.
28. A. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα, σ. 17.
29. Ἀγγελος Προκοπίου, Ιστορία της Τέχνης 1750-1950, τ. Γ (Αθήναι 1968-1969), πιν. ἔγχρ. X, σ. 51.
30. HISTOIRE DE L' ART (GRANDE BATELIERE 1973 PARIS), τ. 8, σ. 278.
31. A. Προκοπίου, ενθ. αν. τ. Β', εικ. 140.
32. ALAN BOWNESS, MATISSE ET LE NU (BIBLIOT. D' ART UNESCO - PARIS 1968), σ. 17, εικ. 7. Πρβλ. και εικ. 12, σ. 19-20, μια σπουδή του -Χορού του 1909 και πιν. 6, η Πολυτέλεια, όπου η πρώτη αρχή της απλοποίησης- της γραμμής, του χρώματος και της σύνθεσης, για να κρατήσει μόνο το ουσιώδες. (BOWNESS, σ. 16-17).

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1866

Μ. Γρηγοράκης

Πριν φουντώσει και γίνει πυρκαγιά η επαναστατική φλόγα, που από το 1858 σιγόκαιγε (1), είχαν θρεθεί τρόποι όχι μόνο για να την κρατήσουν αναμμένη μα και να της δώσουν τη δύναμη της νίκης.

Τα μετά του 1858 μεσολαβήσαντα γεγονότα δείχναν καθαρά πως αργά ή γρήγορα η Κρήτη θα οδηγούνταν σε μια νέα Επανάσταση.

Το μοναστηριακό, το φορολογικό και η πανούργα πολιτική του Ισμαήλ πασά, Γενικού Διοικητή, μα κυρίως ο διακαής πόθος του Κρητικού να λεφτερωθεί, εφέραν την κατάσταση στο σημείο του Σηκωμού. Αν και τα πράγματα δεν ήταν ευνοϊκά για τον Κρητικό λαό από τη μεριά μέσων και οργάνωσης (2) μολοντούτο παίρνεται η απόφαση.

Έτσι άρχισε η προετοιμασία. Ο προστηλυτισμός και η οργάνωση πήρε να τελειώνει στο νησί αρχές του 1866 και στα μέσα ετούτου κοίταξε η Επιτροπή τους έξω του νησιού ικανούς και πρόθυμους να βοηθήσουν.

Η έκκληση για βοήθεια βρήκε αμέσως απήχηση. Στην Αθήνα και τη Σύρο ιδρύονται Επιτροπές και κομιτάτα (3) που αρχίζουν συστηματικά και δραστήρια τους εράνους και την αποστολή εφοδίων, χρημάτων, όπλων κεθελοντών.

Η Επανάσταση σκέφτεται κ' εφοδιάζεται με πολλά και απαραίτητα μέσα, για να μπορέσει να θυει νικήτρια. Μεταξύ των απαραίτητων και το Τυπογραφείο γι' αυτό κ' επόμενο πως δε θα ξέφευγε από το ενδιαφέρον των Επιτροπών. Από την αρχή του αγώνα κατανοήσαν οι εδώ και στην Αθήνα επαναστάτες πόση μεγάλη σημασία είχε γι' αυτό και το φέραν. Έτσι ο Μεγάλος Σηκωμός εξασφάλισε το γρήγορο και πληθωρικό φτιάξιμο του έντυπου υλικού (προκηρύξεις, εφημερίδες, υπομνήματα, αναφορές) που τόσο το είχε ανάγκη.

Από τον ιστορικό Ψυλάκη μαθαίνουμε πότε ήρθε το τυπογραφείο. Αυτός γράφει:

«Ενταύθα λοιπόν ηργάζετο η Συνέλευσις έχουσα επίκουρον και το προ ολίγων ημερών κομισθέν μικρόν τυπογραφείον». (4)

Επίσης ο ιστορικός Μαμαλάκης για τον ερχόμο του μας λέει:

«Σχετικά γράφουν από τη Δρακόνα ο Ι. Ζιμπρακάκης και 19 μέλη της Γ.Σ. Κρ. «Το Πανελλήνιον» προσωρίσαν εις Αγ. Ρουμέλην ... απεβίσασε τίνα εκ των κομιζομένων, η «Ευαγγελιστρια» βραταέρα, προσωρισθεί εις Κίσσαμον ... Έχομεν υποψίαν εις τους ναύτας, διότι ποτέ όλα τα πράγματα δεν αποβιβάζονται, όπως ήδη μόνον, ως λέγουν, 700 σακά αλεύρου απεβάθσθησαν και ολίγα εκ των λοιπών». Τότε έφερε και μια μικρή τυπογραφική μηχανή». (5).

Και από τον Ψυλάκη και από το Μαμαλάκη θγίνει πως το τυπογραφείο ήρθε αρχή του Νοέμβρη του 1866, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από επιστολή του Α. Παπαγιαννάκη προς το Ζιμπρακάκη. Η επιστολή του Παπαγιαννάκη έχει ως εξής:

«Προς τον κύριον Ιωάννην Ζιμπρακάκην αρχηγόν μας εις όποιον μέρος ευρίσκεται.

Σέλινον τη 4 Νοεμβρίου 1866

Γενναιότατε αρχηγέ κύριε Ιωάννην Ζιμπρακάκην χαιρετοί. Αφού επληροφορηθήκαμεν ότι ήλθεν το στρόπλοιον εις την επαρχίαν Σφακίων εις χωρίον Αγία Ρουμέλη έλαθον 15 στρατώτας και επήγει εκεί για να παραλάβω τα πράγματα της επαρχίας μας. Εύρον λοιπόν και τον Αναγγώστην Μπουγιούκαλην τον επιστάτην σας, κατόπιν έφθασε και ο Τζελεπής από την Ανώπολιν και ο Στυλιανός Ρουάκης από Ασκύφου και Αναγγώστης Μανουασλάκης ο γαμπρός του Μανουασιγιαννάκη και ο Μιχαήλ Ντζόντος και έπαραλάβομεν από τον καπετάν Ηλίαν Μηραΐτην αλεύρι τζουβάλια 256, φασούλια τζουβάλια 24, πετζι μπάλες 14, χαρτί ρίζημα 96 σφαίρες των κανονιών κάθες 60 ρολύθι χελώνες 8, παξιμάδι τζουβάλια 30, καφούλια ένα πακέτον αξίνες και φτυάρια, μερικάς καθώς σας προσημείωσαμεν ... ήλθε και ένας τυπογράφος με τα εργαλεία του. Εμοιράσαμεν λοιπόν τα πράγματα όχι όλα αλλά μερικά, και σου αφήκαμεν από αλεύριον και φασούλια το ήμισυ και τα 30 τζουβάλια το παξιμάδιον και όλα τα καφούλια, τα φτυάρια, αξίνες και σφαίρες των κανονιών και τα παρέλαθον ο ειρημένος Μπουγιούκαλης με τους Σφακιανούς ομοίως τους προηρημένους. Έλαθον δε και όλον το πετζι από το οποίον υποσχέθηκαν ότι θέλουν σας δώσει πέντε μπάλες, ενώ εγώ δεν έλαθα από αυτό ή μόνον τρία τέταρτα ενός κανατιού.

Έλαθα δε δια την επαρχίαν Σέλινου αλεύρι τζουβάλια 41, φασούλια τζουβάλια 2, χαρτί ρίζημα 17, ρολύθι χελώνα 1. Έλα-

Θα δε και τα εργαλεία του τυπογραφείου ομού με τον τυπογράφον και εκατοίκησεν εις Κουστογέρακον.

Ταύτα και μένομεν εις τας προσταγάς σας
Α. Παπαγιαννάκης

Το τυπογραφείο ήρθε καὶ ἔται οι επαναστάτες ἔχουν το μέσο να τυπώνουν τα φίμανια των και στον τόπο τους πια τη φωνή της ελευθερίας των την εφημερίδα «Κρήτη». Λέμε στον τόπο τους γιατί στην Αθήνα τυπώσαν το «Ραδάμανθυ» το 1841, τον «Κρήτα» το 1852 και τον «Ελεύθερον Κρήτα» το 1841.

Μα οι Τούρκοι δεν μπορούν να πιστέψουν πως οι επαναστάτες ἔχουν τέτοια πολυτέλεια γι' αυτό υποψιάζονται τον Έλληνα πρόξενο στα Χανιά Σακόπουλο. Στην έκθεσή του που έχει γίνει στις 13 Δεκεμβρίου 1866 γράφει: (6)

«Ἐξ επιστολῆς του εν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως της Α.Μ. πληροφορούμαι διτή η Α. Υψηλότης ο Άλις Πασάς ἐν τινι εσχάτη συνεντεύξει παρεπονήθη καὶ ἐμού ως διατηρούντος δήθεν τυπογραφείον εν τω προξενικώ καταστήματι εἰς ο εκτυπούνται τα των επαναστατών ἑγγραφα και διτή ευρίσκομαι εἰς συνεννοήσεις μετ' αυτῶν».

«Οσον αφορά την ετέραν περι τυπογραφείου κατηγορίαν, λέγω διτή πολυτέλεια τοιαύτη δεν εισήχθη εισέτι εἰς την Κρήτην. Εν μικρόν τυπογραφείον, ως μανθάνω, υπάρχει εν τη νήσω, πλην τούτο ἔχουνται οι επαναστάτες εν τοις όρεσιν. Οι συκοφάνται αγνοούντες τι εστί τυπογραφείον φρονούνται δύναται να κρυψή εντός του σύρτου των τραπέζων».

Στελιώθηκε λοιπόν το τυπογραφείο και ο τυπογράφος που ήρθε από την ελεύθερη Ελλάδα και λέγεται Ηλίας Μανιός άρχισε το τύπωμα της εφημερίδας «Κρήτη». Το πρώτο φύλλο της γραφής φωνής εβγήκε με τα παρακάτω στοιχεία.

ΚΡΗΤΗ. Ελευθερία ή Θάνατος. Ζήτω η Ένωσις. Ζήτω ο θωσιές Γεώργιος ο Α'. Έτος Α αριθμ. 1 1866 Δεκεμβρίου 7. (Εφημερίδα τετρασέλιδη διοτήλη, η τετάρτη σελίδα λευκή με σχήμα σελίδας 0,25Χ0,175. Στο τέλος της τρίτης σελίδας: Κατά διαταγή της Συνελεύσεως).

Από επιστολή (7) του τυπογράφου προς το Ζιμπρακάκη μαθαίνουμε πότε τυπώθηκε και πότε στάλθηκε σ' αυτόν όπως και άλλες πληροφορίες σχετικά με την εκτύπωση άλλου υλικού. Γράφει λοιπόν ο τυπογράφος:

Προς τον Γενναιότατον Αρχηγόν Κύριον Ιωάννην Ζιμπρακάκην εις Μεσολά (λίαν κατεπείγον).

Χριστογέρακον την 29 ιανουαρίου 1866 ώρα 10 μ.μ.
Γενναιότατες Αρχηγές!

Δι' εκτάκτου πεζόδρομου εξ Αγίας Ειρήνης έλαβον απόψεν ἑγγραφον προς τύπωσιν της Γ. Συνελεύσεως, χρονολογούμενον από 22 λίγοντος μηνός θεριού. Σας ἑγραφα ότι πρέπει να έχητε εις Αγίαν Ειρήνην δύο εκτάκτους πεζόδρομους, ο μεν να έρχεται εδώ μ' ἑγγραφα, ο δε να κομίζει εκεί τ' αντίτυπα.

Σας είχον στείλει δύο επιστολάς και Σας παρεκάλουν να στείλετε αυτάς εις την Ελλάδα ως και ο λοχαγός κύριος Κουρμόλης· εγώ δέν γνωρίω αν τας ελάβητε. Θα με υποχρεώσεις πολύ, Γενναιότατε, εάν υφ' υμών ελήφθησαν, να σταλώσων, καθότι γράφω να μοι σταλώσω πράγματα, ότινα μοι αναγκαιούσι.

Λάβετε επίσης διακόσια είκοσι πέντε (225) αντίτυπα της εφημερίδος «Κρήτη».

Άύριον θα βάλω εις ενέργειαν το νυν υπ' εμού ληφθέν ἑγγραφόν Σας προς τύπωσιν, ου τ' αντίτυπα θα λάβητε ή θ' αποστείλω εξ' αποντος μεθαύριον.

Γενναιότατε

Να φροντίσητε, παρακαλώ, ν' αποστείλητε εις Κρουσοσκαλίπισσαν Παναγίαν ανθρώπους και κτήματα ίνα λάβωσι τ' άλευρα, διότι κινδυνεύουσαν να καταστραφώσι.

Εν διο ο τυπογράφος Ηλίας Γ. Μανιός

Την κυκλοφορία της εφημερίδας «Κρήτη» τη βεβαιώνει και ο Έλληνας πρόξενος Σακόπουλος όταν γράφει στο τέλος της αναφοράς του στις 18 Δεκ. 1866: (8).

«Οι επαναστάται εν μέσω των περιπτετεών εις ας ευρίσκονται εξέδωκαν εφημερίδα, Κρήτη επονομαζόμενην. Το πρώτον φύλλον της εφημερίδος ταύτης περιελθόντας εις χείρας μου υποβάλλω εις την Υμετέραν Εξοχότητα».

Τα πολεμικά όμως γεγονότα, που ολοένα και απλώνονται, αναγκάζουν το τυπογραφείον ν' αρχίσει την περιπλάνησή του στα βουνά και στα φαράγγια. Έται το Γενάρη του 1867 βρίσκεται στη Σαμαριά. Η παρακάτω επιστολή του τυπογράφου είναι σταλμένη από εκεί και μιλεί περισσότερο για τη στάση των Σφακιανών απέναντι στην Επανάσταση.

«Σαμαριά της 17 Ιανουαρίου 1867
Γενναιότατε Αρχηγέ!

Ο Στυλιανός Σταυρινάκης, εξ Αγ. Ρουμέλης, διτής είχε τας επιστολάς της Γεν. Συνελεύσεως χθες βράδυ ανεχώρησεν εντεύθεν - Έμαθον από τον πατέρα του ότι θα φροντίσῃ να στέλνει εξ Αγ. Ρουμέλης επιτήδες πεζοδρόμον, διότι ο ίδιος θα μείνει να ράψῃ τα στιβάνια του.

Ο Καπετάν Σήφης μ' είπεν ότι πρέπει να ερωτήσω τους συγχωρίους του εάν δέχωνται το τυπογραφείον, διότι ούτοι εμρύτισαν. (9)

Διαδίδεται ενταύθα ότι οι Τούρκοι θα προχωρήσουν από Σφακιά εις Ρέθυμνον, διότι όλη σχεδόν η επαρχία εμούτισε.

Εξ Αγ. Ρουμέλην (χωρίον) οι εχθροί δεν εμβήκαν όλως διόλου, αλλά κατέστρεψαν τους μύλους, βάρκας, εργαστήρια και λοιπά. Εάν δυνηθώ να καταφέρω τους εγχώριους να μείνω θα τυπώω την εφημερίδα, άλλως θα επιστρέψω χωρίς άλλο, διότι τινές εκ των Σφακιανών υπεσχέθησαν να παραδίδωσιν εις τους εχθρούς μας τους ξένους.

Χθες Αγιορουμελίτης τις έλεγεν εις την οικοκυράν της καλύβης του τυπογραφείου να μη με δεχθή να κοιμηθώ, καθότι υπεσχέθησαν και τα δύο ταύτα χωρία να μη δεχθώσι ποτέ ξένους.

Ο υπό τας διαταγάς Σας διατελών
Ηλίας Γ. Μανιός τυπογράφος

Το κάτω δεξιό μέρος της τελευταίας σελίδας της εφημερίδας -ΚΡΗΤΗ- φ. 5-7/Φεβρ. 1867. Διαθαζουμε: Ο συντάκτης Χαραλαμπός Μ. Παπαδάκης.
Οι τυπογράφοι Ηλίας Γ. Μανιός και Στυλιανός Εμμανουήλ Καλαϊντζάκης.

φύρου; διέδω;, διέρεψε: Σημέρος ταχυτερού στρατού ήχεται πρότοι; τούτο από τη Κούτσιλινχ και τον άντελλον ο στρατός του 'Ιλισσαίου όλος και ν' άπολισθεὶσι πάντες ο θάλαττος ήστιάς νά στείη την σιώτεράν του γραπτικών, διαγράφεις παχυτάτινες μεγάλης μετεξέγονης και Τούρκων, διέρθειών εν αριθμητικαῖς καιροῖς εἰς τούς θυμτίους; νά διέτελεν. 'Αλλά' οι σωρακινοί ήσαν τανες: 'Αγυρέστηλης, αποσυγχινότες όληγον της όδοις κατά την θέσην Ταύρων ένειναν έστιν άφονες; από ταν διεργημένων έγκρινην, οι εινες διήλθεν τῷ δ. την πλευράστικα ταν

Μα η στάση των Σφακιανών στην Επανάσταση του 1866 δεν είναι αρνητική. Μ' εξαίρεση την ομάδα Τσιριντάνη οι Σφακιανοί συμμετείχαν από την πρώτη κιόλας ημέρα στον τρίχρονο αγώνα, γι' αυτό και ο τυπογράφος γίνεται δεχτός στα Σφακιά και τα παραπάνω μπορούμε να τα θεωρήσουμε ασήμαντα γεγονότα, που θα δημιουργήθηκαν από κανένα φιλοτσιριντανικό. Ο ίδιος τ' ομολογεί σε άλλη του επιστολή της ίδιας ημερομηνίας (10). Λέει λοιπόν:

«Οι χωρικοί μ' εδέχθησαν - Απόφει ή αύριον χωρίς άλλο θα λάθης από εμέ τρεις οκτάς καπνόν. - Κατό παραγγελίαν του καπετάν Σήφη κ.λ.π. χωρικών Σοι γράφω ότι ο ιατρός Εμ. Παπαδημητρόπουλος διό 3 ημέρας έδόσευσε το σακκί του αλεύρου με φίλους του, ότι τους πληγωμένους δεν τους επεριποιήθη όλως διόλου, ώστε πναγκάδωσθαν ούτοι να προσλάθωσιν όλλον ιατρόν και ότι εκ των λιγών τας οποίας του εδώκατε δεν έκαμε χρήσιν όλως διόλου. Εξύθριξε τους χωρικούς και επιτέλους έκαμε τον Γιαννιτσαρόν ενταύθα. Ο ιατρός ήλθεν από χθες επάνω, ερώτησε τον, να μάθης, την ολήθειαν.

Εν βίᾳ ο ίδιος

Σιγουρεύτηκε ο Μανιός και άρχισε μ' ενθουσιασμό το τύπωμα. Στις 20 του Γενάρη τυπώνει το δεύτερο φύλλο της «Κρήτης» και στη συνέχεια προκηρύξεις. Η παρακάτω επιστολή του μας το βεβαιώνει.

«Σαμαριά τη 20 Ιανουαρίου 1867

Κύριε Αρχηγέ!

Έλαβον χθες μια τουρκ. λίραν και 6 οκ. άλευρον. Σε ευχαριστώ πολύ. Λόβες εκατόν αντίτυπα εφημερίδος. Δεν ετυπώθησαν τόσον καλώς επειδή έποισε το χέρι του πιστηρίου και ως εκ τούτου δεν είχε τόσην δύναμην ώστε να πέζη περισσότερον.

Αγίου Βλαστίδιου, εις έκδικην δικαιοπαρόντας εἰς λαρίξ Κισισών, διωματίζειν, οπλατανί καὶ Ἀστοκήτην πεπλεύτησεν καὶ ταῦτα παρηγάδωμα τού πυρὸς τῆς λειτασίας.

(ια τῶν τυπογραφίων τῆς Γενεύης Συνέλευσις; στον Κρητῶν).

Ο δυντάκτης Χαράλαμπος Μ. Παπαδάκης

Οι τυπογράφοι Ηλίας Γ. Μανιός καὶ Στυλιανός Καλαϊντζάκης

Λόβες δύο οκ. καπνά α' ποιότητος, αγορασθέντα προς 40 γρ. η οκά.

Το επόρεας θα λάβης τ' αντίτυπα της προκηρύξεως.

Την ερχομένην εβδομάδα πρέπει να ευρεθῇ τεχνίτης ἡ αιδηρουργός να διορθώσῃ το χέρι, διότι δεν δυνάμεθα να τυπώσουμεν. Είναι εκείνο, το οποίον έφτιαξεν ο οπλοποιός Σας Μιχάλης Μαυρουκάκης από το Ροδοβάνι.

Ο τυπογράφος

Η άλλη επιστολή του τυπογράφου στο Σιμπρακάκη είναι κι αυτή από τη Σαμαριά. είναι κάπως μεγάλη και φέρνει ημερομηνία 31 Ιανουαρίου 1867. Αυτή έχει περισσότερο πληροφοριακό χαρακτήρα ως προς τα επαναστατικά γεγονότα κι ελάχιστα ως προς το τυπογραφείο. Αξιοσημείωτο σ' αυτή η πληροφορία πως οι Σφακιανοί δεν εδεχτήκαν τουρκική δωρεάν τροφίμων. Γράφει.

Σαμαριά την 31 Ιανουαρίου 1867
Γενναιότατε Αρχηγέ!

Χθες ήλθεν άνθρωπός μου από Ανώπολιν, τον οποίον είχον στείλει να μοι αγοράσῃ ολίγας ελαιοίς. Έφερε δε τος ειδήσεις.

«Χθες επήγει τουρκικόν ατρόπλοιον με 600 μουζούρια κρίθης ίνα τα δωρήσῃς εις τους χωρικούς. Ούτοι δεν εδέχθησαν, αλλ' εζήτησαν ν' αγοράσωσιν, εάν ή δυνατόν, ταύτα. Το ατρόπλοιον δεν επώλησεν, αλλά διευθύνθη εις Τυμπάκι των Καστρινών ίνα θύγαλη εκεί τας τροφάς διό τον τουρκικόν στρατόν. Ο γέρων Τζίριντάνης εις το φανερόν εφάνη επαναστάτης, επειδή οι Σφακιανοί του είπον να μην εμβαίνῃ εις κανένα ατρόπλοιον, και ούτως απεφάσισαν να στέλνωσι γέροντά την εντόπιον, ως μουσῆν εις τα τουρκικά ατρόπλοια. Το ρήθεν τουρκ. ατρόπλοιον σκοπόν έχει εις την επιστροφή του να ερωτήσῃ πάλιν τους Σφακιανούς εάν θα δεχθώσι δωρέαν (11) την τροφήν.

«Η Γ. Συνέλευσις χθες ήταν εις ιμβρον καὶ σήμερον έπεισεν να διευθύνθη εις Σκύφους (12). Έγγραφόν της

τοπειλεν εις όλους ανεξαιρέτως τους Σφακιανούς δηλ. τους οπλαρχηγούς και οπλοφόρους, να συναχθώσιν όλοι εις Σκύφους ήνα σκεφθώσι κ.λ.π. Επρόσθετε το έγγραφον ότι ο Μεχμέτ Πασάς μεβ' όλου του του στρατού εμβήκεν εις Χανιά. - Τα χθεσινά γράμματά Σας εδόθησαν υπό του κυρίου Ιωάννου Κοφινακιού (αδελφού του καπετάν Ανδρουλή) εις τίνα, εκ Μουρί, διο να τα υπάγη εις την Γ. Συνέλευσιν.

Έτερός της από Ρεθεμνιώτικα μας έφερε τας εξής ειδήσεις.

-315 Ένοι σχεδόν εμβήκαν εις Ρέθυμνον και συνεχώρησαν μ' εν γαλλικόν δ' Ελλάδα. Τούτους έμβασε μέσα εις αρχηγός τούρκος μ' εν ταμπούρι. Ανεχώρησαν προχθές την Πέμπτην ή την Παρασκευήν. Λέγεται ότι αιτία της αναχώρησεώς των κατά τους μεν ήτο η πείνα και κατά τους δε (το βέβαιον) η διαίρεσις μεταξύ των αρχηγών Πετροπουλάκη και Κορωναίου.

Τρία τουρκικά ατρόπλια ήσαν εις Ρέθυμνον, διαταγήν έχοντα να παραλάβωσι των αιγαυπτιακών στρατών.

Ο Βιζάντιος μετά 2-3 ένων είναι με την Γ. Συνέλευσιν.

Του Τριτάκη η διαμονή αγγοείται, και ως εκ τούτου παρήγειλον οι οπλοφόροι του όπου και αν ευρίσκεται να ενωθή μετ' αυτών.

Τα ατρόπλια, ότινα έβγαλον τον Πετροπουλάκην έβγαλον επίσης εις Άγιον Νικόλαον των Καστρινών, πλησίον της Στύους, 500 ένων και θύδια πολλά, πολεμοφόδιο, τροφάς κ.λ.π.

Οι εδώ χωρικοί ετοιμάζονται να έλθωσιν εις πόλεμον.

Επειδή ενταύθα, γενναιότατε, δεν ευρίσκομεν τροφήν ν' αγοράσωμεν και μίαν λίραν την οκάν να δώσωμεν, διο τούτο Σε παρακαλώ να δώσης του ανθρώπου μου τουλάχιστον 10 οκόδες παξιμαδίου ως και ολίγον ρούμι να μου φέρη, επειδή ήδη είμεθα δύο και πεντούμεν. Και τούτο, επειδή συχνά συχνά με πάνη καρδιόπονος. Εάν Σας έφερον την τούχαν χθες ως και την ποτάσσαν, παρακαλώ να μοι την στείλητε με τον άνθρωπόν μου.

Εάν ο οπλοποιός Μιχάλης Μαυρουκάκης (δηλ. ο γενικός) από Ρεθύμνην εργάζεται που Σε παρακαλώ να με ειδοποιήσης δια να στείλω δυο εργαλεία του πιεστηρίου να μου διορθώση. Εάν πάλι γνωρίζετε κανένα άλλον σιδηρουργόν μοι γράψεις και το στέλλω εγώ με τον άνθρωπόν μου.

Στείλατε μοι, παρακαλώ, καμίαν αγγελίαν ή εφημερίδα να Σας τυπώω.

**Ο υπό τας διαταγάς Σας διατελών
Ηλίας Γ. Μανιός τυπογράφος**

Οι επιστολές του τυπογράφου Μανιού προς το Ζιμπρακάκη σταματούν εδώ. Άλλες δεν εβρήκα. Άλληλογραφία όμως του τυπογράφου υπάρχει και προς τη Γενική Συνέλευση ή έτσι μπορούμε να παρακολουθήσουμε απ' αυτές την πορεία και την τύχη του τυπογραφείου. Η πρώτη επιστολή που βρέθηκε είναι σταλμένη από τον Πατσιανό Σφακιών και φέρνει ημερομηνία 20 Ιουλίου 1867. Γράφει λοιπόν (13).

Πατζανός 20 Ιουν. 1867

Κύριος

Στείλατε μοι, παρακαλώ, αν ευκολύνεσθε γρ. 780 έπι, τα οποία έχω να λάβω από υμάς. Αν δεν έχητε στείλατε μοι Απόδειξην (14) να τα λάβω από την Ελλάδα.

Στείλατε μοι ήτη την Αδειάν μου, διότι έχω σκοπόν να βλέπω το Αρκάδι. Με πρώτον ατρόπλιον θα επιστρέψω χωρίς άλλο.

Ταύτα προς ειδησίν Σας.

94

'Ενεκο του φόδου το τυπογραφείον μετεκομίσθη εις Σχιστήν. Έρρωσθε.

Ο υπό τας διαταγάς Σας διατελών

Ηλίας Γ. Μανιός τυπογράφος

Η επανάσταση φουντώνει και οι Τούρκοι αποφασισμένοι να τη χτυπήσουν αποτελεσματικά εξαπολύουν σε όλη την Κρήτη επιθέσεις. Κι αυτά τα ορεινά κι απρόσιτα Σφακιά δέχονται την επιθετικότητα του τουρκικού στρατού. Μπαίνουν σ' αυτά κι έτσι το τυπογραφείο αναγκάζεται ν' αλλάξει τόπο αλλά και να υποστεί ζημιές. Η επιστολή του τυπογράφου, που θα σταλθεί μετά ένα μήνα στην Π. Κυθέρηση, γράφει:

Ἐν Καλλικράτῃ την 20 Ιουλίου 1867 (15)

Κύριοι

Ἐκ του τυπογραφείου αφήρεσαν οι Τούρκοι τον κορμόν και την κάτω πλάκαν του πιεστηρίου, ολόκληρον το χαρτί, ένα κύλινδρον και ένα τενεκέν μελάνι ως και το μελάνι του γραφίματος. (16)

Ἐγώ εξηπατήσασα τους ιδίους Πασάδες, συνομιλών μαζί των, προ πάντων των Ομέρ και Αλήν πασάδες.

Όταν ενωθή και η Γ. Συνέλευσις μαζί Σας θα έλθω να Σας διηγηθώ τα πάθη μου προσωπικώς.

Έρρωσθε Ηλίας Γ. Μανιός τυπογράφος

Μετά είκοσι μέρες, στις 8 Αυγούστου 1867, ο τυπογράφος θα γράψει από τον Αλμυρό. Στην επιστολή του αυτή θα γράψει για την παραλαβή γυναικοπαΐδων από τις ξένες δυνάμεις για το τυπογραφείο όμως τίποτε. Στις έντεκα του ίδιου μήνα θα στείλει από τον Αλμυρό άλλη επιστολή που αφού ασχοληθεί στην αρχή με την παραλαβή των γυναικοπαΐδων, όπως και στην προηγούμενη επιστολή, θα συνεχίσει με το μισθοδοτικό του ζήτημα. Συγκεκριμένα θα γράψει: (17)

-Προχθές έλαβον Συναλλαγματικήν Σας εκ γρος. 300. - Σας παρακαλώ πολύ να μου χορηγήσετε Έγγραφον Απόδειξην δώσων γρ. έχω λάβη εκ του Γενικού Ταμείου Κρήτης, διότι αύτη θα μοι χρειασθή εις Αθήνας. Εάν μοι την ορνηθήτε γνωρίσσετε ότι εγώ θα λάβω φράγκα, εκ της εν Αθήναις Κ. Επιτροπής των Κρήτων συμφωνα με το μετά ταύτης επίσημον συμβόλαιον μας. Γνωρίσσετε ότι τους μήνας 88ρ., 98ρ., 108ρ και Ιανουάριο, δεν πληρώνετε επίσης δεν αναγνωρίζετε έξοδα 200 γρος. Μόνον τους μήνας Ιούνιον και Ιούλιον ανεγνωρίσσετε. Παρατηρήσσετε καλό κατά το κατόστιχόν Σας και θα ιδητείς ότι εις την ενταύθα ενδεκάμηνον διατριβήν μου έχω λάβη γρος. μόνον τεσσάρων μηνών, ήτοι γρ. 600, ήτοι τα 300 μετρητά και τ' άλλα 300 να λάβω από Αθήνας, δηλαδή αύτες 20 παράδεις την ημέραν δεν μου εδώσσατε.

Το ζήτημα των χρημάτων απασχολεί πολύ τον τυπογράφο Μανιό γι' αυτό και ξανακάνει κουβέντα. Στην παρακάτω επιστολή του όπου είναι και η τελευταία που βρήκα γράφει (18).

-Να μου στείλατε, παρακαλώ, με τον ίδιο (19) άνθρωπο χρήματα, διότι δεν έχω ούτε φωμί να φάγω. Επίσης να μου

στείλητε εν Συστατικόν, όπι ήμουν εις Σχιστήν Πολιορκημένος και γραμμάτιον χρηματικόν δύο χρήματα έχω να λάβω από συμάς, δια να τα λάβω από επάνω, αν δε μου τα στείλλετε. Πάλιν Σας παρακαλώ να γράψητε δι' αυτά τα γυναικόπαιδα. Παρακαλώ την Συνέλευσιν να μου στείλη με τον ίδιον εγχειρίζοντά Σας την παρούσαν μου Απουσίας Ἀδειαν και ότι έχω εντολήν να φέρω πράγματα του τυπογραφείου διότι άλλως δεν δύναμαι να κάμω τι. Αναμένω απόντησιν χωρίς άλλο γραπτήν.

Ο εις τας διαταγάς Σας διατελών
Ηλίος Γ. Μανιός τυπογράφος

Από το κομμάτι της επιστολής αυτής φαίνεται πως ο Μανιός θα πήγαινε στην Αθήνα γι' άδεια μα και για να φέρει πράγματα του τυπογραφείου. Οι τόσες μετακινήσεις και οι ζημιές που έπαθε από τους Τούρκους, όπως είδαμε σε προηγούμενη επιστολή, το κάνανε άχρηστο. Αν τώρα πήγε στην Αθήνα ή όχι κι άν συνέχισε να υπάρχει το τυπογραφείο δεν ξέρουμε, αφού άλλες επιστολές του Μανιού δεν εθρήκα στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης μήτε και πληροφορίες (20).

Επίσης από τις επιστολές αυτές δεν μας δίνονται θετικές πληροφορίες σχετικά με τους βοηθούς του Μανιού. Στην επιστολή από τη Σαμαριά 31 Ιανουαρίου 1867 μιλάει αόριστα για δυο. Το πως ήταν όμως δυο το διαπιστώνουμε από το φύλλο 5-7/Φεβρουάριος 1867 της εφημερίδας «ΚΡΗΤΗ» (21) που στην τελευταία του σελίδα και κάτω δεξιά γράφει.

«Ο συντάκτης Χαράλαμπος Μ. Παπαδάκης. Οι τυπογράφοι Ηλίος Γ. Μανιός και Στυλιανός Εμμανουήλ Καλαϊντζάκης».

Ο Παντελής Πρεβελάκης όμως στο βιβλίο του: «Παντέρμη Κρήτη» (22) γράφει:

«Κοντά τους (23) λαχάνιαζε κι ένας καλός πατριώτης, Μπομπολάκης με τ' άνομα, που τύπωνε την «Κρήτη» την φημερίδια του Σηκαρού, σε μιαν κουτσουνιστική πρέσα, που την έσερνε πάνω στα βουνά καθώς ο γύφτος την περπατάρικη μέγγενη. Ετούτος ο Χριστιανός δεν ήξερε τι θα πει κούρση, φτάνει νά 'χε μελάνι και χαρτί να γράψει. Και ποιανού δεν έγραψε! Έπειμψε πανταχώνες στους Φιλέλληνες σ' όλη την οικουμένη, παράκλησες και ξορκισμούς στους βοσιλίδες τραγούδια στη σκορπισμένη ρωμιοσύνη. Αν υπάρχει όγιος προστάτης του μελανιού, στο πρόσωπο τον Μπομπολάκη είχε τον πρώτο ιερή του».

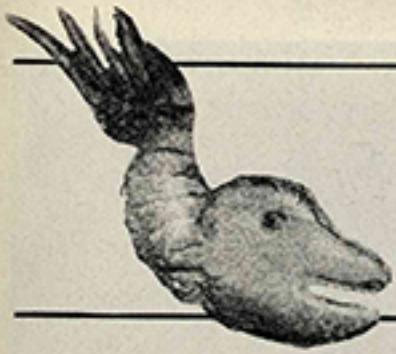
Από τις επιστολές και τις πληροφορίες που παράθεσα θγίνει πως το τυπογραφείο του Μεγάλου Σηκαρού ήρθε από την Αθήνα μαζί με τον τυπογράφο του και πως εκεί τυπωνόταν η «Κρή-

τη». Πως τώρα ο Πρεβελάκης μιλάει για Μπομπολάκη, για κουτσουνιστική πρέσα, γι' άγιο προστάτη του μελανιού απορώ. Εκτός κι αν υποθέσουμε πως υπήρχε και δεύτερο μικρό τυπογραφείο που τό 'χε ο Μπομπολάκης ή ο τελευταίος ήταν δεύτερος βοηθός του Μανιού, αφού όπως είδαμε πρώτος ήταν ο Καλαϊντζάκης.

Μ. ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ

1. Το 1858 έγινε το Κίνημα του Μαυρογένη. Μια αναίμαχτη διαμαρτυρία, μια επιβλητική συνάθροιση επαναστατών στα Μπουτσουναρά που είχε σαν αποτέλεσμα την παραχώρηση μερικών προνομίων στο Χριστιανικό πληθυσμό της Κρήτης.
2. -Η απόφαση των πληρεξουσίων του Χριστιανικού λαού της Κρήτης όπως διεξαχθή ένοπλος σγών κατά της Οθωμανικής εξουσίας εξετάζομενη από απόφειώς οργανώσεως και μέσων των επαναστατών υπήρξε λιαν ριψοκίνδυνος-. Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869 Ακαδ. Αθηνών 1967 τ. Α. σ. λατ.
3. Βλέπε Ιστορία Ψυλάκη τόμ. 3 σ. 886, 891 και 893.
4. Ψυλάκης τ. 3. σ. 971.
5. Ι. Μαμαλάκης: -Ο αγώνας του 1866-69 για την ένωση της Κρήτης. Η Θεατρική 1947 σ. 61 σημ. 2.
6. Ακαδ. Αθηνών Η Κρητική Επανάστασις 1866-69 τ. 1. σ. 198.
7. 'Όλες οι σχετικές με το τυπογραφείο επιστολές έχουν γραφτεί με τρόπο επιστολών - φακέλων. Δηλ. γραφόταν η κόλα και διπλωνόταν κατάλληλα σε παραλληλόγραμμο σφραγίζοταν με βουλοκέρι και πάνω της γραφόταν ο παραλήπτης.
8. Ακ. Αθην. Η Κρήτ. Επαν. 1866-69 τ. Α σ. 202.
9. Οι υπογραμμίσεις στο κείμενο.
10. Χαρακτηριστικό πώς η δεύτερη αυτή επιστολή είναι γραμμένη με μαύρο μολύβι, ενώ η πρώτη είναι με μελάνι. Άρα θα γράφητε ως συνέχεια της πρώτης αλλά λίγο αργότερα.
11. Οι υπογραμμίσεις στο κείμενο.
12. Λακόφου.
13. Η επιστολή φάκελος γράφει: Προς την Σεβαστήν Προσ. Κυβέρνησην και Γεν. Συνέλευσιν των Κρητών. Όπου ευρισκεται.
14. Οι υπογραμμίσεις στο κείμενο.
15. Στην επιστολή - φάκελο γράφεται: -Προς την Σην Κυβέρνησιν των Κρητών εις Ασκύφου-.
16. Ο Χατζημιχάλης Γιάνναρης στην «Κρητικοπόύλα» του που θυήκε στην Αθήνα το 1894 θα γράφει στη σελ. 128.
-Άντρες, γυναίκες φέρετε, είπε, στο Ναυαρχείον τα πράματα αρπάξονται και το τυπογραφείον. Και σημειώνει: -Το τυπογραφείον τούτο ανήκει εις τους Χριστιανούς, ένεκα στενοχωρίας το είχον εις σπήλαιον τι κρύψει μαζί με πολλά άλλα πράγματα της επαρχίας Σφακιών, άπιον περιήλθον εις χείρας των Οθωμανών.
17. Η επιστολή - φάκελος γράφει: -Προς την Σ.Γ. Συνέλευσιν και Προσ. Κυβέρνησιν των Κρητών εις Εμπρόσθετον.
18. Αχρονολόγητη μάλλον μέρος επιστολής της οποίας το πρώτο μέρος λείπει.
19. Η επιστολή στέλνεται: Προς την Σ.Γ. Συνέλευσιν των Κρητών λιαν κατεπείγον.
20. Βέβαια ή έρευνα στα χιλιάδες έγγυρα των αρχείων της Επανάστασης θα ρίξει πολύ φως.
21. Σάζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων.
22. Π. Πρεβελάκη -Παντέρμη Κρήτη- Αθήνα 1945 σ. 96.
23. Στους επαναστάτες.

Το Τέμπλο της εκκλησίας του Χριστού στην Λικοτιναρά Αποκορώνου

Στην Λικοτιναρά οικισμό της Κοινότητας Σελιών Αποκορώνου και στο νεκροταφείο, βρίσκεται μικρή μονόχωρη θολωτή βασιλική αφιερωμένη στο Χριστό. Χαρακτηριστικό στολίδι το απλό ξυλόγλυπτο τέμπλο της (εικ. 1) που έχει σκαλίσει ο τεχνίτης ιερέας Ηλίας Τζιτζιράκης από το γειτονικό μαστοροχώρι των Κεφαλάρι στα 1845.

Το τέμπλο σήμερα αποτελείται από ένα ευθύγραμμο αρκετά πλατύ σκαλισμένο δοκάρι σαν επιστήλιο στερεωμένο στους τοίχους της εκκλησίας και σε δυο ξύλινους κιονίσκους που ορίζουν τρία μέρη, από τα οποία το μεσαίο με το σκαλιστό υπέρθυρο αποτελεί και την είσοδο στο Ιερό. Για το τέμπλο έχει χρησιμοποιηθεί ξύλο από κυπαρισσι και σήμερα διατηρείται σε άριστη κατάσταση.

Στο πλατύ ευθύγραμμο δοκάρι είναι σκαλισμένη παράσταση κληματίδας με φύλλα καρπούς και άνθη, συμμετρικά από ένα σταυρό τοποθετημένο στο κέντρο της σύνθεσης (εικ. 2), κάτω ακριβώς από τον οποίο υπάρχει και η χρονολογία 1845.

Σειρά από ανθέμια σε δυο μεγέθη ορίζει το πάνω τέλειωμα, ενώ το κάτω ορίζει σειρά από ξυλόγλυπτα καμπυλώματα και κόμβους.

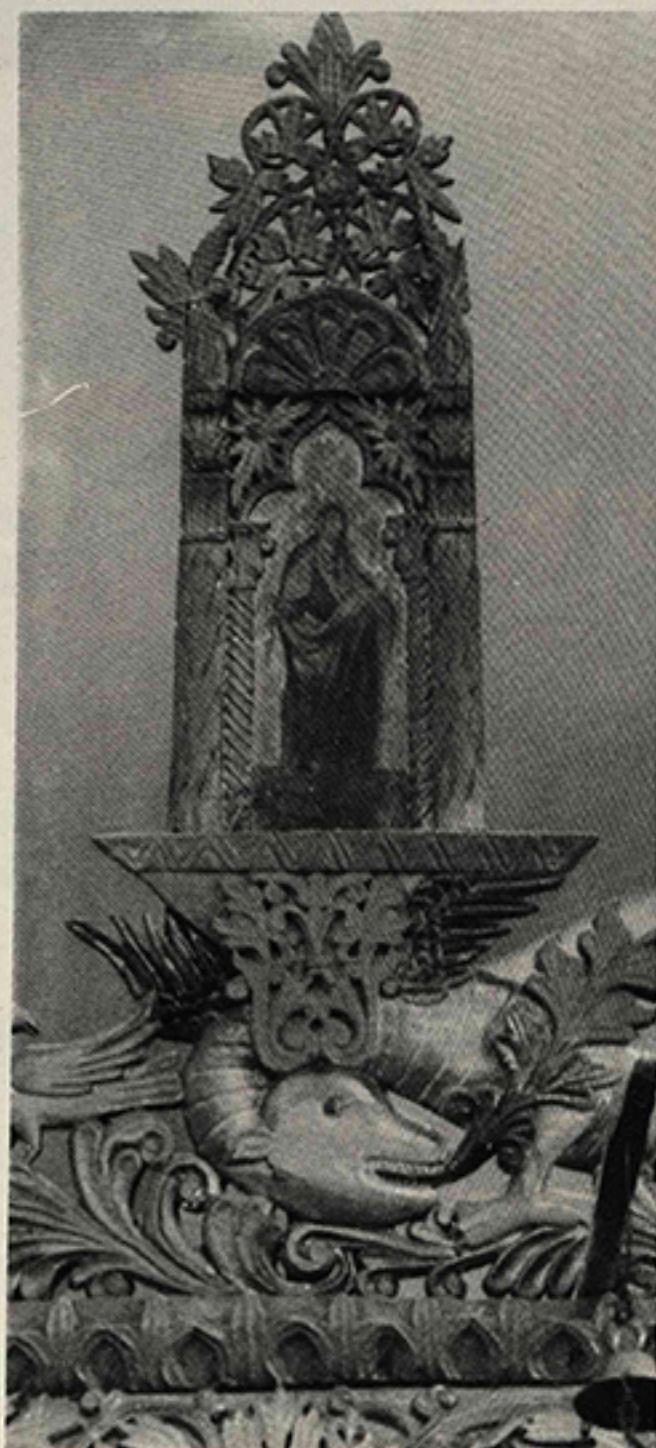
Το θέμα της κληματίδας όπως παρουσιάζεται από τον τεχνίτη, είναι πολύ συνθησισμένο αυτή την εποχή στις Τούρκικες και Χριστιανικές κατασκευές.

Συνήθως στολίζει υπέρθυρα εκκλησιών (εικ. 3) τζαμιών και διακοσμητικές πλάκες κρηνών. Το υπέρθυρο με φυτικές ελικοειδείς παραστάσεις συμμετρικά αναπτυγμένες γύρω από ένα στέμμα θυμίζει τους πέτρινους φεγγύτες που σκαλίζουν στην περιοχή οι Κεφαλιανοί μαστόροι.

Κυκλική επιγραφή με κεφαλαία συνεχόμενα γράμματα στο πάνω μέρος του υπέρθυρου αναφέρει:

«Ηλία Τζιτζιράκη μνήσθητι κύριε γω». Το κενό που απομένει συμπληρώνεται κατάλληλα με παράσταση λουλουδιού. Το μικρό ύψος της εκκλησίας αποκλείει την ύπαρξη στέψης όπως αυτή εμφανί-

Εικ. 4

Εικ. 3

Εικ. 5

ζεται σε άλλα τέμπλα που έχει σκαλίσει ο ίδιος τεχνίτης. Όπως π.χ. αυτή την (εικ. 4, 5) από το τέμπλο της εκκλησίας του Χριστού στο Βουβά Σφακίων που κατασκευάστηκε την ίδια εποχή.

Το πολύ απλό ξυλόγλυπτο τέμπλο της εκκλησίας του Χριστού στην Λικοτιναρά Αποκορώνου αποτελεί ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα λαϊκής ξυλογλυπτικής της εποχής έργο του ντόπιου τεχνίτη Παπά - Ηλία Τζιτζιράκη από τον Κεφαλάς.

Σημειώσεις

1. Από τον Κεφαλά κατάγονται και ξεκινούν από τα σημαντικότερα συνάφια τεχνιτών, που κατασκευάζουν τα έργα της Δυτικής Κρήτης.
2. Κ. Καλοκύρη - «Αθως» Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης «έρευνα μεταβυζαντινών Αγιορείτικων Τέμπλων» σελ. 177, 216.
3. Αιμ. Κλάδου - Μπλέτσα - «Ξυλόγλυπτα Τέμπλα του Αποκόρωνα» - σελ. 5 εικ. 4.
4. Η κατασκευή ξυλόγλυπτων τέμπλων, αποτελεί εξαγώγιμο καλλιτεχνικό προϊόν της Κρήτης από τη Βενετοκρατία μέχρι σήμερα.
5. Αιμ. Κλάδου - Μπλέτσα - «Ξυλόγλυπτα Τέμπλα του Αποκόρωνα» - Βάμος 1984.

EIK. 1

EIK. 2

ΤΟ ΦΥΤΟ ΤΟΥ ΜΙΝΩΑ

Υπό ΕΥΤ. ΕΥΤ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ

Γεωπόνου

Στην κεραμική ζωγραφική της Μινωικής Κρήτης συναντώνται συχνά τα αγριολούλουδα κρόκος και κρίνος. Αυτά τα φυτά, κατά τον αρχαιολόγο Evans, αποτελούσαν σύμβολα μιας μεγάλης Μινωικής θεότητας.

Είναι επίσης γνωστές οι δυο τοιχογραφίες της Κνωσού, από τις οποίες, η μια παριστάνει τον «πρίγκιπα» και η άλλη γυναικεία μορφή που μαζεύει άνθη κρόκου και τα ρίχνει μέσα σ' ένα καλάθι.

Τα ίδια φυτά συναντάμε και σε διάφορες παραστάσεις αγγείων της ίδιας εποχής.

Στην Κρήτη, ο κρόκος ονομάζεται «ζαφορά» ή «κίτρινο κρινάκι» και είναι γνωστό, από πολύ παλιά, για τις χρωστικές και ιαματικές του ιδιότητες.

Γενικά «κρινάκια» λέγονται όλα τα αυτοφυή βολβόρριζα, καθώς και οι ρόζ τουλίπες που φυτρώνουν σε άγονα και πετρώδη εδάφη, όλα τα ιριδοειδή, ανεξάρτητα από το χρώμα τους, όπως π.χ. ο άσπρος κρίνος (*iris florentina*), ο μωβ κρίνος (*iris chamairis*) κ.α.

Τα παραπάνω φυτά αποτελούν ένα αξέλογο τμήμα της χλωρίδας της Κρήτης, αλλά και γενικότερα της Ελλάδας, για τη χάρη και την ποικιλία τους.

Απ' όλα τους όμως ξεχωρίζει για τη λεπτότητα και την ιδιόμορφη ευαισθησία του το «κρίνο του Μίνωα» ή «φυτό του Μίνωα», όπως το ονόμασε ο αρχαιολόγος Σπ. Μαρινάτος, αυτό που κοσμεί και την περίφημη «τοιχογραφία της Άνοιξης» στη Σαντορίνη. Εδώ παριστάνεται πολύ καθαρά, με όλα τα βοτανικά του χαρακτηριστικά, ο «θαλασσόκρινος», όχι ασυνήθιστο διακοσμητικό μοτίβο και σε άλλες παραστάσεις της Μινωικής τέχνης.

Το επιστημονικό του όνομα είναι «*Pancratium maritimum*» δηλ. «παγκράτιο το θαλάσσιο». Τα άνθη του, μεγάλα και λευκά, φέρουν στα εξωτερικά τους πέταλα πρασινόχρωμες γραμμώσεις, ενώ τα φύλλα του μοιάζουν με τα φύλλα του νάρκισσου.

Το περήφανο αυτό φυτό, που ανθίζει τον Αύγουστο, σκορπώντας την έντονη, χαρακτηριστική

ευωδιά του στις παραλίες μας, το συναντάμε σ' όλες τις ακρογιαλίες της Κρήτης.

Το «φυτό του Μίνωα» διακρίνεται για τη σπάνια ευαισθησία του. Το άνθος του έχει σύντομη ζωή, καταστρέφεται πολύ εύκολα κάτω από έστω και ελάχιστα αντίξοες καιρικές συνθήκες και δεν αντέχει στην παραμικρή κάκωση, φαινόμενο που δεν έφυγε τη λεπτή παρατηρητικότητα και ευαισθησία του λαού μας. Η λαϊκή μούσα τραγούδησε το εφήμερο της ζωής του θαλασσόκρινου παρομοιάζοντάς το με τη ματαιότητα της ανθρώπινης ζωής ή και των ανθρώπινων αισθημάτων, σε μερικές από τις ωραιότερες μαντινάδες μας.

Βέβαια η χάρη και η λεπτότητα γενικά των κρίνων, που αποθανατίζεται στα θαυμάσια έργα της μινωικής τέχνης, δεν έπαψε ποτέ από τότε να γοητεύει σχεδόν σ' όλο τον κόσμο.

ΤΟ ΦΥΤΟ ΤΟΥ ΜΙΝΩΑ
(*Pancratium maritimum*)

Έτσι τον κρίνο θα ζηλέψουν, αώνες αργότερα και οι βασιλιάδες της Γαλλίας, και θα τον κάνουν έμβλημά τους με πρώτο το βασιλιά Clovis I, που το παράδειγμά του θ' ακολουθήσουν και οι Λουδοβικοί, δίνοντάς του μ' αυτό τον τρόπο την ονομασία: «το άνθος των Λουδοβικών». Άλλα το κρίνο των βασιλιάδων της Γαλλίας, που ανήκει στο είδος «*Iris barbata*», διαφέρει σημαντικά από το «φυτό του Μίνωα» και σε αντίθεση μ' αυτό φύεται σε λειθάδια και γενικά σε πεδινές και όχι παραθαλάσσιες εκτάσεις.

Όμως οι Μινώιτες Κρητικοί, λαός θαλασσινός, προικισμένος με ευαισθησία, καλαισθησία

και αγάπη για τη ζωή, δεν ήταν δυνατόν να διαλέξουν άλλο λουλούδι για να στολίσουν τα πιο σπάνια αριστουργήματα της τέχνης τους από το «κρίνο της θάλασσας».

Ανάμεσα στις παλιές ξεθωριασμένες παραστάσεις της Κνωσού και τα ολοζώντανα ανθισμένα κρίνα της αυγουστιάτικης παραλίας, πλανιέται μια ιστορία χλιετηρίδων και πάντα ο ίδιος τόπος, η ίδια βλάστηση, ο ίδιος λαός εραστής της ζωής, της ομορφιάς και της φύσης:

«Ψεύτρα 'τονε η αγάπη σου σαν κρίνο τη
θαλάσσης
απού ζαρώνει και χαλά ντελόγο που το πιάσεις».

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ -Ο ΠΡΙΓΚΙΠΑΣ ΜΕ ΤΑ ΚΡΙΝΑ-

ΤΟ ΦΥΤΟ ΤΟΥ ΜΙΝΩΑ
Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία της Άνοιξης

ΟΜΙΛΟΣ Ν. Ι. ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗ

MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ)

ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.

Τὰ μεγαλύτερα εἰς τὴν Ἑλλάδα δυναμικόπτος 7.000.000 τόννων

Τα διυλιστήρια της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) A.E. είναι τα μεγαλύτερα της Ελλάδος με ικανότητα διυλίσεως 7 εκατομμύν τόννων ετησίως.

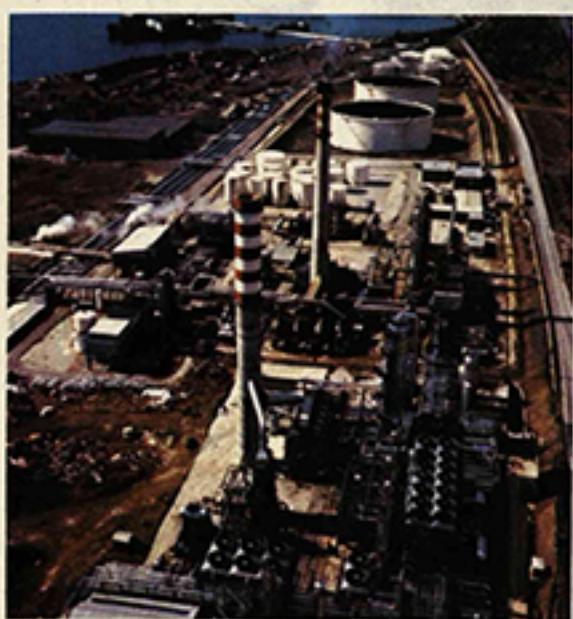
Η αποθηκευτική ικανότης τους υπερβαίνει τα 2.220.000 κυβικά μέτρα. Απασχολούν περίπου 950 υπαλλήλους και τεχνικούς.

Οι ιδιόκτητες λιμενικές εγκαταστάσεις του Διυλιστηρίου της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) A.E. είναι οι μόνες στην Ελλάδα εις τις οποίες είναι δυνατή η πλεύρισις και εξυπηρέτησις πλοίων μέχρι 350.000 τόννων. Με ικανότητα εκφορτώσεως 14.000 τόννων ωριαίως.

Η MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) A.E. δεν σταματάει την εξελικτική της πορεία. Το νέο της συγκρότημα μονάδων πρωτοποριακής τεχνολογίας βασίζεται στην καταλυτική και θερμική πυρόλιυση, τον πιο σύγχρονο τρόπο μετατροπής του μαζούτ σε βενζίνη και υγραέρια.

Με το νέο της αυτό συγκρότημα η MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) υπερτριπλασιάζει την αποδοτικότητά της και μαζί ανοίγει τις πύλες της υψηλής τεχνολογίας του 21ου αιώνα.

Τα Διυλιστήρια της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) σχεδιάστηκαν και έχουν κατασκευασθή κατά τρόπον που εξασφαλίζουν απόλυτη και αποτελεσματική πρόληψη ρυπάνσεως του περιβάλλοντος.

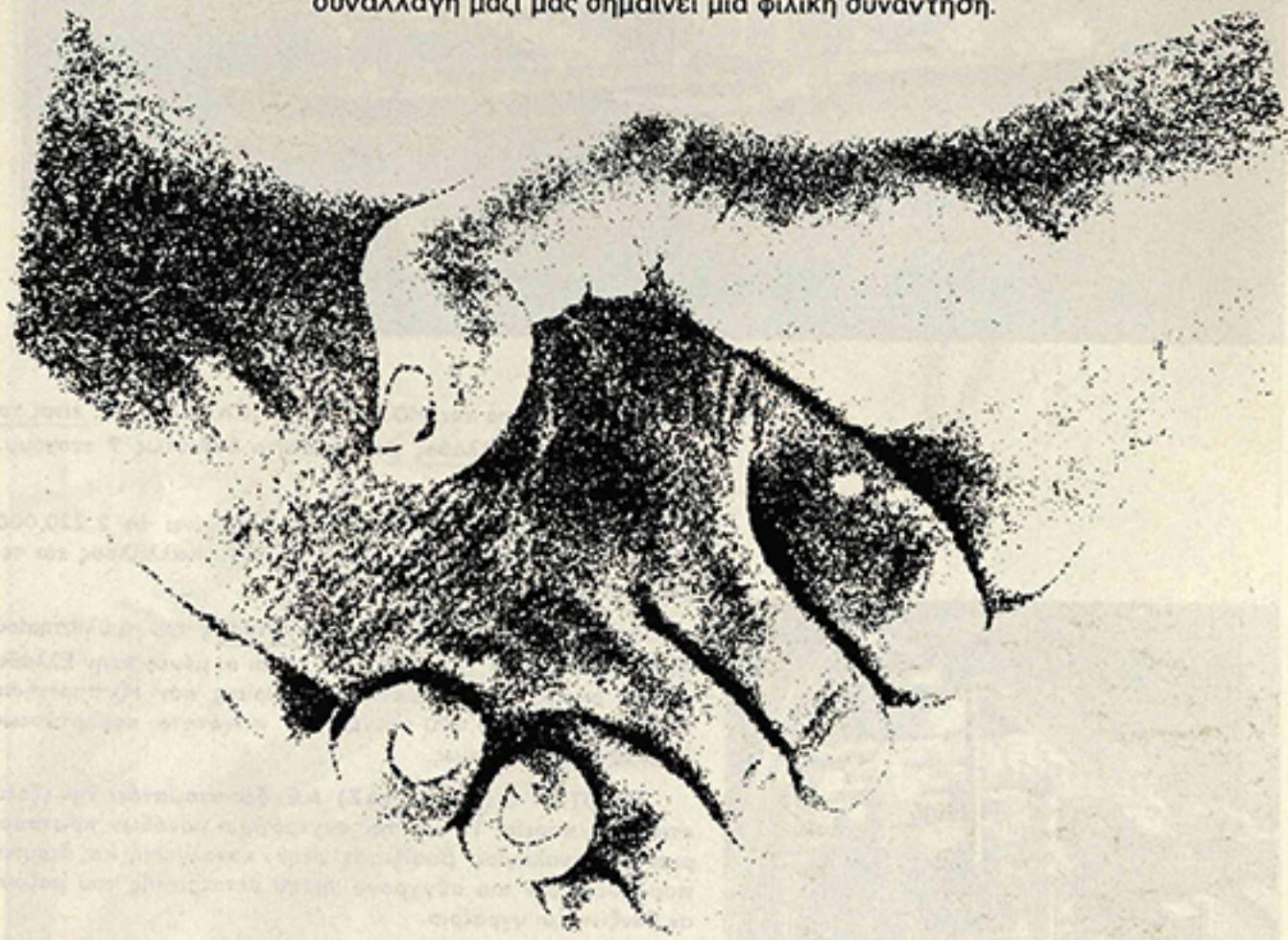
ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗ ΣΕΡΒΙΑΣ 2 * ΑΘΗΝΑΙ * Τ.Τ. 125

ΤΗΛΕΦ. 3246.311-15 * ΤΕΛΕΦ. 215741 ΜΟΤΟ ΒΡ * ΤΗΛΕΓΡΑΦ. "MOTOROILA", ΑΘΗΝΑΙ

Η καθημερινή συνάντηση....

... με σας. Τους πελάτες μας.

Για κάθε είδους τραπεζική συναλλαγή. Και εδώ και στο εξωτερικό. Η πείρα μας και η τεχνολογική μας οργάνωση σάς είναι γνωστή. Το δίκτυό μας, που καλύπτει όλη την Ελλάδα και όλα τα μεγάλα οικονομικά κέντρα του κόσμου, σας είναι γνωστά. Εμείς στηριζόμαστε στη δική σας εμπιστοσύνη. Γιαυτό κάθε συναλλαγή μαζί μας σημαίνει μια φιλική συνάντηση.

**ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

η διεθνής ελληνική τράπεζα

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ

ΣΥΛΛΕΓΕΤΕ ελληνικά γραμματοσημά

Για πληροφορίες και συνδρομές γράψτε στη διεύθυνση:
Ε.Τ.Α. - ΦΙΛΟΤΕΛΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ Αιόλου 100 - 105 64 ΑΘΗΝΑ

Και μην ξεχνάτε για γρήγορη εξυπηρέτηση χρησιμοποιείτε πάντα τον Ταχυδρομικό Κώδικα στα γράμματα που στέλνετε.

A.N.E.K.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ Α.Ε.

ΕΔΡΑ: ΧΑΝΙΑ

ΣΤΗΝ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η πρωτοπόρα λαϊκή
Εταιρία πού συμβάλλει
πολύπλευρα στήν
περιφερειακή άνάπτυξη

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

ΧΑΝΙΑ: Πλατεία Σοφ. Βενιζέλου. Τηλ. 25.656 - 23.636

ΗΡΑΚΛΕΙΟ: Όδος 25ης Αύγουστου 33. Τηλ. 223.067 - 283.777 - 222.481 - 222.482

ΡΕΘΥΜΝΟ: Όδος 4 Μαρτύρων
τηλ. 29.846 - 29.874

ΠΕΙΡΑΙΑ: Ακτή Ποσειδώνος 32 -
τηλ. κέντρο 4118611-15

Τό πλοίο «ΚΥΔΩΝ».

Η A.N.E.K. μέ τά πλοιά
της άνεβασε τό επίπεδο
άσφαλειας και
άξιοπρέπειας γιά τούς
ταξιδεύοντας

ΕΚΔΟΣΗ ΕΙΣΙΤΗΡΙΩΝ

Στα Πρακτορεία της
Εταιρείας
και σ' όλα τα Γραφεία ταξιδίων
**ΑΘΗΝΩΝ—ΠΕΙΡΑΙΑ
ΚΡΗΤΗΣ**
Επίσης στα Γραφεία της A.N.E.K.
στα λιμάνια
ΣΟΥΔΑΣ—τηλ. 89.856
και ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ—τηλ. 220.051

ΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΟΧΗΜΑΤΑΓΩΓΑ — ΕΠΙΒΑΤΗΓΑ ΠΛΟΙΑ ΤΗΣ A.N.E.K.

Τό πλοίο «ΚΑΝΤΙΑ».

Τό πλοίο «ΡΕΘΥΜΝΟ».

CIR KRITI

Τό πλοίο «ΚΡΗΤΗ».

ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ

ΑΝΩΝΥΜΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Θαλάσσιοι δρόμοι πολυτελείας

F/B ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ

Το πολυτελές απόκτημα
των ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ

ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΑ
ΔΕΥΤΕΡΑ - ΠΕΜΠΤΗ
ΠΑΤΡΑ - ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ - ΑΓΚΩΝΑ

ΤΕΤΑΡΤΗ - ΣΑΒΒΑΤΟ
ΑΓΚΩΝΑ - ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ - ΠΑΤΡΑ

F/B ΑΡΙΑΔΝΗ

F/B ΦΑΙΣΤΟΣ

F/B ΚΝΩΣΟΣ

Καθημερινή σύνδεση ΚΡΗΤΗΣ - ΠΕΙΡΑΙΑ με τα F/B ΑΡΙΑΔΝΗ - ΚΝΩΣΟΣ - ΦΑΙΣΤΟΣ που σας εγγυώνται ένα σταθερό - άνετο - ευχάριστο ταξίδι.

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ

- ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ: Αγ. Τίτου 38
ΤΗΛ: 241205 - 9, TLX 2239
- ΠΕΙΡΑΙΑ: Αστιγγος 4
ΤΗΛ: 4136103, TLX 3265
- ΑΘΗΝΩΝ: Β. Κων/νου 2 (ΣΤΑΔΙΟ)
ΤΗΛ: 7512426, TLX 5582

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ

- ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ: 25ης Αυγούστου 78
ΤΗΛ: 224301 - 5, TLX 2379
- ΠΕΙΡΑΙΑ: Ακτή Ποσειδώνος 28
ΤΗΛ: 4118211 - 16

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΟ ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΟ

συμβάλλει
στην ανάπτυξη
της εθνικής
οικονομίας

...για το καλό όλων μας

Επίσημο Ελληνικό Ταμείο Επενδύσεων

Διάφορες σταθερότητα - επενδύσεις

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΣΥΝΤΑΞΕΣ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ

3.550.000 καταθέτες το εμπιστεύονται

TAXYDROMIKO
ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΟ

δίπλα σας παντού και πάντα

Με νέο πρόσωπο σ' όλη την Ελλάδα.

Η Εμπορική Τράπεζα, πάντα σύγχρονη και πρωτοποριακή, λέει «ναι» στην ανάπτυξη της συνεργασίας της με σας. Γι' αυτό...

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Λέει:

Nai

DISV Paix pace PACE PA

Asamdwoe KUTHULA Peace

in Amane Nyillale မြန်မာ
Suguru Runyararo ဂျောက်

SI OCHÁING ပါရိုင်းချို့

AMAHORO Peace MUP

EKE 采口平 Hedgehog Nyilele Acromyrmex

Aman 平 'PAX

IM PAHALEMANA 采和諧平 pacific

TERAOI 采原 here

maibak سوچ سوച শান্তি PAZ

MIR باریز BARIS Barış MUP Page

ANTIPHAB တိပိဋကဓာ PAZ ဒေသ

Paix MTHUNLAM Frieden Pace

PAZ PAIX POKOS VRE

